

2306

THE LIFE OF PETER THE GREAT.

BY

CHUNILAL BAPUJI MODI,
HEAD MASTER OF THE PRACTISING SCHOOL
TRAINING COLLEGE, RAJKOT.

---

*Registered for Copy-right under Government of
India's Act XXV. of 1867.*

Ahmedabad:

Printed at the Ahmedabad United Printing and General
Agency Company's (Limited) Press by
Ranchorlal Gangaram

1881.

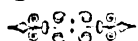

PRICE FOURTEEN ANNAS.

મહારાજ પીટર.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો.

પીટરનાં માથાપની હકીગત—એનું બાળપણ—વિદ્યા-
બ્યાસ—તેના જીવ ઉપર આવેલી આફત અને તેનું
નિવારણ—તેની એન સોફાયાની આખર—પીટરનો રવતંત્ર
રાજ્યાધિકાર વગેરે ૧

ભાગ ૨ જો.

પીટરનો હાલાંડદેશમાં મુદ્દામ—ત્યાં તેનો ઉદ્યોગ—ઇંગ્લાં-
ડદેશમાં જઈ આવવું—તેવામાં માર્ક્સમાં ખંડ થવાના સ-
માચાર મળવા અને તેથી પાછું રવદેશમાં જવું—તેમાંના
અપરાધીઓની તપાસ અને તેમને કરેલી સજા..... ૩૧

ભાગ ૩ જો.

રશ્વદેશનું અરમાર વધારવાનો પીટરનો પ્રયત્ન—સ્વીડ-
નના રાજા બારમા ચાર્લસનું જીવન—તેના ઉપર સ્વારી
કરવાસાથે રશિયાં, ડેનમાર્ક અને પોલાંડના રાજાઓ વચ્ચે
થયેલો એક સંપ—પીટર અને ચાર્લસ વચ્ચે નાબૂદા આ-
ગળ થયેલી ભારે લડાઈ, તેમાં પીટરની હાર, ઇરેગ્રેટની
લડાઈ—પીટરની જીત—આયેરાઇનનો ઉદય—પીટરે સેંટ
પીટર્સબર્ગ બાંધ્યું અને વસાવ્યું ૬૦

ભાગ ૪ થો.

પીટર અને ચાર્લસની લડાયક તૈયારીઓ—તેમની વચ્ચે
પશ્ચાત્તાની મોટી લડાઈ—પીટરની જીત—ચાર્લસની દુર્દ-

શા—તુર્કેસ્તાનના સુલતાન સાથે પીટરને કળ્ત્રાઓ, પ્રથમદી ઉપરની મોટી લડાઈ—પીટરની હાર અને ક્યાથેરાઇનની સલાહવડે થયેલો ખચાવ—ખત્તેજણ વચ્ચે કોલકરાર—મુજ્જેસ્તાનના વજીર જોડે ચાર્લસની મુર્ખાઈ બરેલી વર્તણૂક...૬

ભાગ ૫ મો.

તુર્કીસરકાર જોડે ખીજવારના કોલકરાર—આલેક્સિસનાં જર્મનીમાં લગન—રશિયા, સાક્સની અને ડેનમાર્કના રાજાઓ સંપ કરીને સ્વીડ લશ્કર સાથે લડ્યા. સ્તીનબાકનું નિર્દયપણું—ફિનલાંડમાં પીટરની ફતેહ—ક્યાથેરાઇને એક ખાળકને જન્મ આપ્યો—પીટર્સબર્ગમાં મિજબાનીઓ—એક મિજબાનીમાં પીટરનું બાપણ—પીટરનું નિત્યકર્મ—તેના પાટવીકુંવરની વહુનું મૃત્યુ—ક્યાથેરાઇને પુત્ર પ્રસવ્યો—પીટરની યુરોપખંડમાં મુસાફરી—પીતાપુત્ર વચ્ચે ચેરબાવ અને તેનું પરીણામ વગેરે... ૧૧૩

ભાગ ૬ ઠો.

આલેક્સિસની તપાસ કરવાને નીમેલી સભા આગળ પીટરનું બાપણ—પાટવીકુંવરનું મૃત્યુ—તે બાળત જીદા જીદા તર્કો—લાભકારક રીતે લડાઇની આખર—તેથી પ્રભને થયેલો સંતોષ અને તેથી તેમણે કરેલો મહાત્સવ—પ્રભએ તેને ઘણું માન આપીને ‘ધિ ગ્રેટની પદવી આપી’ ફરીથી થોડુંક યુદ્ધ પ્રકરણ—પીટરનો મંદવાડ અને મરણ—તેના સ્વભાવ વગેરેનું વર્ણન—ઉપસંહાર... ૧૪૧

પ્રસ્તાવના.

— ❀ ❀ ❀ —

દેશમાં સારો રાજ્ય થયો એતો કેવળ હથરનો પ્રસાદ છે, તોપણ આરિશ્તોલ કહે છે તેખરું છે કે, “માણસ નકલ કરનાર પ્રાણી” તેના મોઢા આગળ એક રડો નમુનો મૂકવાથી તેની નકલ કરવાને કંઈ યત્ન કરશે. એ વિચારથી એ દેશાન્તિ કરનાર મહાન પુરૂષ પીટરનું કુંકું ચરિત્ર મારા ગૂજરાતી ભાષાઓની સેવામાં નમનાપૂર્વક રજુ કરું છું. જે ઉપરથી દેશનો સુધારો ચલાનારા દેશી રાજાઓ, અને ગૃહસ્થોને દાખલા રૂપ થઈ પોતાના વિચારમાં મદદગાર થઈ પડશે.

જે પુરૂષો પોતાના દેશને હંચી રિયતિમાં આણવા આ-હે છે. તે પોતાના પૈસાની, વૈભવની અને જીવની દરકાર રાખ્યા વિના પોતાની જીંદગીની આખરસુધી પરિશ્રમ કરે છે. તેમનાં નામો દુનિયામાં અમર રહે છે. આપણા દેશમાં વિક્રમ પોતાની પ્રજાના ભલાને માટે પરિશ્રમ કરીને પર-દુઃખભંજન પદ પામ્યો છે. તેમજ હાલના સમયમાં રૂશિ-આનું રાજ આ મહાન્ પુરૂષના અમવડે દુનિઆના દેશોની દૃષ્ટિ પોતાનીભણી દોરે છે. એ રિયતિમાં આણવાને એ પુરૂષે પોતાનો રાજવૈભવ છોડી પરદેશમાં માત્ર પોતાની પ્રજાના ભલાસાર મજૂરી કરી હતી. એમ દુઃખ વેઠીને, તેમજ અણસમજી પ્રજાની નિંદા ખમીને તથા પોતાના ધણીઆણી અને વડીલ પુત્ર જે સુધારાના કામમાં આડ આવતાં હતાં તેમનું નિવારણ કરીને પોતાના સતત ઉ-દ્યોગ વડે દેશને હંચી હાલતે આણ્યો છે.

માટે આ ચરિત્ર આપણા દેશના રાજરજવાડા, રા-
જકુંવરો અને દરેક દેશસુધારકે વાંચી, તેમાંનું તાત્પર્ય સ-
મજીને અનેતો તે પ્રમાણે ચાલીને પોતાના દેશનું બહું કરવું;
એવી મારી તેમને તથા તેમ કરવાને પ્રેરણા કરવા સાથે
સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરને પ્રાર્થના છે.

આ પુસ્તક રાજેશી વિનાયક કોંડદેવ એકે મરેઠીબાપામાં
લખેલું છે. તે તથા જનરલ ગોર્ડનનું લખેલું ઇંગ્રેજી પુસ્તક
સાથે રાખી, લખીને કેળવણીઆતાના મેદેરબાન વડા અધિ-
કારી કે. એમ. ચ્યાટફિલ્ડસાહેબ તરફ મોકલ્યું. તેમણે તપાસને
સાથે ગૂજરાતી ટ્રાન્સલેટર મેદેરબાન રાવસાહેબ મહીપતરામ
૩પરામે ઉપર મોકલ્યું તેમણે ધીરજથી તપાસીને કેટલીક
બાબતો જે બાબકને ગેર ઉપયોગી ગણાય એવી લાગી તે
કાઢાડી નાંખીને ઠેકાણે ઠેકાણે સુધારીને પોતાની પસંદગી
લખી મોકલી માટે તેમનો તથા મેદેરબાન ડરિકટર સાહેબે
આપાને માટે કેટલીક નકલો ખરીદ કરવાનું કબૂલ કર્યું
માટે તે સાહેબોનો મોટો આભાર માનુંધું.

રાજકોટ ટ્રેનિંગકાલેજ

તા. ૧૭મી નવેમ્બર સ. ૧૮૮૪

} લ. ચુનીલાલ આપુજી મોદી.

પીટર ધિ ગ્રેટનું ચરિત્ર.

ભાગ પેહેલો.

હાલના વખતમાં પૃથ્વી ઉપર જે રાજ્યો છે, તેમાં રૂશિયન રાજ્ય જેવું મોટું બીજું એકે નથી; એ વાત માત્ર નકશો જોવા ઉપરથીજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે. એ રાજ્ય વિસ્તારમાં જેમ બીજા કરતાં મોટું છે, તેમ બાળમાંએ એટલું છે. એ દેશને એવી જાહેરાત મળવાને તેના અનેક બાદશાહોનાં ચુલુકમાં કારણ ભૂત થયાં છે, એ વાત ખરી છે. તથાપિ એ દેશના લોકોનાં અસાનનો નાશ કરીને સ્થાન વધારવા તથા સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ કરવા સારું જેટલી મહેનત પીટરે કરી, તેટલી બીજા કોઈએ કરી નથી. અથવા એ દેશને જે આવડી મોટાઈ મળી છે, તે આ મહાપુરુષના પરિશ્રમનું ફળ છે, એમ કહીશું તો તે ખોટું નથી. સ્વદેશ હિતાર્થે મથન કરનારા જે પુરુષો આજ સુધી થઈ ગયા છે, તેઓમાંના ઉત્તમમાં પીટર ધિ ગ્રેટની ગણના છે. એનું ચરિત્ર ઘણું મનોરંક અને આપણા દેશના રાજાઓને દાખલો લેવા જોગ છે, માટે તે અત્રે ટુંકામાં લખવાનો આરંભ કરીએ છીએ.

પીટર ધિ ગ્રેટની કથાનો આરંભ કયાં પહેલાં, તેના પિતા આલેક્સિસ વિષે થોડીઘણી માહિતી થવી જોઈએ. એ આલેક્સિસ મોટો પરાક્રમી પુરુષ હતો. તેણે સ્વદેશ કલ્યાણના અનેક ઉદ્યોગ કર્યા. પરંતુ લોકોના અસાન અને દુરાગ્રહને લીધે તેમાં તે ફતેહમંદ થયો નહિ. તેમાં તે બિચારાનો શો વાંક? તો પણ તેની કારકીર્દીમાં કેટલાંએક નવાં કારખાનાં સરૂ થયાં; ખેતરો અને મ્હાલેતરો એ બે પ્રાંતોને

તેણે પોતાના રાજ્યમાં ઉર્ધ્વા; કાયદામાં ધણો સુધારો કરીને તેને ન્યાયશાસ્ત્રના રૂપમાં આણ્યા; રાજકીય પ્રકરણ-માં ધર્માધિકારીઓનું ધણું જોર હતું તે કમી કરી નાખ્યું; અને લશ્કરમાં કવાયત વગેરે ટાપટીપની ગોઠવણ ગાર્દન, લેરલી ઇત્યાદિ હોશિઆર પરદેશી માણસોની મદદથી આણુ કરી. પરદેશની કળાકૌસલ્ય પોતાના લોકોમાં આવવાથી કેટલો ફાયદો થાય એ તેને સારીપેઠે માલમ હતું, માટેજ તેણે હાજાંડ દેશના ખારવા તથા વાહાણુ બાંધનારાને પોતાની આકરીમાં રાખ્યા હતા. આપણા દેશમાં પરદેશી વાહાણુ આવે તથા આપણાં વાહાણુ પરદેશમાં જાય, એમ વહેવાર વેપારની વૃદ્ધિ કરવાની તેની ધણી ઇચ્છા હતી. તેમજ આપણા દેશમાં મોટું અરમાર હોય અને કાળા સમુદ્ર ઉપર તથા ક્યાસ્પિયન સમુદ્ર ઉપર પોતાનો અમલ ચાલે એવા વિચારો નિરંતર તેના મનમાં ઘોળાતા હતા. તથા તે વિષે યથાશક્તિ તે પ્રયત્ન કરતો; તથાપિ ધણા કામને લીધે તથા લોકોના અસાનને લીધે તેના ધાર્યા પ્રમાણે મનસુખા પાર પડ્યા નહિ; તો પણુ એટલા ઉપરથી વાંચનારના ધ્યાનમાં આજ્યું તો હશે કે, તે કેવા પ્રકારનો પુરૂષ હતો.

આલેક્સિસને એ રાણી હતી. તેમાંની બીજીને એક કુંવર ને એક કુંવરી એવા બે ફરજદ હતાં. તેમાંનો કુંવર તે આ વિષયનો નાયક પીટર છે. આલેક્સિસ જોડે પીટરની માના લગ્નની હકીગત કેટલાએક ગ્રંથોમાં ધણી અચંખા ભરેલી છે, એવી કે:—આલેક્સિસની પ્રધાન મંડળી મધે માતલિહ ઓફ નામિ ગૃહસ્થ પરદેશ ખાતાનો પ્રધાન હતો. તેના ઉપર આલેક્સિસની ધણી મહેરબાની હોવાથી તે તેને ઘેર વારંવાર જતો, તથા પોતાના મનની સધળી વાતો તેને કહેતો. એમ કેટલાંએક વરસ સુધી ચાલતાં એક દિવસ સંધ્યાકાળે આલેક્સિસ સેહેજસાજ તેને ઘેર ગયો. તે

વેળાએ ત્યાં બાણાં ગીરસામને જમવાની તૈયારી થઈ હતી. તે જોઈને બાદશાહ તેને કહેવા લાગ્યો કે, “અરે, તમારા ઘરની જમવાની ગોઠવણ હંમેશ ધણી સારી હોય છે; હું અહીં આવ્યો, એટલે જાણે જમીને જાળે એમ લાગે છે, ને આજ પણ હું તમારી પંક્તિએ આવું છું, પણ તમે મારે માટે કંઈ વધારે એાધું કરશો માં હો! મને તમારી દરરોજની ગોઠવણ ધણી ગમે છે.” તેનો માતલિહ એકે જવાબ દીધો, “હીક છે, જેવી સરકારની મરજી હશે તેમ” એટલી વાત થયા પછી તે બાણા ઉપર બેઠા, એટલામાં માતલિહ આફની સ્ત્રી ત્યાં આવી, તેની સાથે બીજાં બે માણસો હતાં, એક જીવાન છોકરો અને બીજી સુસ્વરૂપ જીવાન કન્યા. એમ ત્રણે જણાં રાજાને ખેડેલો જોઈને ગણી અદ્ય સાથે ઉભાં રહ્યાં. પણ તેઓને ખસવા સારૂ આલિ-કિસસે ધણો આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેઓ બેઠાં. એ વેળાએ પેલી કન્યાનું બાણું બરાબર બાદશાહની સન્મુખ આવી રહ્યું હતું, તેથી તેના સૌંદર્યવડે બાદશાહનું ચિત્ત વેંધાયું. એ છોકરાની અને છોકરીની બણી એકી નજરે જોતાં માતલિહ આફને તે કહેવા લાગ્યો કે, “અરે, તમારે માત્ર એક છોકરો છે, એમ હું જાણતો હતો.” તેનો માતલિહ આફ ઉત્તર દીધો, “સરકાર જે જાણે છે તેજ ખરું છે. ફૈરિલા નારિકિન નામે એક ગૃહસ્થ મારો મિત્ર અને મગો છે તેની આ દીકરી છે. એને બણાવવા ગણાવવાનું કામ મારા કુટુંબે માયે લીધેલું છે. હાલમાં તે ધણી હેંશિઆર થઈ છે. અને હવે તેને ઇશ્વર કૃપાથી સાફ ધરબાર થાય એટલીજ અમારી અપેક્ષા છે.”

જમી રહ્યા પછી ઘરનાં બીજાં માણસો ઉઠી ગયાં અને બાદશાહ તથા માતલિહ આફ આમતેમ વાતો કરવા બેઠા. એ વેળાએ પેલી જીવાન કન્યા ત્યાંથી ગઈ હતી; તથાપિ

તે બાદશાહના અંતઃકરણમાંથી ખસી નીકળતી. તેથી તે બાબત ફરીને વાત કાઢી આલેક્સિસે માતબિહારીને કહ્યું કે, એવી સદ્ગુણી અને સુંદર છોકરીને તમારે યોગ્ય સ્થળ જોઈને દેવી જોઈશો. એ સાંભળીને પ્રધાને જવાબ દીધો, “મહારાજ મારી પણ એવી ધારણા છે; પરંતુ એની પાસે ધણા પૈસા નથી અને અમે કંઈ તજવીજ કરીએ એવી અમારી પણ તાકાત નથી. વાસ્તે જોઈએ આગળ શું થાય છે.” આ બનાવને કેટલા દિવસ વિતાવ્યા પછી એક વેળા આલેક્સિસ માતબિહારી પાસે આવ્યાને કહેવા લાગ્યો કે, “એ જીવતી કન્યાને માટે મેં એક ડોકાણું શોધી કહાડ્યું છે. તે પુરૂષ ધણો સદ્ગુણી અને મોટો શ્રીમંત છે, તેને પૈસાની ગરજ નથી, તેથી હું ધાડું કે એ તેને પસંદ પડશે.” તે પુરૂષ કોણ છે ? એવું જ્યારે બાદશાહે પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે પેહેલાં તો બરાબર કહ્યું નહિ. તથાપિ પોતાના મિત્રનો ધણો આગ્રહ જોઈ, જગારિક હાથ વદન કરીને આલેક્સિસ બોલ્યો, “વાર માતબિહારી હું ખરેખરે કહું છું કે, ખુદ માંજ મન તેના ઉપર ચોંટી જાય છે; એ વાત તેને જણાવવી; મેં તેની સાથે પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.” એ કન્યાનું નામ નાતાલિઆ હતું.

બાદશાહની એવી મરજી જોઈને માતબિહારીને ધણી નવાઈ લાગી. અને તે બાદશાહે પગે પડી, હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, “મહારાજ હું સેવકની એક વિનંતી સાંભળો, આપના દરબારમાં મારા ધણા વેરીછે; તે હાલમાં મારી અદેખાઈ કરે છે. અને તેમાં જ્યારે મેં ઉછેરેલી કન્યાને આપ રાણી કરશો તે વારે તેમના જીવને શું થશે તે કોણ જાણે; માટે એ કામ એકાએક ઉતાવળું કરશો નહિ. પણ જે કરો તે ધીરજથી વિચાર કરીને કરજો. એટલે મને એ સાંઝે અને આપને પણ સાંઝે.” તેનો બાદશાહે

જવાબ દીધો, “છિ:! એટલો ડરછે કેમ? તેઓ શું કરશે!”
એ સાંભળી માતવિહિઆફ બોલ્યો, “મહારાજ તે કાંઈ કરે
કે ન કરે; પણ હું આપની પાસે હાથ જોડીને એકવાનું
માગી લઉં છું, તે કૃપા કરીને મને આપશો. તે એટલુંજ કે,
એ આપનો હેતુ આપના લોકોમાં એકદમ જાહેર કરશો
નહિ. પણ લગ્નનો મોઘમ વિચાર સર્વમાં જાહેર કરીને,
આપણા દેશના ચાલ પ્રમાણે રાણી પસંદ કરવા સાથે ત-
મામ મોટા લોકોની કુંવારી કુંવ્યાઓને દરબારમાં બોલાવવી.
તેમાં નાતાલિઆ પણ સેહેજ આવશેજ, તેને આપે ત્યાં
પસંદ કરીને પછી ચાલ પ્રમાણે તેની જોડે પરણવું.” એ
સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો, “વાર તારી મરજી પ્રમાણે
હું કરું છું.”

પછી તેવી રીતે નાતાલિઆ સાથે બાદશાહનાં લગ્ન થયાં.
એ રાણી ઉપર આલેક્સિસ ઘણું હેત રાખતો હતો. જુવેા,
નર્થીમનો સંજોગ કેવોછ! જે નાતાલિઆ માતવિહિઆફના
ઘરમાં એક ગરીબડી છોકરી હતી, તે પોતે લગારે અમ
ન કરતાં એકદમ બાદશાહની પટરાણી થઈ બેઠી! એ ન-
વાઈ જવું નથી કે? માણસ ગમે તેવો ડાહ્યો હોવા છતાં
તેને રાજદરબારમાં એકાદ સાધારણ કામ મેળવવાને ઘણી
મેહેનત પડેછે, પણ ઈશ્વરી ખેલ કંઈ વિચિત્ર છે! એવા
દાખલા નજરે પડવાથી માણસના મનમાંથી ઉદ્બોધ કર-
વાની નિષ્ઠા જતી રહેછે. વળી ખીજી નવાઈ એછે કે, પ-
રાકમી રાજાઓ મુલકના મુલક જીતી લેછે, પણ એવા
પરાકમી રાજાને સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય જીતેછે.

આલેક્સિસ ઈ. સ. ૧૬૭૬ માં મરણ પામ્યો. તેની
પેહેલી રાણીને પેટે છ સંતાન હતાં. થિઓડર અને જન
એ બે કુંવરો તથા સોફાયા, ક્યારેઈન, મેરી ને સેદિઆસા
એવી ચાર કુંવરીઓ હતી. અને જે ખીજી રાણીના લ-

ગનની હકીકત ઊપર કહી, તેને પેટે બે સંતાન થયાં; એક પુત્ર ને એક પુત્રી તેમાંના પુત્રનું નામ પીટર અને પુત્રીનું નામ નાતાલિઆ. આલેક્સાન્ડરના હતું પીટરનો જન્મ ૯૦ સ. ૧૬૭૨ માં થયો હતો.

આલેક્સિસના મુવા પછી તેનો વડો દીકરો થિઓડર ગાદી ઉપર બેઠો. તેના શરીરનો બાંધો છેક અશક્ત હતો તથા તે હંમેશાં આજ્ઞારી રહેતો, તેથી તેનાથી રાજકારભાર સારી રીતે ચલાવી શકાતો નહોતો. વળી તેના ભાઈઆ નાના ને દરબારનું કામ તપાસવાને લાયક થયા નહતા, અને તેની બેનોને તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે જોગણની માફક આયુષ્ય કમણુ કરવા સાર મહુમાં મોકલાવી હતી તેને લીધે રાજ્યનો સર્વ કારભાર ઘણું કરીને પ્રધાન મંડળ ચલાવતું હતું થિઓડરની બેનોમાં સોફાયા નામે એક હતી તે જન્મથીજ ઘણી ચતુર, ચંચળ, વિચારવંત અને મહત્વકાંક્ષી હતી. એવા માણસોને એકાંત મહુવાસ અને વિકતપણું કેમ ગમે? માટે પોતે દરબારમાં દાખલ થયા સાર નિરંતર વિચાર કરતી હતી. પણ તે મનસુખો જન્મ-રદસ્તીથી પાર પડવાનો નથી એવું સમજીને એક એવી તદબીર કરી કે એના કહેવા પ્રમાણે કરવામાં અટકાવ કરવામાં આવે તો તે મોટું ઘાતકીપણું ગણાય. એ તદબીર તમે પૂછશો કે કુંડ તો તે એછે કે તેણે બંધુપ્રીતિ બહાર પાડી. પ્રધાન મંડળીને તેણે કહાવી મોકલ્યું કે, મારો ભાઈ થિઓડર છેક અશક્ત અને માંદોછે, એ સાંભળીને મને એન પડતું નથી, મારો જીવ તેમાં ઝુથાયો છે. માટે ગમે તેમ કરીને પણ મને થિઓડર પાસે જવાની પરવાનગી આપો. હું સાવધાનીથી તેને ઓસડ વેસડ તો કરીશ. એ તેની વિનંતીનો દરબારના લોકોથી નકાર કરી શકાયો નહિ. તેથી તેને થિઓડર પાસે રાજમહેલમાં જઈ રહેવાની રજા મળી.

એવી રીતે સોફાયા મઠમાંથી નીકળીને રાજમેદેલમાં દાખલ થઈ. એમાં પોતાની અડધી મતલબ પાર પડી એમ ધારવા લાગી. તે થિઓડરને માટે પ્રાણ પાથરતી હતી. વળી તે જીવાન દેખાવડી, બોલવા ચાલવાની મનો-રંજક હતી, સાંભળનારના મનનો પાનો ચડે એવું મધુર બોલણ અને કોને કેમ વશ કરી લેવા એ બાબતનું સંપૂર્ણ મર્મજ્ઞાન એટલા ગુણો સોફાયામાં સારી પેઠે વસતા હતા એની મદદવડે તેણે તમામ દરબારી મંડળને છેકજ પોતાનું કરી લીધું. તેમાં પ્રથમ તો તેની શરમ કોઈનાથી છંડાય નહિ એમ થયું; એમ કેટલાક દિવસ વિતા પછી દરબારના કેટલાએક તેના પડેલા બોલ ઝીંજવા લાગ્યા. તે સમયમાં ત્યાં ગાલિટ્ઝિન નામ કોઈ કામદાર તેના જીવોજ ગંભીર વિચારવંત, ચતુર, અને મહત્વાકાંક્ષી પુરૂષ હતો. તેને હાથમાં લીધો. તેને લીધે તેના મળતીઆ પણ તેમાં ભળ્યા—એવી રીતે સોફાયા તે દરબારમાં મોટી જથ્થાદાર થઈ પડી. એથી અગાડી કેટલેક દહાડે તો એવું બન્યું કે સોફાયાના હુકમ વિના રાજ્યનું પાંતરું સુધ્ધં હાલે નહિ. એમ કેટલાંએક વરસો વિતા પછી ઈ. સ. ૧૬૮૨ માં થિઓડર મરણ પામ્યો. તેને કંઈ સંતાન નહોતાં, તથા પોતાનો સગો બાઈ જન તો રાજ્ય ચલાવવાને ના લાયક એવું તેને માન્ય હતું, તેથી પોતાની પાછળ પોતાની ગાદીએ પોતાના સાવકા બાઈ પીટરને બેસાડેલા, એવું તેણે હરાવી રાખ્યું હતું. એ વેળા એ પીટર માત્ર દશ વર્ષનો હતો. પણ તેનો પ્રતાપી એહેરો અને બુદ્ધિ બ્લેઈ, એ અગાડી મોટો પરાક્રમી નીકળ્યો એમ સર્વ લોકો કહેતા હતા.

થિઓડરનો આ હરાવ સાંભળીને સોફાયાને પગથી માથા સુધી અગ્ની વાપ્યો. કારણ તે ધારતી હતી કે, થિઓડર મરણ એટલે દેશચાર પ્રમાણે જન ગાદી ઉપર બે-

સથે તે આંધળો, બામડો ન ફેફરાના રોગવાળો હોવાથી તેનાથી રાજ્યકારભાર ચલાવી શકાશે નહિ. એટલે એની મેળેજ સધળો કારભાર મારો હાથમાં આવશે. પરંતુ તેમ યવાનાં મુદ્દલે લક્ષણ જણાયાં નહિ, ત્યારે તેણે સ્વેલેટ્ઝ* લોકોના નાયક કોન્હાન્સ્કીની મદદવડે ઘણી ખરાબી કરવા માંડી. એવી રીતે કે આખી પ્રજાનાં અને વિશેષ કરીને સ્વેલેટ્ઝ લોકોનાં મન ખળભળે એવી તેણે એક ગમ્મ ચલાવી કે મારો ભાઈ થિઓડર કુંઈ પોતાને મોતે મુકે નથી. પણ તેને ઝરે દહને માર્યો. એ વાત કોન્હાન્સ્કીએ પોતાના લોકોને એવી રીતે મીઠું મરચું ભળીને કહી કે તે સાંભળીને તે લોકો ક્રોધથી ગાંડા જેવા થઈ ગયા. અને પેલેલેજ સપાટે જે બે વેટ્ટો થિઓડરને ઓસડ કરતા હતા તેને હાર માર્યા. પછી તેમણે દરબારી મંડળ ભણી નજર કરીને જે કારભારીઓ ઉપર રાજાને ઝરે દેવાનો આરોપ મૂક્યો હતો, તેમાંના કેટલાકને રાજ્યમહેલની ઊંચી અગાધી ઉપરથી હડસેલી પાડીને હોડે સિપાઈઓના ભાલા ઉપર ઝીંકાવ્યા! તેમાં દોલ ગારૌકી, માતવિહોએક, નારિસ્કિન એટલે આલ્ફ્રિસસની બીજી બહારીનો સગો ભાઈ, સાન્નિઓક, વગેરે મોટા માણસો કેવળ નિરપરાધિ છતાં તેમના ટપાટપ જીવ લીધા! અને એવી રીતે બીજા કેટલાએક માણસોને ગરદન માર્યા! જીવ કોના જીવ અને રાજ કોણુ ભાગવે? એ એક દુનિઆના આજનો મોટો ચમત્કાર છે!! એવી રીતે આલેલું ધોર કર્મ સમ્યા પછી સોફાયાએ એવું ઝાહર કર્યું કે પીટર અને જીન બંને ભાઈઓ બાદશાહ થયાછે અને તે નાનાછે મોટે રાજ્યકારભાર હું સોફાયા સંભાળું.

---

* સ્વેલેટ્ઝ એ રશિઆ દેશના જૂના અને ઘણા તીખા સિપાઈઓ હતા. તેઓ આ દેશ મોહિલા શીખ અથવા આરબ લોકો જેવા ઝનુની હશે એમ લાગેછે.

ઉપર કહેલી ધાંધલનો આરંભ થયો તે ગરમડમાં ભય-
ભિત થઈને પીટર તથા જન બંનેજણા પોતાની આવા
તથા બેનો જોડે માથેથી નીકળીને ત્રોયત્કી કરીને એક
વીસ પચીસ ગાઉ ઉપર મઠ હતો ત્યાં નાથી જઈને રહ્યા.
ત્યાં તેમનો અચાચ કરવા સારું કેટલાએક જર્મન સિપાઈએ
તથા અમલદાર મોકલી દીધા હતા. એવા બંદોબસ્ત છતાં
પણ એ એલેક્ટ્રો એ મિચારા છોકરાઓનો ધાત કરવા
સારું મઠમાં પેઠા. અને તેમાંના એકે તો પોતાની તરવાર
પીટર ઉપર ઉગામી પણ ખરી. તથાપિ એટલામાં તેના
સાથીએ તેને મોટે સારે આરડીને કહ્યું, “અરે, મિત્ર આ
પવિત્ર સ્થળમાં આમ કરવું જોઈએ કે? એ સાંભળતાંજ
તેણે પોતાની તરવાર પાછી લીધી. ને પીટરના છવ ઉપરનું
વિદ્ર ઠાવ્યું. એ કામમાં તે બીજા માણસનું દયાળુપણ
તો નહોતુંજ પણ તેનું દેવ ભાળાપણું ખરું. કારણ ગમે
તેવું સારું કે માડું હોય પણ તેથી ઉત્તમ કાર્ય થયું એ તો
નિઃસંશય છે.

એ ગડબડ પડ્યા પછી માથે શહેરમાં સર્વત્ર સમાધાની
થઈ રહી. સરકારી કામકાજ બરાબર ચાલવા લાગ્યું, અને
દરબારમાં સોફાયાનું જોર તેની મરજી પ્રમાણે વધ્યું; પણ
તેના મનમાં શું હતું તે બાબત લોકોને સંશય આપ્યા વગર
રહ્યો નહિ એ વાત ખરી. તથાપિ તે વહેમને ઉત્તેજન મળે
એવાં ચિન્હો તેણે તેમની નજરે પડ્યા દીધાં નહિ. હવે
તેની મરજી પ્રમાણે સગળી વાતો થઈ. બાદશાહી સત્તા
તેના હાથમાં આવી અને તેનો હુકમ ચારે દિશાએ ચાલ-
વા લાગ્યો. દરબારની કોઈ પણ વાત તેની સલાહ વિના
થતી નહિ. તથા તેના મુખવટાનું નાણું સુધ્ધં પડવા લાગ્યું.
તેણે ઈ. સ. ૧૬૮૪ માં પોતાનાં બાઈ જનનાં લગ્ન મોટી
ધામધુમથી કર્યાં. એ સમારંભ પતી રહે છે એટલામાં કો-

બહાનસ્કીએ ગોડવી રાખેલો કીતુરી ઘાટ ઉઘાડો પડ્યો. તેનો મનસુખો એવો હતો કે, બંને જીવાન બાન્ધાહ, તેની રક્ષણ કરનારોએ અને સોફાયા વગર તેની બેનો તથા બીજાં બંધાને મારી નાંખીને સોફાયા જોડે લગ્ન કરવાં. એ વાત કાને પડતાંજ જન અને પીટર તથા તેના કુટુંબના સર્વ માણસો ત્રોયલ્કી મહામાં પોતાનો જીવ બચાવવા સાર નીકળી નાહાં. રાજધાનીમાં સોફાયાએ કોબાન્સ્કી સથે વાતચિત્ત કરવાનું બહાનું બતાવી તેને એચિંતો પકડી લીધો. અને તેની તપાસ કરીને ગરદન માર્યો. તેની સાથે તેના સાથીઓના પણ જીવ ગયા, ઈ. સ. ૧૬૮૫ એ સમયમાં પીટર તેર વરસની વયનો હતો.

આલેક્સિસનો અંતઃકાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પીટરને બાણાવવા ગણાવવાના કામનો બંદોબસ્ત કરીને તે કામ ઉપર મિનીસ* નામે એક ગૃહસ્થની તોણે નેમણુક કરી. તે ઘણો વિદ્વાન હતો તથા તેને યુરોપમાં આજતી ધણીક ભાષાએ આવડતી હતી. વળી તેને યુરોપી રાજ્યોની અંતર્ગતની સારી માહિતી હતી, ને તે ઇમાની નોકર હતો, તથા તે પીટરના લાભ તરફ જોતો હતો. તથાપિ પીટર આપણું કંઈ આજવા દેશે નહિ એવું જ્યારે સોફાયાને પકડું માલમ પડ્યું, ત્યારે તોણે મિનીસને સખ તાકીદ આપીને પીટરનો વિદ્યાભ્યાસ બંધ પાડ્યો એ કેવી બંધુ પ્રીતિ! ફુનિઆમાં સર્વથી ડાહ્યા ગણાવાના એ ઉપાય છે,—એક એ કે બીજા કરતાં વધારે જ્ઞાન મેળવવું; અને બીજો એક આપણાથી બીજાને વધારે જ્ઞાન મેળવવા ન દેવું. એમાંનો બીજો ઉપાય કામ લગાડવાની કુશ્ત માણસોને બુદ્ધિ થાય છે. કારણ કે મહેનત ન પડતાં આપણી મતજબ પાર પડશે, એવું તેઓ ધારે છે. તથાપિ તેમાં તે બુલે છે, કેમકે જે વાત વિષે બીજા બધા

* એ સ્કાટ્લાંડનો રહેવાસી હતો.

લોકોની મંદેનત જરી છે, તેનો અંદોખસ્ત એકલાથી કેમ થઈ શકે ?

પીટર બણી ડાહ્યો ન થાય માટે સોફાયા તેને હમિશાં મૂર્ખ, બસની અંને બલિચારી માણસોની સોખતમાં રાખતી હતી, એમ કેટલાએક ચરિત્ર લખનારા લખે છે, પણ તેને સારો આધાર જણાતો નથી. વળી બીજી એમ છે કે, માણસ ગમે તેવા નહારા સ્વભાવનો હોય, તોપણ તેને નહારી વાતને નહારી કહેવી પડે છે, અને જે સારી વાતો છે, સારી કહેવી જરૂર પડે છે; અને જે નહારી કહેવાય છે, તેને ખુદ્દી રીતે નાહજાજ ન છતાં કરાતી નથી. તો આ પોતાના પ્રત્યક્ષ ભાષને બણી જોઈને મૂર્ખ કરવા સારૂ લોક લજ્જા પરહરીને સોફાયા એ દુષ્ટ માણસોની મંડળીમાં મૂકે એ સંભવતું નથી. વળી સોફાયા જાતે બણી ડાહ્યો હતી. એણે પોતાના સગા ભાઈ જાનના વિદ્યાભ્યાસની સારી તજવીજ કરેલી હતી એવો ખરેખરું છે. એ વખતે પીટરનો માતૃશ્રી જીવતી હતી, તે તેને બણાવવા તરફ વધારે કાળજી રાખતી હતી. અંકગણીત, બીજગણીત, અને કિલ્લા બાંધવાની કળા એટલું જોણે પીટરને પ્રથમ શીખવ્યું તેનું નામ તિમ્મરમન હતું. એ વગર એકમે ડચ ગૃહસ્થો તે વેળા રશિઅન દરબારમાં ચાકરીએ હતા, તેમણે પણ પીટરને ઘણું શીખવેલું કહેવાય છે.

હવે અહીં રશ બાદશાહના સામાન્ય નામ વિષે કહી મૂકીશું તો અગાડી તેનો ઉપયોગ કરતાં ઠીક પડશે. એ દેશના બાદશાહેને *ઝાર કહે છે. તેનો એ ઇત્તકામ ઘણા જાના કાળથી ચાલ્યો આવે છે. રશિયન ગાદી ઉપર બ્યારે રાણી હોય છે ત્યારે તે ઝારિના કહેવાય છે.

એ પાછળ કહેલી માઝો શહેરમાંની સર્વ ગરબડ મટીને

---

*ઝારનો અર્થ દયાળુ રાજા થાય છે.

શાંતિ થયા પછી સોફાયા સ્વેચ્છાએ રાજ્ય ચલાવવા લાગી તેવામાં એક જુદું જ પ્રકરણ ઉભરાઈ નીકળ્યું. તે એવી રીતે કે કિમિયાનો ખાન રશિયાના રાજા પાસે સાફહનર ફરખજ ખંડણી બદલ માગવા લાગ્યો, તે સોફાયાથી સાંખી શકાયું નહિ. માટે તેને નરમ પાડવા સાર પહેલાં કહેલાં પોતાના શૂરા સરદાર બેસિજ ગાલિટ્ઝિનને લશ્કર સાથે કિમિયા ઉપર સ્વારી કરવાનો હુકમ કર્યો. તે તેણે ઘણી આનાકાનીથી કબૂલ કર્યો. તેની જોડે કોઝાક લોકોના મોટી મદદ મોકલી હતી તોપણ તેને ક્ષતેહ મળી નહિ. ને ગાલિટ્ઝિનને ફીકે માંડે પાછું ફરવું પડ્યું. એ કોની ભૂલનું પરિણામ હતું તે વિશે ઇતિહાસ કાંઈ કહેતો નથી. તથાપિ નાના અને મોટા બંને એક જ કામમાં લાગ્યા તો તેમાં જશ આવે તો તે મોટાનો ને અપજશ આવે તો નાનાનો એમ કુનિઆનો રહેયો છે તે પ્રમાણે ગાલિટ્ઝિને પરાભવનો સંધળો વાંક કોઝાક લોકોના સરદાર ઉપર નાંખ્યો. ને તેની ચોકસી કર્યા જીવું કરીને તેનાં છોકરાં છૈયાં સાથે દેશનીકાજ કરી સૈમિરિયા દેશમાં મોકલી દીધા. ત્યાં તે બિચારો દુઃખ વેદીને મરણ પામ્યો. મોટાની મોહાબતથી ગરીબોનું કોઈવાર ભલું થાયછે, અને કોઈવાર એથી ઉત્તરું (ખુંડું) થાય છે જગતનો ઇતિહાસ એ બંને પ્રકારનાં ઉદાહરણોથી ભરેલો છે.

ઈ. સ. ૧૬૮૯ માં ફરીથી એકવાર પોતાનું લશ્કર કિમિયા ઉપર મોકલવાનું ઠરાવ્યું તે ઉપરપણ ગાલિટ્ઝિનની જ નેમણુક થઈ. વળી આ પ્રસંગે પણ તેને કોઝાક લોકો મદદમાં આપ્યા હતા. તેમનો સરદાર માઝેઆ નામ હતો. આ બીજીવારની લડાઈનું પરિણામ પણ પહેલાં સરખું જ પ્રતિકુળ આવ્યું. તેથી ગાલિટ્ઝિન સોફાયાને મનથી છેક ઉતરી ગયો.

ફરખજ એ દોઢ રૂપિયાની કિંમતનો એક રશિયન શિકો છે.

ગાલિટ્ઝિન તેણીમર રોકાયો હતો, ત્યારે તેના અને સો-
 ક્રાયના સામાવાળીઆએ પીટરને પરણાવ્યો. તેની સ્ત્રીનું
 નામ ઓટોકેસા ક્રેદિરૌના લાપુચીન કરીને હતું. તે ક્રિઓડોર
 આમાહામા બ્રિટઝની છોકરી હતી, અને તેની ઉમર સત્તર
 વર્ષની હતી. એ લગ્ન સોક્રાયની મરણની વિશ્વ થયાં હતાં
 તેથી તેને ગમ્યાં નહિ; એ તો કહેવાની હવે જરૂર રહી નથી,
 ગાલિટ્ઝિન ચડાઈમાંથી પાછો આવ્યો ત્યારે પીટરને પર-
 ણેલો દેખીને અતિશય એદ્યુક્ત થયો, કેમકે તે લગ્નથી તેના
 હવે પછીના ધારેલા બધા વિચારો રદ ગયા એમ ધારવા
 લાગ્યો. વળી કેટલાક દિવસે જ્યારે નવી રાણીને ગર્ભ ર-
 હ્યાની વાત તેને કાને પડી. ત્યારે તેને મહા માઠું લાગ્યું
 પણ કહે શું? એ પરણેતર માથેના બીજા તમામ મોટા લોકો
 અને સરદારોને ગમ્યું હતું, તેથી તેનો કંઈ ઉપાય ચાલે
 એવું નહોતું. પણ કુષ્ટ માણસોથી કદી નિરાંતે બેસી રહે-
 વાતું નથી. પીટરનો પક્ષ સબળ થતો જોઈને સોક્રાયએ
 તથા ગાલિટ્ઝિને તેને મારી નાંખવાનો ઘાટ ઘડ્યો, અને
 એ કામ સ્વૈચ્છિક લોકોને સોંપ્યું. એ મારી નાંખવાની સ-
 ધળી તૈયારીઓ થાય છે એટલામાં તે વાત પીટરના જા-
 નવામાં આવી ત્યારે તે ઘણો બય પામીને નાસતો નાસતો
 પોતાનો જીવ ઉગારવાસાફ મઠમાં ગયો. અને ત્યાં કેટલાક
 દિવસ નિરાંતે કહાડ્યા પછી તેણે પોતાની તરફના સરદા-
 રોને અને કારબારીઓને ત્યાં બોલાવી તેને સર્વ હકીગત
 કહી. પછી તે કાવતરાખોરોની તપાસ ચાલી. તેમાં કિલા-
 બ્રિટાફ નામે આગેવાનને મારફાડ કરતાં સર્વ વાત તેણે
 કબૂલ કરી. એ કાચો હકીગત પીટરને જણાવ્યા પછી જા-
 હેર ઈનસાફથી તેને ગોતની શિક્ષા કરી. પણ તેમાં પીટ-
 રના એક વહાલા મિત્રની મધ્યસ્થિથી ગાલિટ્ઝિનનો જીવ
 બચાવવાનું પીટરે વચન આપ્યું ખરું, પણ તેની સર્વે મિ-

હકત જામ કરીને આર્જેજલ નામે સરહદ ઉપરના પ્રાંતમાં મોકલી દીધો. ત્યાં ચોવીસ વરસ સુધી રહ્યા પછી ઈંસ ૧૭૧૧માં તેનો પાછલો ગુન્હો માફ કરીને પાછો બાલાબો ને સમ્રાજી તેની માલમતા તેને પાછી આપી. એવી રીતે ચોવીસ વરસ દુઃખ ભોમવી પાછો પૂર્વ સ્થિતી પામ્યો ત્યારે એ વરસ જીવીને ઈંસ ૧૭૧૪ માં મરી ગયો. ગાંડો, ઘેસો જન આઈર્લેન્ડે અમથા પડી રહેતો હતો તે પણ ઈંસ ૧૬૯૬ માં મરણ પામ્યો, એવી રીતે સર્વ અડચણો દૂર થઈને પીટર સર્વ સત્તા પોતાના હાથમાં લઈ સ્વચ્છા-એ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

આટલી વાર સુધી પીટર પાસે રાજ્યકારભાર સંબંધી એક પણ કામ નહોતું, તેથી તેની જીવિ કેવી છે તે લોકોની જાણમાં આવ્યું નહોતું. માણસમાં માત્ર ગુણજ હોય તે ઉપયોગનો નથી, પણ તે દેખડાવવાની તક તેને મળવી જોઈએ, નહિ તો તે હોય કે નહિ હોય તે ખંને સરખું છે. આગળ કહેલા સર્વ બનાવો બની પીટરને રાજ્યપદ મળ્યું તેથી તેને સારાગુણો દુનિઆને દેખાડવાની સારી તક મળી. પરંતુ એને જો ગાદી મળી નહોત તો ઉત્તમ રીતે રાજ્યાધિકાર ચલાવવાનો ગુણ કોઈ જાણત નહિ. જેમ મુંડ તમામ ઔષધીમાં ઘણી ગુણકારી વસ્તુ છે તે જો દિમાલમના એકાદ હંચા શિખર ઉપર પડી રહી હોત ને માણસને હાય આવી નહોત તો વૈદકશાસ્ત્રમાં તેના ગુણની આટલી પ્રસંશા ન થાત. એજ પ્રમાણે પીટરના હાથમાં રાજ્યકારભાર આવતાંજ તેના અતિ ઉત્તમ ગુણો જોઈને સર્વ લોકો ધણો અચંબો પામવા લાગ્યા. એ વેળાએ તે માત્ર અરાડ વરસનો હતો. તે શરીરે હંચો બરાવ, મજબૂત બાંધાનો, અને રૂપાળો હતો. તે ગુસ્સામાં હોય ત્યારે અથવા કાંઈ વિચારમાં ગુંથાયો હોય ત્યારે તેનો પ્રતાપી ચહેરો બ-

પંકર જાણાનો તેથી તેની પાસે જવાની કોઈની છાતી ચા-
 લતી નહોતી, પણ જ્યારે રીસખીસ નહોત્ય ત્યારે તે સર્વસાથે
 ખુદા મનથી બોલતો, ખુશીથી હસતો રમતો, અને જાણે
 પોતાના બરોબરીઓ હોય એમ પાસેના મારુસોને લાગતું
 હતું. તેનામાં હિંમત, ઉદ્યોગ અને સાવધપણું ઘણું હતું.
 તેથી તેને કોઈ પણ કામ વિકટ લાગતું નહોતું. એણે
 રાજ્યકારભાર હાથમાં આવતાંજ તેની બરાબર ગોઠવણ
 કરવા તથા પોતાના લોકોનો સુધારો કરવાનો આરંભ કર્યો.
 તે ઉપરથી લાગેછે કે જ્યારે એના હાથમાં રાજ્યકારભાર
 નહોતો ત્યારેનો એટલે નાનપણથીજ તેને વિચાર કરી રા-
 ખેનો હશે એમ લાગે છે. એ વાત સાધારણ બુદ્ધિની ન-
 હોય. તેણે પેહેલ વહેલું પોતાના લશ્કરની સ્થિતિબદ્ધી ધ્યાન
 દોડાવ્યું, અને તેમાં જે ફેરફાર જરૂરના લાગ્યા તે કરી
 નાંખ્યા. ત્યાર પછી તેણે મુલકી ખાતામાં પુરકણ સુધારો
 કર્યો. એ કામમાં તે જર્મન લોકોની મદદ લેતો હતો. અને
 તેની ઉપયોગી મદદના બદલામાં તેમને હિંતેજન આપતો
 હતો. એ જર્મનલોકો વેપારને સારૂ માર્ગો શહેરમાં આવી
 રહ્યા હતા. તેમજ ત્યાં કેટલાએક ડચ લોકો જાન્યુની વસ્તી
 કરીને રહ્યા હતા, તેમના ઉપર પણ પીટરની ઘણી મહે-
 રબાની હતી તેનું કારણ એટલુંજ કે તે વહાંણ બાંધવામાં
 અને ચલાવવામાં ઘણા હોશિયાર હતા. અને તે વિષય
 પીટરને અંતઃકરણથી ઘણો વહાલો હતો. જીવે, લોકો ગમે
 તે દેશના હોય, પણ તેમના સદ્ગુણ ઉપરથી પીટર તેમને
 ચહાતો હતો. એ વાત ઘણા રાજાઓએ દાખલો લેવાબોગે છે.
 પીટરને નાનપણથી પાણીની બીક અતિશય હતી.
 તેને એકાદ પ્રસંગે પાણીનો નાનો વહેજો બોજાંગી
 જવાનું આવતું તો તે થરથર કાંપીને આંખે દાંસ પસાનો
 છુટતો હતો. આ બીકનું મુળ કારણ એવું કહેવાય છે, કે

પીટર જ્યારે ચાર પાંચ વરસનો હતો ત્યારે તેની મા તેને લઈને ગાડીમાં બેશીને કાંઈ જતી હશે ત્યારે ગાડીમાં પીટરને ઉંઘ આવી હતી, એટલામાં તેની ગાડી એક મોટા ધોધ આગળથી પસાર થઈ. તે ધોધની મોટી ગર્જનાથી પીટર ચમકી ઉઠ્યો, અને પછી તેથી તેને જોરમાં તાવ આત્મો. ત્યારથી પાણીનું નામ સાંભળીને તે થરથર કાંપતો હતો. જરા સમજણો થયો ત્યારે પોતાની આ ખોડથી લગાર સરમાવા લાગ્યો, અને એ ખોડ મટાડવાની હરેક રીતે તદખીર કરવા લાગ્યો. માર્કો શેહેરમાંથી એક નાની નદી વહેતી હતી. તેમાં તે દરોજ હોડી ખેલાવવા જવા લાગ્યો, એવા રોજના મહાવરાવડે બીક ગઈ એટલુંજ નહિ પણ તેને એ રમતનો મોટો છંદ લાગ્યો. જુવો, અભ્યાસ વડે પીટરના શ્વભાવની કેવી ઉત્તરી સ્થિતી થઈ. એ વાત વિચારવંત માણસોને ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

પીટર જે હોડીમાં બેશીને નદીમાં ફરતો હતો તે બીજી હોડીએ કરતાં કાંઈ જુદી રીતે બાંધેલી હતી. તે તફાવત જોઈને તેણે તિમર મનને એકવાર પૂછ્યું કે, “ આ હોડી બીજી હોડીએથી જુદીજ રીતે શા માટે બાંધી છે વાર ? ” તેનો તેણે જવાબ દીધો કે, “ પવન ઉત્તરો એટલે સામો વાય તોપણ હરકત ન પડે માટે એ એવી બાંધેલી છે. ” એ જવાબથી પીટરનું ચિત્ત વેધાઈ ગયું. તે હોડી (આલેક્સિસના) અમલમાં ખાંત નામે કોઈ એક વહંદા કારીગરે બાંધી હતી, એણે પણ તેને જણાવવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી તેણે લાગણીજ તે કારીગરને બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેની પાસે આ નાના વહાણને ડોલ કાઢી બેસડાવીને સઠો ચડાવી તથા બીજી ડાગડુગી કરીને નદીમાં હંકારાવી અને પોતે તે જોઈને ઘણો ખુશી થયો. વળી પીટર એટલી રમુજ જોઈનેજ ખુશી થઈ નિરાંતે બેઠો નહિ, પણ તે વહાણ

હાંકવાનું કામ પોતે જાતે શિખ્યો. બીજાના સદ્ગુણોની સ્તુતી કરવી એ એક સદ્ગુણ છે, પણ તે સદ્ગુણ જાતે સંપાદન કરવામાં ખરો પુરુષાર્થ છે.

ત્યાર પછી કેટલીક વારે પીટરે એ ખાંતની પાસે પોતાને સાર એક નાનું સરખું બીજું વહાણ બંધાવ્યું. અને તે ચલાવવા સાર એક ડચ ખલાશી રાખ્યો તેના હાથ નીચે રહીને પીટર તે કામમાં એવો પ્રવીણ થયો કે, તેમાં તે પોતાના આ ગુરૂને બોલવા પણ દેતો નહિ. એવી રીતે તેને વહાણો હંકારવાનો ધણો શાખ લાગ્યો. તેણે ડચલોકો પાસે વળી બીજાં પાંચ મોટાં વહાણો ખેડકો સરોવરને કિનારે બંધાવો તેમાં ચત્રાબ્યાં. એ સરોવર ઘણું મોટું એટલે નવ-ગાડિના ઘેરાવાનું હતું. તોપણ પીટર બોલ્યોકે, વહાણો ચલાવવાને આ જગા છેક નાનું છે. માટે તે વહાણો લાઇને દરીઆ ઉપર હંકારતો આખેજલમાં આવ્યો. ત્યાં તેના જીવામાં એક વલંદા વેપારીનું બારકસ આવ્યું. તે તેણે વેચાતું લઇને તેનું નામ પીટર પાડ્યું. પછી ત્યાંથી નીકળેજો વહાણમાં બેસીને બીજાં વહાણો સહિત લાપલાંડને કાઠે પોનામમાં આવ્યો. એ જગા આખેજલથી પો. લોસો ગાઉ દૂર છે.

ત્યાર પછી કેટલીક વારે પીટર ફરીથી આખેજલ ગયો અને ત્યાં પણ ચાર મહિના રહ્યો તેટલા વખતમાં આદામનાં મસ્કનામે એક વેપારી જોડે દોસ્તી બાંધી. તે ગૃહસ્થનું એક વહાણ હતું અને તેને જાતે ચલાવતો હતો. તે વહાણ જીવાને પીટર વારંવાર જતો અને તે સંબંધી તરેહ તરેહની વાતોથી વાકેફ થતો હતો. એમ કરતાં કરતાં તેણે મસ્કને એમ કહ્યું કે મેં કેટલાએક વખત ઉપર મારા લશ્કરમાં સિપાઇની ચાકરી કરી હતી ત્યારથી તે સંબંધી સર્વ કામ હું કર્યો ગયો. તેમ કરતાં કરતાં

હાલમાં એક નાના અમલદારની જગા મને મળી છે. તે-
વીજ રીતે વાહાણ ચલાવવાના કામમાં છેક નીચા પાયની
ઉપરથી કામની વાકેફગારી મેળવતાં મેળવતાં તમારી પેઠે
વહાણના મુખ્ય અમલદાર થવાની મને ઘણી હેંસા છે, તે
તમે પુરી કરો. પીટરની આ વાત મસ્કને મસ્કરી ભરેલી
લાગી પરંતુ પોતાની એવી ખરેખરી મરજી છે એવું તેણે
તેના મન ઉપર ઠસાવ્યું, ત્યારે તે ઘણી ઉત્તરથી કબૂલ થ-
યો, ને પીટરે વહાણ ઉપરનું છેક હલકું કામ માથે લઈને
આરંભ કર્યો. એટલે પેહેલ વહેલું વહાણને ઝાડી ઝપટીને
સાફ કરવાનું ને પછી દીવા બત્તી કરવી, તથા મસ્કને ડુ-
ફ્ફો ભરી આપવો, તથા તેનાં કપડાં સાફ કરવાનું કામ કર્યું.
એ પછી દારૂના પ્યાલા વગેરે ભરી ભરીને આપવાના કામ
ઉપર તેની નેમાણુંક થઈ. તે કામ પણ તેણે સારી રીતે
બજાવ્યું. એવી રીતે વહાણ ઉપરનો નાખોદા બનવાને
પાત્ર થયો. તે એ કામ કરતાં વાહાણની ડોલ કાઢી ઉપર
એવો ચપળતાથી ચડતો હતો કે હમણાં હેઠો પડીને કોણ
જાણે મરશે તો નહિ એવું મસ્કને લાગતું. પણ પીટર તેની
દરકાર કરતો નહિ. એટલી બધી ખટપટ કરવામાં તેનો
મુખ્ય હેતુ એટલોજ હતો કે કોઈ પણ કામ સારી રીતે
આવડવા સાથે તે યથાનુક્રમે શીખવું જોઈએ એ વિચાર
પોતાની પ્રજાના મન ઉપર બરાબર ઠસાવવો એટલે ગમે
તે કામ મારી પાસે ઉઠીને માગશે નહિ અથવા અવિચાર-
થી કોઈ અજાણ્યા કામમાં હાથ ધાલશે નહિ. જેના મ-
નમાં લોકોનું ખરેખરે ભલું કરવાનું છે. તેમણે આ દાખલો
લેવો જોઈએ. ફક્ત બકબક કરવાથી લોકોના મનમાં બો-
ધ ચોંટતો નથી.

એ વખતના સુમારમાં એક અત્કારિક બનાવ બન્યો.
તે કહુંકું. એ ઉપરથી પીટરનો સ્વભાવ કેટલો સરળ હતો.

તથા તેનું મન કેટલું નિર્મળ હતું તે જણાઇ આવશે. એક દહાડો દરિયામાં વહાણ ચાલ્યું જાય છે. તેવામાં એકાએક તોફાન થયું. તે વેળા એ સર્વ લોક ગભરાઇ ગયા, ને પો-ટરને એમ લાગ્યું કે, સુકાની જે રીતે વહાણ હાકે છે તે ખરાબર નથી. માટે તેને કેટલીક સૂચના આપવાને તેની પાસે ગયો. એટલુંજ નહિ પણ તેના હાથમાંથી સુકાન પોતાના હાથમાં લીધું. તેથી સુકાની ગુસ્સે થઇને બોલ્યો. “અચ્ચા, એક બાજુએ ખસ. વહાણ કેમ ચલાવવું એ તારા કરતાં હું વધારે જાણું છું.” એમ કહીને સુકાન તેણે પોતાના હાથમાં લીધું. અને ઘણા જીરથી વહાણ ચલાવવા માંડ્યું. હજારકૃપાથી બારકસ એ સંકટમાંથી પાર પડ્યું. સર્વતાં મન શાન્ત થયાં, તેવારે રશિઅન મહારાજને પોતે જે કહ્યું તે વિષે સુકાની પસ્તાવા લાગ્યો અને હાથ જોડીને પોટરની સન્મુખ ઉભા રહીને બોલ્યો, “મહારાજ, હું ગરીબના અપરાધની ક્ષમા થવા તજવા પૂર્વક વિનંતી છું.” તેનો પોટરે જવાબ દીધો, “ક્ષમા માગવા સરખું એમાં કંઈજ નથી. એટલુંજ નહિ પણ તું અમને આજ સંકટમાંથી બચાવ્યા, તથા ઘટતો અંતે ખતમડીને જવાબ આપ્યો માટે હું તારો ઉપકાર માનું છું.” એમ માત્ર તે બોલીનેજ બેસી ન રહ્યો, પણ તે સુકાનીને એક સારા પોષાકનું ધનામ આપ્યું. તથા એક નાનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. એનું નામ તે સુન્નણપણું! સુકાનીએ કહેલા શબ્દો એકાદા સાધારણ માણસથી પણ ખમાશે નહિ તો તે બાદશાહ છતાં પોટરે સાંભળ્યા, ધીરજથી સાંખ્યા, અને મતલબ સમજી લઇને તેનો ઉપકાર માન્યો, તે ઉપરથી અનુપમ સહન શિલતા અને સદ્વિચાર તેનામાં હ-મેશાં જગત રહેતા એમ કહેવાને કશી ચિંતા નથી. જેનાં મન એવાં બને છે, એવા પુરુષોને ધન્ય છે!

પીટર જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ વહાણમાં
 બેશીને ફરવાનો નાદ તેને વધારે લાગતો આવ્યો. તે સારી
 મોટી ઉમરનો થયા પછી એક દહાડો કેટલાએક પરરાબ્યો
 તરફથી આવેલા વકીલો સહિત સમુદ્રમાં વહાણમાં બેશીને
 ગમતસારે આમતેમ ફરતો હતો તેવામાં એકાએક મોટું
 વાદળ ચઢી આવ્યું ત્યારે પીટર અને ખારવાઓ સિવાય
 બારકસ ઉપરની તમામ મંડળી ધબરાટમાં પડીને તેમના
 એહેરા ફિક્કા થઈ ગયા., અને તેમને લાગ્યું કે આ આ-
 કતમાંથી આપણે ઉગરવાના નથી. તેથી બધાએ મળીને
 પીટરને વિનંતી કરી કે “આપ વહાણને પીર્સનર્ગ બંધી
 પાછું વળાવો, નહિતો પીટરહાફ બંદરમાં તો મુકામ કરોજ,
 પણ આગળ ચલાવશો નહિ.” એ સાંભળી પીટરે સ્વસ્થ
 ચિત્તે જવાબ દીધો કે, “અરે, તમે ખીશો નહિ, કંઈ ડર
 નેવું નથી.” ત્યાર પછી કેટલીક વારે એક એલસી તેની
 પાસે આવીને ઘણો કોંઠાવિષ્ટ થઈને બોલ્યો, “મેહેરબાન
 હું હાથ નોડીને એટલીજ અરજ કરું છું કે, આપણે પો-
 તર્સનર્ગ બંધી પાછા વળવું જોઈએ. અથવા પીટરહાફ બં-
 દર પાસેજે ત્યાં જઈને ઉતરવું; મારા રાજાએ મને આ
 દેશમાં મોકલ્યો છે. તે બુડી મરવા માટે નહિ. હવે કંઈ
 સાફ પરિણામ દેખાતું નથી અને જો કદાચ વહાણ બુ-
 ડીને નવું જીવું થયું તો મારો ઘણી આપને પુછ્યાવિના
 રહેનાર નથી, એ પકડું ધ્યાનમાં રાખજો.” એ શબ્દ તે
 બોલ્યો તે વખત બારકસ ખરેખરા બયમાં હતું તોપણ વ-
 કીલના બોલોથી જે તેને હસવું આવ્યું, તે તેનાથી અવર થું
 નહિ. અને પછી જરા હથીને બોલ્યો, “અરે બારકસ કુ-
 બશ ત્યારે તમે એકલાજ બુડી મરશો? જે તમારી વલે તેજ
 અમારી, અને જો તેમ થયું તો પછી તમારો રાજા કોની
 પાસેથી જવાબ સજા.”

આપણા લશ્કરમાં સુધારો કરવો જોઈએ, એ વાત પીટરના અંતઃકરણમાં ઘણા દિવસ થયાં ધોળાયાં ઢૂંકરતી હતો. એ કામમાં તેને એક પરદેશી માણસની ઘણી સારી મદદ મળી, તેનું નામ ફ્રાન્સિસ લોકિર્ટ હતું. તે જીનીવાના એક વેપારીનો દીકરો હતો. તેના આપને પોતાના એ દીકરાને મેહેતો બનાવવાની મરજી હોવાથી એક વેપારીની પેઢીમાં ગુમારતો રખાવ્યો પણ તે કામ તેને પસંદ પડ્યું નહિ, માટે તે જોડી દહને પોતાની ખુશીથી લશ્કરી આકરીમાં દાખલ થયો. ત્યારે તે માત્ર ચૌદ વર્ષનો હતો. એ પછી અનેક ઠેકાણે આકરીની લે મૂક કરતાં આલેક્સિસના જર્મન સરદાર વૃહસ્તિના હાથ તળે આવ્યો. પછી રશિઆમાં આલેક્સિસના મોતથી જે ધામધુમ મચ્યો ત્યારે તે માર્કોમાં દીહૂર્ન નામે એક ડોનશ ગૃહસ્થનો આસરો પકડીને રહ્યો. ત્યાં તે ખાઈ પોને તેના ઘરનું કામકાજ કરતો હતો. દીહૂર્ન ઉપર પીટરની ઘણી મહેરબાની હતી. તે એક દહાડો દીહૂર્નને ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે લોકિર્ટ તેની નજરે પડ્યો. ઉમરે નાનો, નિયમિત આકારનો અને ઘણો શાહણો જોઈને પીટરે પોતાની આકરી સાથે દીહૂર્ન પાસેથી તેને માગી લીધો. તે કંઈ મોટી વિદ્યાત્રયમાં શીખીને તૈયાર થયો નહોતો, પણ તમામ હાંશીઆરી તેના અંગનીજ હતી. અને પીટરનું એ તેમ હતું, તેથી એ બંનેનો મેળ સારો ખેઠો. વળી લોકિર્ટને રશિઆન ભાષા આવડતી હતી, તેણે કરીને તેમની દોસ્તી બંધાતાં વાર લાગી નહિ. દરેક કામમાં પીટર તેની સજાહ લેવા લાગ્યો. કેટલાએક અંધકારોનું એવું મન છે કે, રશિઆન ફોજમાં ટાપટીપ, પુદ્, કૌશલ્ય અને શિક્ષણ જે હાલ જોવામાં આવે છે, તે લોકિર્ટની ગોઠવણનું પરિણામ છે.

લોકિર્ટની મદદથી પીટરે પોતાના લશ્કરમાં સુધારો ક-

રવાનો આરંભ થ્યો, તે આ રીતે તેણે પ્રથમ નમુના સાર પચાસ જુવાન માણસને ચૂંટી કાઢ્યા. તેમના ઘણા ખરા મોઢાલોકોના દીકરા હતા, એટલે તે કંઈ પેસાની આશાએ સિપાઈ થયા નહોતા. એની પેદેલાં સિપાઈલોકોના ડગલા ઘણા નીચા હોવાથી હરવા ફરવાને ઘણી અડચણ પડતી હતી. તે જોઈને આ નવા પચાસ સિપાઈઓના ડગલા હુંચા અને બંધ પેસતા કરાવ્યા. તેમજ, સિપાઈલોક દાઢી મુઠ્ઠા પોતાની મરજી પ્રમાણે રાખતા હતા, તે જરૂરજોગી અને એકસરખી જોઈએ, એવા ડરાવ આ નવા સિપાઈઓમાં દાખલ કર્યા. તેવીજ રીતે કવાયતની ઉત્તમ રીત પણ આ નવી પલટણમાં દાખલ કરી. આ નવી વાત સ્વિકારવામાં કોઈ આનાકાની કરે નહિ માટે ખૂદ બાદશાહે તે નવી પલટણમાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવ્યું, અને તેમના નવા ડરાવેલા નિયમ પ્રમાણે પ્રથમ પોતેજ ઘણી હેંશથી ચાલવા લાગ્યો. “ક્રિયાવીણ વાચાલતા વ્યર્થ” આ કહેવત ઉપર તેનો સંપૂર્ણ ભરોસો હતો એમ જણાય છે. રાજના મનમાં લોકોમાં કાંઈ નવો પ્રકાર ચાલુ કરવાનો હોય તો તેનો ઉત્તમ ઉપાય એજ છે.

એ પછી રેશિઆમાં જે ભારે લડાએક લશ્કર તૈયાર થયું, તેનો એ મૂળ પાયો છે. એ નમુના પ્રમાણે લીફ્ટાઈ પીટરના હુકમ ઉપરથી ખાર હજાર માણસો તૈયાર કર્યા. તેમાં ફ્રેન્ચ વગેરે પરદેશી લોકો પણ પુરકળ હતા. એ લોક દરરોજ કવાયતનો અભ્યાસ કરતા હતા. પોત પોતાના એ ભાગ કરીને એક બીજા સાથે જડ્યું, એક બીજાને ઘેરી લેવા, અને ઘેરા ખસેડવા, ઈત્યાદિ વાનો હમેશાં કરતા, તેમાં પણ કેટલીક વાર તેમને એટલું શૂર ચઢતું કે એક બીજાને જખમી કરતા. એવી એક ઝપાઝપીમાં લીફ્ટાઈ સુધ્ધાં એકવાર જખમી થયો હતો.

લશ્કરનો સુધારો કરવામાં પીઠર એટલો ગુંથાયજો હતો, ત્યાં
 અરમાર તરફથી તેનું ધ્યાન ઓછું થયું નહોતું. બેરોનિટ્ઝ
 નદીને કાંઠે કેટલાએક વલંદા અને બિહનીશિમ્મન કારી-
 ગરોને વહાણ બાંધવાના કામ ઉપર પીઠરે રાખ્યા હતા. એ
 અરમાર તૈયાર થાય એટલે આઝોફના સમુદ્રમાં રાખવાં
 કે એ દરિયા ઉપર પોતાનો અમલ બેસાડવામાં તથા કિ-
 મિયાના તાતાર રાજ સાથે લડવાના કામમાં મારો ચલા-
 વવાને કામે ઉપયોગી પડશે, એવી તેની પક્ષી આતરી હતી.
 તે અરમારનું કામ કેટલું થયું તે જોવા સાં ત્યાં હમ્મશાં
 જતો હતો. એ અરમારનો મુખ્ય અધિકાર તેણે લીકાઈને
 આપ્યો. પરદેશી દારીગરોને પોતાનાદેશમાં રાખીને તેમની
 પાસે કામ કરાવી લીધાથી જે ફાયદા થાયછે, તે રશિયા-
 ના મોટા લોકોને આ અરમાર ઉપરથી તથા લશ્કરના સુ-
 ધારા ઉપરથી ખુબ નજરે પડ્યા, ત્યારથી પારકા લોકોને
 ઉત્તેજન આપ્યા બાતની તેમની બડબડ છેક બંધ પડી.
 તોય ધર્માધિકારો અને કેટલાક વચલા વાંધાના લોકો તે-
 મની ઘણી ઈર્ષ્યા કરતા હતા, કારણ તેઓ એમ સમજતા
 હતા કે, જે આપણું પ્રાચીન તેજ સાં છે, અને ફેરફાર
 કરે એ બેવકુફી છે. લોકોની એવી સમજણ સુધારાને
 હાનીકારક છે.

લશ્કરની અરમારની અને ઉપયોગી કારખાનાની એવી
 ગોંડવણ કરી અને તે કામ બરોબર ચાલ્યું; તથાપિ તેમાં
 પણ એક મોટી વાતનો વિચાર પીઠરને કરવાનો રહ્યો હતો.
 તે તેના રાજની વસુલાતનો વિચાર હતો. એક વેળાએ લી-
 કાઈ પીઠરને રૂપૃ કહ્યું કે, આપે જે આટલું લશ્કર અને
 અરમાર વધાર્યું છે, તેને ફરસાદ પુરુકળ પૈસા લાગશે;
 અને હાલની પેદાશ હાલના સાધારણ ખર્ચમાં પુરી પડી
 શકતી નથી માટે ઉપજ વધારવાની કંઈ ગોંડવણ કરવી

જોઈએ. ફક્ત એટલી સમજના કરીનેજ તે ખેતી ન રહ્યો, પણ બાદશાહને જણાવ્યું કે આપણા વહાણોવડે જે માલ વેપાર સાર પરદેશમાં જાય છે, તથા જે માલ પરદેશથી આપણા મુલકમાં આવે છે, તેના ઉપર જકાત અતીશય ખેસાડેલું છે, તે વેપારીથી આપી શકાતું નથી, તેથી તે થઈ શકે તેવી હુમ્મ્યાઈથી તેઓ પોતાનો માલ છાનોમાનો મોકલે છે, અથવા જકાત વસુલ કરનારા અમલદારોને લાંચ આપીને થોડા પૈસામાં પોતાનું કામ ટાડી લે છે. એથી રાજની ઉપજમાં ઘણું નુકસાન થાય છે; તેનો બંદોબસ્ત પેહેલો કરવો જોઈએ. તે બંદોબસ્ત એટલોજ કે, જકાતનો દર ચૈકડે દશ રૂપિયા છે તે પાંચ રૂપિયા કરવો. અને તેમાં જે લખાડી કરે તેને સખ્ત શિક્ષા ઠરાવવી. એ સજાહ પીટરના મનમાં ઉતરી, તેથી લીફ્ટેનન્ટ કલ્યા પ્રમાણે લાગતો ઠરાવ કરીને અમલમાં આણ્યો. અને પછી જોવા લાગ્યો તો પેહેલે વર્ષેજ દર સાલની ઉપજ કરતાં વીસ લાખ રૂબલ વધારે આવ્યા. જ્યુવો, જકાત ઉતરવાથી ઉપજ વધી! એ વાત ધણી ચમત્કારી છે. પણ ખરું જોતાં એમાં કંઈતવાઈ નથી. જકાત કમી હોય એટલે પુષ્કળ વેપાર કરવાને માણસોને હોંસ થાય છે; અને થાડાને વાસ્તે હુમ્મ્યાઈ કરવાની કે લાંચ આપવાની ઈચ્છા માણસને વધારે થતી નથી. તેથી એની મેળેજ વેપાર વધે છે. અને જકાત વધીને સરકારને ફાયદો થાય છે. એ વાત બીજા કેટલાએક બહારમાં પણ લાગુ પડે છે.

પીટર સ્વભાવે ક્રોધી ને ઉતાવળીઓ હતો; તેથી કરીને એકાદા બેગુન્દા આદમીને નુકસાન થવાનો પ્રસંગ ધણી વાર આવતો હતો, તથાપિ એવી વેળાએ બિચારે યુક્તીની વાતો કહીને લીફ્ટેનન્ટે તેને ઠેકાણે લાવતો અને નિરપરાધી માણસનો ખમાવ કરતો. એ બાબત અનેક વાતો પુસ્ત-

કોમાં લખાયલી છે. એકાદા મોટા કુળવાન માણસના હાથથી જે કંઈ સેહેજ અપરાધ થાય તોય તેને ગુસાનો માર્યો પીઠર ભારે સજ્જ કરતો હતો, તેવારે લીફ્ટ તેને કહેતો હતો કે, એટલી ઉતાવળ ન કરો, જરા ધીમા પડો, વિચાર કરો, અને પછી જે કરવાનું હોય તે કરો, એટલું કહેતાં પણ તે નરમ ન પડે તો લીફ્ટ તેને કહે કે, “મહારાજ તે શિક્ષા તે બિચારા અનાથને ન કરશો, મને કરો, તે હું ખમવાને તૈયાર છું.” એ વાક્ય કાને પડ્યા પછી પીઠર થોડો વિચાર કરીને તે આરોપિને છોડી દેતો એમ કેટલોક વાર બન્યું હતું. લીફ્ટ પરદેશી માણસ હતો; તે રશિયન બોક્સના સાધારણ સ્વભાવ પ્રમાણે આંખમાં રેતીના દાણા પ્રમાણે ખૂચવો જોઈએ, પરંતુ તે એવા મોટા મનનો અને સજ્જન હતો કે તેમને સ્વદેશ બાંધવ કરતાંએ વધારે વહાલો લાગતો હતો. શાહજાની બલા દર ! લીફ્ટના સ્વભાવ જોયો માણસ જ્યાં જાય ત્યાં સર્વને વહાલો થઈ પડે.

વળી લીફ્ટ એક સારો માણસ પીઠરને મેળવી આપ્યો, તેનું નામ અલેક્ઝાંડર મેઝિકાફ હતું. એ પુરૂષની મૂળ કંથા ઘણી ચમત્કારી છે. એવી રીતે કે, એનાં માબાપ વાલગા નદીને કાંઠે એક નાના સરખા ગામડામાં રહેતાં હતાં. તે એટલાં દરિદ્રી હતાં કે, મેઝિકાફને થોડું વાંચતાં લખતાં એ શિખવવાની તજવીજ કરી શક્યાં નહિ. તોપણ તે તેર ઐદ વર્ષનો થયા પછી પોતાના માબાપને ન કહેતાં છાનોમાનો પોતાને ઘેરથી નીકળીને પોતાના ગુજરાનની તજવીજ કરવા સાડ પાંચરો મારફો શહેરમાં આવ્યો. ત્યાં તેને એક ભઠ્ઠીઆરાની દુકાને ચાકરી મળી. તેને ત્યાં કામ એ કરવું કે, દરરોજ એક ટોપલીમાં બાખરીએ અને અંગાખરાં ભરીને વેચવા સાડ શહેરમાં ફરવું. એ વેળા

તે નવો જુવાનીમાં આવતો અને સુંદર ચહેરાનો હતો તથા તેના શબ્દમાં મીઠાશ હતી. વળી તે પોતાનો ગરીબ પોષાક ઢીકઢાક પેહેરતો અને લોકો સાથે ઘણી નમ્રતાથી આજ્ઞતો તથા રસ્તે ચાલતાં પોતાની સુસ્વર મોરલી વગાડીને મધુર ગીત ગાતો એથી લોકોનું ધ્યાન તેનામાં લાગીને તેનો માલ ઉતાવળો અપી જતો. ઉકરડે રત્ન પડ્યું હોય તોય તેનું તેજ ઝાંખું થતું નથી, એજ રીતે મૈત્રિકાકૃના ગુણવૈભવ દ્રરિદ્રતાથી ઢંકાયો નહિ. એક દહાડો લીફ્ટની નજરે તેની બહુ ગઈ. ત્યારે તેને પોતાના ઘરમાં બાંધાવીને એમ પૂછ્યું કે, આ ટોપલી તું વેચાથી આપે છે ? તેનો તેણે જવાબ દીધો, “માંહેનો માત્ર વેચવાની માત્ર મારા ઘણીની અને રત્ન છે, ટોપલી વેચવાની નથી, જો તમારે તે જોયની હોય તો હું તેને પૂછી આવું.” એ જવાબથી લીફ્ટને મોટી નવાઈ લાગી. ને ત્યારથી તેને તેણે પોતાને જ્યાં ચાકરી રાખ્યો, પછી તેની બાદશાહ જેડે ઓળખાણ કરાવી આપી. તેનું મનોરંજક મંચરૂપ, લાવણ્યતા, અને પ્રમાણિકપણું જોઈને બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મહેરબાની થવાથી તેણે તેને પોતાના દરબારનું એક મોટું કામ સોંપ્યું. તથા જે વિચાર પોતાના મનમાં ઘોળાયા કરતો તે તેને કહેવા લાગ્યો. વળી ત્યાર પછી મૈત્રિકાકૃને સાથે લીધા પિના ઝાર કદી બહાર ગયો નહિ. બાદશાહ એક વારતો એમ પણ બોલ્યો કે, “એક લુચ્ચા અમલદારે અને મારવાસાર મારા ભાજનમાં ઝેર ધ્રુવ્યું હતું, તે મૈત્રિકાકૃની નજરે પડવાથી તેણે લાગણું મને કહ્યું, ને તે ઉપરથી મેં તે ખોરાક એક કૂતરાને ખવરાવ્યો, અને કૂતરો તેથી મરી ગયો. એમ મૈત્રિકાકૃ મારો જીવ બચાવ્યો, ને મેં તે સરદારને કેદ કીધો. કેટલીકવારે જઈને જોઉં છું તો તે સરદાર મરણ પામીને નજરે પડ્યો.” એવી રીતે થોડા વખતમાં, ને થોડી મહેનતે

મૈત્રિકાદ્ વાદ્યાલના નાકનો વાળ થઈ પડ્યો. સદ્યુણ મહિમા એવો વિચિત્ર છે.

અલેક્ઝાંડર ગાર્ડન નામે એક સ્કાય ગૃહગ્રથ ઉપર પીરની મેહરબાની થઈ તેની હકીગત પણ એવી અમ-
ત્કારિક છે, તે આ પ્રમાણે—તે પેટેલ વહેલો માસ્કો શેહે-
રમાં આવ્યો ત્યારે પાત્રિક ગાર્ડન નામે શબ્દે તેની ઝાર
સાથે મુઝાકાત કરાવી આપી. એ ઉપરાંત અલેક્ઝાંડર
ગાર્ડનની બીજી ધણી જણા સાથે બોળાયાણ થઈ. તેને
એક દહાડો એક ઠેકાણે લગ્નમાં બોલાવ્યો હતો. ત્યાં ધણી
શિયત ગૃહસ્થોની મંડળી મગી હતી, તેમાં આણીમર
પેલીમરની વાતો થતાં થતાં પરદેશી લોકો ઉપર ટીકા ચાલી.
તેમાં એક માણસે સ્કાય લોકોની અતિથય નિંદા કરી. તે
સાંભળીને ગાર્ડનનો પિતા ઉછળી આવ્યો. સ્વજનતીનું
અભિમાન દુઃસહ હોય છે. સ્વદેશી બાઈઓની ઠેકડી
સાંભળીને ગાર્ડનને એટલો ક્રોધ ચઢ્યો કે, તેણે પેલા નિંદા
કરનારને ડાંસો મારીને ભાંય ઉપર નાંખી દીધો. તે બેઠું
તેના પાંચ સાત સોમતીઓ ગાર્ડન ઉપર ધસી આવ્યા. તેને
પણ એક એક હડસેલો મારીને દુર કર્યો. એથી તેની આ-
ગળ જવાની કોઈની છાતી ચાલી નહિ, અને થોડીવારમાં
સમાધાન થઈ ગયું. પણ જેમણે મારે ખાધો હતો, તેઓ
સઘળા અમીર ઉમરાવના દીકરાઓ હોવાથી એ ટુંટું બા-
દશાહ સુધી પહોંચ્યો. ગાર્ડને ઝાર સામા ઉભા રહીને બ-
નેલી સર્વ હકીગત તેને જણાવી; ને છવટે એમ બોલ્યો કે,
ગુસ્સાના આવેશમાં મારાથી આ અપરાધ થયો તેની
ક્ષમા કરવી. એ વેળાએ ગાર્ડનનું સત્ત્વ બાપણ, નજવા,
ને સરળપણે હાથે થએલા ખોટા કામનો પરતાવો બેઠું
પીરને તેનું સજ્જનપણું સમજાવું તથા તેની દયા આવી.
તેથી તે બોલ્યો, “કંઈ ચિંતા નહિ; મને માર્યો કહીને જે

આસામીએ તારા ઉપર ફરીઆદ કરી છે, તેનો જે ન્યાય તેજ થયો છે; તેમજ હું પણ જે લાયક હશે તે કરીશ; જરા સખૂર કરો, હું આત્મો.” એમ બોલીને તે લગાર ઉઠીને પોતાની કચેરીના માહેલા ભાગમાં ગયો. ગાર્ડન કચેરી મધે ચિતાનુર ઉભી રહ્યો. એટલામાં પીટર સાધારણ લશ્કરી અમલદારના હોદ્દાનો પોષાક લઇને બહાર આત્મો, અને ઘણા ઉમંગથી ગાર્ડનને તે આપ્યો. એ ગૃહસ્થ પછી તેને વખત જતાં ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો. તે હવે પછીના ચરિત્ર ઉપરથી જણાશે. પીટરને માણસની પરીક્ષા ઘણી સારી હતી, એ હવે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

પીટરનું જળ થળ લશ્કર તૈયાર થયું. તે તેણે નકામું ખેસાડી મૂક્યું નહિ. લીફ્ટીને તેણે નૌકા સૈન્યાધિપતિ બનાવ્યો, અને દોન નદીમાંથી વહાણો હંકારીને આઝોફ તરફ આવવાનો હુકમ આપ્યો; ને પાત્રિક ગાર્ડનને દોન નદીને કાંઠે કાંઠે પાંચ હજાર ખુશકી લશ્કર સાથે આઝોફ પાસે આવવાનું ઠરાવ્યું; લીફ્ટી નવી રીતે તૈયાર કરેલાં બારહજાર સિપાઈઓ તેણી તરફ મોકલ્યા. એલેક્ઝાન્દર લોકોની પલટણ જનરલ રૂફોર્થમાતાફ અને જનરલ શ્વેનની સરદારી તળે તેણીમર રવાના કરી. કોન્સલ લોકો પણ તેને જઈ મળ્યા. અને આ અરસામાં ખુદ પોતે એકાદ હોદ્દો સ્વીકારીને જયું એવું પીટરના મનમાં આવ્યું. આઝોફ હાથ આવશે તો કાળાસમુદ્ર ઉપર અમલ ખેસાડવાને વધારે મહેનત પડશે નહિ એમ પીટરની ધારણા હતી. આવખતની સવ તૈયારી સારી હતી. તથાપિ વ્હેનીશિયન અને ડચ વહાણો તે નદીમાંથી વખતસર આવી પહોંચ્યાં નહિ. તેણે કરીને સઘળી ધારેલી મતલબ ભાંગી પડી. તોય વહાણોની વાદ ન જોતાં રથ લશ્કરે આઝોફ શહેરને ઘેરો ઘાવ્યો. પણ પીટરના લશ્કરના એક લૂચા માણસની લખાડને લીધે તે

સમ્રાજ્ય બચાવે ગયું. તેની હકીકત અમ છે કે, તે લખાડ મા-
ણસનું નામ જેકબ હતું. તેને જનસલશીનના હાથ તળેના
તોપખાના ઉપર નીમ્યો હતો. તેને કાંઈ ગુલ્હા બદલ શીને
થોડી શીક્ષા કરી તે ઉપરથી તમામ રશલોકો ઉપર વેર
લેવા સારૂ પોતાની તોપોમાં ખીલા ઢોકાંનિ રાત્રે છાનોમાનો
શત્રુને જઈ મળ્યો. એવો માહિતગાર માણસ દુશ્મનને
જઈ મળવાથી રશલશકરની હાર થઈ એમાં મોટી નવાઈ
શી છે ? ઝારે તે કિલ્લો ફરીથી એકવાર છાપો મારીને લેવાનો
પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં કંઈ વાતું નહિ.

એક વાર એમ બન્યું. તોય પીઠરની હિંમત ગઈ નહિ.
ગુલામના ઝાડને ઉપરથી કાપી નાંખવાથી જેમ બમણા
જોરથી વધેછે, તેમ પરાબલવથી પીઠરને એવડું શૂર ચઢ્યું,
ને તેણે ફરીથી હુમલો કરવાની તૈયારી કરી. ઝરેમારની
સર્વ સિદ્ધતા હતી. તેમજ લશ્કર મધ્યે પણ કશી ન્યુનતા
રહી નહોતી. એવી રીતે તૈયાર થઈ ઈ. સ. ૧૯૯૬ની વસંત
રતુમાં પીઠરે ફરીથી રવારો કરી. આ વેળાએ તે કિલ્લાને
ઘેરો ઘાલ્યો હતો તેની તપાસ બાદશાહ જાતે ઘણી કાળ.
જીથી રાખતો હતો. તે જ્યારે ત્યારે કોઈવાર વહાણ ઉપરતો
કોઈવાર થળ સેનામાં જણાતો હતો. એ અવસરે તે એક પળ
પણ એક ડોકાણે નિરાંતે બેઠો નહિ. તોપણ કિલ્લામાં દાખલ
થવાયું નહિ. ત્યારે બધા અમલદારોને પાસે બોલાવીને હવે
શું કરવું તે બાબત પૂછ્યું. તેવારે તેમાંના એક વગર બાકી
સમ્રાજ્યાએ એવો જવાબ દીધો કે, આ કામમાં ઉતાવળ
કરવી લાયક નથી. પણ હુમલાનો વિચાર જરા દુરશદે ક-
રવામાં લાભ છે. એક વગર, એમ જ ઉપર કહ્યું, તે પૂછશો
કે કોણ તો તે પાત્રિક ગાર્ડન હતો. તેણે વાર લગાડવી યોગ
નથી એમ ખુલ્લું કહીને તેમાં ફતેહ મેળવવા સારૂ એક
વિશ્વજીત યુક્તિ સૂચવી. તે બોલ્યો, “ આપણી પાસે દશ

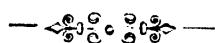

બાર હજાર માણસો તૈયાર છે, તે સમજાવે અહોરાત્ર કામે લગાડી આપણા લશ્કરની અગાડીનો કોટ પાયામાં- થી ખોદી નાંખી તેની માટીનો ઢગલો કરતા કરતા આગળ જવું, એટલે એ મટોડીથી કિલ્લાની આસ પાસની ખાલી પુરાઈ જઈને તેના ઉપર ગામના કોટ કરતાંએ હુંએ ઢગલો થશે, ને તેથી માંહેના લોકો ડરીને આપણે તાપે થશે. અગરતો આપણે તેને જીવતાને જીવતા દાટી દઈશું. એથી બીજી પરિણામ થનાર નથી.” એ મનસુખો સર્વને પસંદ પડ્યો. અને તે અમલમાં આણવા સાર તમામ માણસો એકદમ ઝપાટામંઘ કામ કરવા લાગ્યા. એ યુક્તિ સફળ થઈ. તારીખ ૨૮ મી જુલાઈને રોજ આઝોફ શેહેર રૂ-શિયન લશ્કરના હાથમાં આવ્યું. એથી પીટરને ઘણો સંતોષ થયો. એ કિલ્લામાંથી જે લોકો પકડાયા તેઓમાં પેલા નિ-મક હરામ જેકા પણ હતો. તેને પીટર પાસે આવતાં કેટલું ચરમાવું પડ્યું હશે, તેની દૃષ્ટના પણ થઈ શકતી નથી. વિશ્વાસઘાત કરનાર લોકોની આખરે એવીજ વલે થવાની !

આઝોફ શેહેરનો બંદોબસ્ત કીધા પછી પીટર માર્કોમાં પાછો આવ્યો. ત્યાં આવીને નવા અરમાર અને લશ્કરનો ખરેખર ચલાવવા સાર પૈસા જોઈએ વાસ્તે મોટા લોકો અને મધ્યમ પ્રતિના લોકો ઉપર તેણે એક કર ખેસાડ્યો તેજ પ્રમાણે ધર્માધિકારી લોકો પાસે મોટી મોટી ઈનામી જહા-ગીર હતી તે સરકાર વસુલ કરીને અમુક રકમ તેમને આપવાનો ઠરાવ કર્યો. આવો કર ખેસાડીને આટલું જળ-થળ લશ્કર ઉભું કરવામાં તેની મતલબ તાર્તીર લોકોને કિમિયામાં હાંકી કાઢવા, કે * પંખાનને માર્ગે સર્વાસિઆ અને જર્જિઆમાં વેપાર ચાલુ કરવો તથા તે રસ્તે ઈરાન જોડે વેપાર વધારવો. એ મનસુખો કાંઈ જેવો તેવો નહોતો;

* એ બૂશીર આફ્રિકાની ઉચેરે બૂમધ્ય સમુદ્રમાં છે.

એ સદાહને વારતે બહાર નીકળવા પહેલાં આદશાહના કુટુંબમાં એક મોટી વાત ગતી. તે અગાડી કહેવાને અ- વકાશ મળ્યો નહિ. માટે આ કેકાણે કહીએ છીએ, તે વાત એ છે કે, તેણે પોતાની રાણીને તાત્કાલ આપીને તેને તેનાં છોકરાં સાથે એક મઠમાં રાખી. એનું કારણ કેટલાક કહે છે કે તે બદ સાલની હતી, તથાપિ કેટલાકનું મત એવું છે કે, તેના વિચાર જુના વિચારના લોકો સાથે મળતા હતા. એટલે જુનું તે સર્વ સાઈં ને નવું બધું નહાઈ એવી તેની સમજણ હોવાથી પીટર જે કંઈ મનસુખો કરીને તે અમ- લમાં લાવવાનું કરે, તેમાં તે જતે અથવા કોઈની મારફતે હરકત નાંખતી હતી. માટે તેને તજવી પડી. એમાંનું બીજું કારણ વધારે વજનદાર લાગેછે. કારણ તે વખતમાં એવા જુના મનના લોકોનું પક્ષ જતું બંધાયું હતું, અને રાણીનો ધર્મગુરૂ તે જુનાં પક્ષનો હતો.*

ભાગ બીજો.

આગ્રોફ જીતી લીધા પછી મારકો શહેરમાં કેટલાએક દિવસ બીલકુલ સમાધાની રહી હતી. તેથી પીટરનું મન પોતાની પ્રજાને સુધારવા તરફ લાગ્યું. પોતાની પ્રજા કરતાં પશ્ચિમ યુરોપના લોકો ઘણા સારા અને વધારે મુધરેલા છે, એવી તેની પક્ષી ખાતરી થઈ હતી, માટે તેમના જેવા આપણા લોકો કારીગર અને જ્ઞાન સંપન્ન થા- વ, એમ અહાતો હતો. તેમાં પોતાની પ્રજા પશ્ચતિવાર લડાઈના વહાણ બાંધવાની કળા ક્યારે શીખે એમ તે

* સુધારો અહાનારા મુધરેલા ગૃહસ્થોમાંથી પણ કેટલા એક એવી આકૃતમાં ફેસેલા છે. પણ તેમાંના કેટલાકોથી પીટરનો ઉપાય થઈ શકતો નથી.

અધીરો થઈ ગયો હતો. એ કામ પાર પાડવા સારૂ બાદ-
શાહના હુકમથી પોતાના લશ્કર માંહેના ૧૦ આસામી
લીફોર્ટ વીણી કાઢીને ૪૦ સં ૧૬૯૭ માં વેનિસ તથા
લેગેહોર્નમાં વહાણ બાંધવા તથા તે અલાવવાની વિદ્યા શી-
ખવા સારૂ મોકલ્યા, અને આખીસ માણસને એજ કામ
માટે હાજાંડ બણી રવાને કર્યા. વળી લશ્કરી કવાયદ
અને ટાપટીપ શીખવા સારૂ કેટલાએક માણસને જર્મનીમાં
મોકલ્યાં. એવી રીતે જેજે ઠેકાણે જેજે મળવા સરખું હતું
તે મેળવવા સારૂ પીટરે પોતાના દેશના માણસોની યોગના
કરી. ઠીક, એટલું કરીને તે બેશી રહ્યો કે ? ના. અનેક વિ-
પયોની માહિતી મેળવવા સારૂ ખુદ પોતે, હાજાંડ, જર્મની
ને ઈટાલી વગેરે દેશોમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ બાદ-
શાહને સર્વ ઉપયોગી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની ઘણી
ઈચ્છા હતી. અને તે માટે તે નિરંતર ઘણી મહેનત ક-
રતો હતો. એને માટે ક્રૅચ ગ્રંથકાર * હાલ્ટરે એમ લખેછે
કે, “ પ્રાચિન અને અર્વાચિન ઇતિહાસ તમામ ઉચલાવી
જતાં પચોસ વર્ષનો જીવાન બાદશાહ માત્ર રાજ્ય વ્યવસ્થા
જ્ઞાન મેળવવા સારૂ પોતાનું રાજ્ય છોડીને પરદેશમાં ગયો
હોય એવું એકે ઉદાહરણ મળવાનું નથી.” એ વાત ખરી
છે. રાજ્ય સુખ છોડીને, તેટલી જરૂર ન છતાં, કોઈ મુસાફરીનું
ફુઝ માથે લેશે કે ? જેમ એકાદો કબીરદાર ગૃહસ્થ પો-
તાનાં બાળ બચ્ચાંના સુખ સારૂ જે ઠેકાણે જે સારૂ
દેખાય તે ત્યાંથી હરેક તદખીરે મેળવે છે, તેમ પીટર પો-
તાની પ્રજાના કલ્યાણ સારૂ હર હમેશ કરતો હતો. તેણે
પોતાના સુખ તરફ કદી જોયું નથી. મોટાંના બક્ષણ એજ છે.

---

* એ વિદ્વાન ઈ. સ. ૧૬૯૪ માં જન્મ્યો અને ઈ. સ.
૧૭૭૮માં મરણ પામ્યો હતો. તેના બધા ગ્રંથો છપાયા છે.
તેનાં મોટાં મોટાં ૭૦ પુસ્તકો થયાં છે.

પીટરને પરદેશમાં જવાની આ સંધી સારી હતી. એવીકે, તેનો બાઈ જનન, બીજી ઝાર તે મરી ગયો હતો. ગરબડ કરનારી બેન સોફાયા, તેનું તો કોઈ નામિ દેતું નહોતું; દરબારના ઘણા ખરા માણસો એને અનુકૂળ હતા. અને આઝાદની સ્વારીમાં ક્રેતેહ મળવાને લીધે તેના ડહાપણને શૂરાતનની કીર્તિ આખા દેશમાં ફેલાઈને બધા લોકો તેને માન આપતા તથા તેનાથી બીહીતા હતા. પણ ધર્માધિકારીઓ અને અજ્ઞાન લોકને પીટરના આચરણ ગમતાં નહોતાં. તેઓ સ્વદેશ બહાર પોતે જવું અથવા બીજાને મોકલવા એ મહા પાપ પીટર કરેછે એમ ખુલ્લું બોલતા હતા, પરંતુ તેની નિંદા કેશાપથી બીહી એવો પીટર નહોતો. માટે તેણે પરદેશમાં જવાની તૈયારી કરીને ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં મુસાફરી કરવા નીકળ્યો ત્યારે પોતાની ખાતરી અને વિશ્વાસવાળો સરદાર જનરલ ગાર્ડને ચાર હજાર લડવૈયા લોકો સાથે પાછળ બંદોબસ્ત રાખવા સાફ માર્કો શહેરમાં મૂકી ગયો. એ તજવીજ ખરેખાતજ ખુદ બાદશાહના, તેના કુટુંબના તથા રાજતા સંરક્ષણને કારણે ભૂત થઈ. એ કેવી ઉપયોગી થઈ પડી તે હવે પછી પ્રસંગ આવે કહીશું.

પીટરના મનમાં પેહેલવેહેલું હાજાંડ દેશમાં જવાનું હતું. તથાપિ આપણે રૂશિયના બાદશાહ છીએ એવું ડોળ રાખીને જવાનું તેને ઠીક લાગ્યું નહિ. માટે તેણે યુક્તિ કાઢી કે પોતાના દરબારનું એક મોટું એલચીખાતું હાજાંડની સરકાર તરફ જાય છે એવું ડોળ દેખાડ્યું. તેમાં ત્રણ વકીલો નામ્યા; એક લોર્ડેઈ, બીજી આલેક્સિસગાલ્લોવિન અને ત્રીજી બ્લેરિસ્ત્રાઝિન, તેની સાથે ચાર ગૃહસ્થોને તેના સેક્રેટરી દાખલ નામ્યા. વળી તેની જોડે ખાર સરદાર અને પચાસ સિપાઈનું એક મંડળ તેણીમર જવાને તૈયાર કર્યું.

તેમાં પીટરે પોતાની સગવડ કરી રાખી. એવી રીતે કે એક ખીજમતગાર, એક પોષાક કરાવનાર ચાકર, અને એક ખોળે એ ત્રણે જણે પોતાની સેવામાં તત્પર રહેવાનું ઠરાવ્યું. એવી રીતે એકાદા સાધારણ માણસની માફક તે એકલસીખાતામાં જવા સારૂ પીટર નીકળ્યો. તેમાં બધાં મળીને ૨૦૦ માણસોનું મંડળ ઈ. સ. ૧૬૯૭માં હોલાંડ બહુી ચાલવા માંડ્યું.

એ એકલસી ખાતું રૈગા શહેરમાંથી ગયું. ત્યાંનો કિલ્લો નજરે જોવાનું બાદશાહને ધણું મન હતું તથાપિ ત્યાંના કિલ્લાદારે તેને પરવાનગી ન આપી તેથી તે જોઈ શક્યો નહિ. ક્યૂનિગ્ઝમર્ગમાં એ ખાતાને ધણું આદરમાન માન્યું. ને જર્મનીમાં તો તેને જમણ ઉપર જમણ અને મિજબાનીઓ ઉપરાછાપરી મળી, તેમાં દારૂની રેલછેલ થઈ રહી. તેના અમલમાં મરજીમાં આવે તેમ બકવું અને મનમાં આવે તેવું તોફાન મચાવવું, એવું તે મંડળમાં ચાલી રહ્યું હતું. તેવી એકજિયાફતમાં લીફ્ટીના કાંઈ ખોલવા ઉપરથી પીટરને એટલો ગુસ્સો ચઢ્યો કે તેને મારવા સારૂ તરવાર કાઢી ઉગામીને બાધ્યો. “કર જોઈએ હવે તારો બચાવ; કેમ કરે છે વાર.” તેનો પેના એકનિષ્ઠ રાજ્યસેવક લીફ્ટી જવાબ દીધો. “મહારાજ, હું સેનો બચાવ કંઈ ? હું કશું કરનાર નથી. ધણીને હાથે મરવું સારૂ, પણ તેના ઇતરાજ કરી લઈને પછી બચાવ કરતા ફરવું ઠીક નથી.” એ બાષણ ચાલે છે એટલામાં બહાન પ્રિનસેસે પીટરનો હાથ ઉપરનો ઉપર પકડી રાખીને લીફ્ટીના જીવનું રક્ષણ કર્યું. તે ક્રોધનો ગુસ્સો લગારેક સમ્યા પછી પોતાના કરેલા કામનો પીટરને મહા પચ્ચાતાપ થયો, અને તે બાધ્યો. “પ્રજાને સુધારવાની મને ધણી હિમ્મત છે; તથાપિ મારાથી મારો પોતાનો સુધારો થતો નથી, એમ કહેવાને મને ધણી

શરમ લાગે છે.” મહાન સિકંદર બાદશાહ પણ એવાજ એક પ્રસંગમાં એમ બોલ્યો હતો. એવું ગ્રંથોમાં લખેલું છે. પોતાના અવગુણ પોતાને સુઝતા નથી એવો મનુષ્યનો સાધારણ સ્વભાવ છે. તેને દાર્શનિક, નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટીએ સર્વ વાતનું અવલોકન કરવું એ મોટા હાપણનું ચિન્હ છે.

પીટર નીકળ્યા પછી ઠરાવેલ ઠેકાણે પહોંચવા સાર તત્કાપ પડ થઈ રહ્યો હતો, અને એલચીઆનું તો ધીમે ધીમે ચાલતું હતું, તેથી તેને પાછળ મેલી તે પોતાના માણસોને લઈને આમસ્ટર્ડામમાં આવ્યો, ને ત્યાંથી તામડતોક નીકળીને ઝાડામ શેહેરમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેને ક્રિસ્ટ નામે એક માછી મળ્યો. તે પેહેલાં રશિઆદેશમાં કુંઈ ઉદ્યોગ કરવા રહ્યો હતો. તેને પીટરની સાથેના જ છ આદર્શીઓ હતા તેમાંના એકે તેને ઓળખ્યો, ને પોતાની હાડી ઉપર બોલાવી આણ્યો. ત્યાં જઈને જોયું તો રશિઆદેશનો બાદશાહ જાતે હેલસા મારે છે તે જોઈ તેને કેટલી નવાઈ લાગી હશે? એને પાસે બેસાડાને પીટરે તેની સાથે મોકળા મનથી વાત કરી. આખરે એમ કહ્યું કે મને એક નાનો મુકામ શોધી આપ અને તે તારા ઘરની પાસે હોવો જોઈએ. ક્રિસ્ટ છેક જ ગરીબ હતો. તથાપિ ઝારના કહેવાયો તેણે પોતાના ઘરની પાસે એક બાઈની બે ઓરડીઓ બાંડે લઈને તેમાં પીટરને રહેવાની ગોઠવણ કરી. બાદશાહ તેમાં જઈને રહ્યો, ને ક્રિસ્ટને ઘણી નમ્રતાથી તેણે એમ કહ્યું. કે તને કોઈ કાંઈ પુછે તોય હું ફલાણા દેશનો ફલાણા છું એ વાત જણાવતો ના. જો ખુદ તેનેજ કોઈ પુછે કે તમે કયાના કોણ છો, તો જવાબ દેજે કે અમે પરદેશી સુથાર છીએ, ને પેટ ભરવાને અહીં આવ્યા છીએ. તેને ડચ ભાષા આવડતી હતી તેથી ત્યાંના લોકો સાથે બોલવા ચાલવાની તેને અડચણ પડતી નહોતી. અને પોતાથી

બનતી મેહેનતે પોતાનું અરૂ સ્વરૂપ તે ઠાંકતો હતો તથાપિ તેની સાથેના માણસોના હુંધા પોષાકથી તેને સર્વ લોક ઓળખતા હતા.

ઝાદામના કેટલાએક કારીગર લોકો રૂશિઆમાં કામ કરવા સારૂ ગયા હતા તેની સાથે પીટરને ઓળખાણ થયું હતું. તેના કુટુંબના સમાચાર લીધા પછી ત્યાંના બનરમાં ગયો ને ત્યાંથી પોતાને માટે કેટલાંએક સુધારી કામનાં હથીઆરો અરોદ કર્યા અને તેવીજ રીતે તેણે પોતાની સાથેના માણસોની પાસે પણ તેમની મરજી પ્રમાણે લેવડાવ્યાં. ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે એવું જાણવામાં આવ્યું કે તે માણસોમાં તેની મેહેરબાનીવાળા બે ગૃહસ્થ મિત્રિકાશ અને ગાનિટ્ઝિનની પાસે પણ એ કામ કરાવ્યું હતું.

પછવડે જે મોટું એલચીખાતું આવે છે, તેની બેડેનાં કેટલાંએક માણસો રૂશિઆ દેશથી આવ્યાંછે, તેમાં વેથ બદલીને તેમનો બાદશાહ પણ આવેલો છે, એવા સમાચાર આમસ્તર્ડામમાં જાણાતાંજ પીટરના મુદામ આગળ ડચ લોકનાં ટોળે ટોળાં એકઠાં થયાં, પણ તે ઘણું કરીને કોઈની નજરે પડ્યો નહિ. કારણ એમ જ્યાંબંધ માણસો એકઠાં થઈ પોતાની બણી તાકીને જીવે, તેની તેને જન્મથીજ ચીડ હતી. જે કે તે બહાર દેખાતો નહોતો તોપણ રૂશિઆનો બાદશાહ અહીં આવ્યો છે. એ બાબત કોઈને સંશય રહ્યો નહોતો. તેમાં વળી એવું બન્યું હતું કે, આ-કેન્જલથી પેલા એકઠા થએલા લોકોમાંથી એક જણ ઉપર કાગળ આવ્યો હતો, તેમાં ઝારના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું હતું તથા તેની સાથે તેની તસબીર પણ મોકલી દીધી હતી.

કેટલેએક દિવસે પીટર ત્યાંના લોકો સાથે છેક હળી મળી ગયો. એવા કે તેમને તે પારકો લાગે નહિ અને તેને એ લોકો પારકા લાગે નહિ એવું બન્યું. તે તેમની બેડે વહાણ

બાંધવાનું કામ કરે, હસે, રમે, તથા મોકળા મનથી તે-
મની જોડે વાત કરે, એમ કરતાં કરતાં ત્યાં તે એટલો તો
વહાલો થઈ પડ્યો હતો કે, દરરોજ જે કાંઈ કરે કે બાલ
તે તેની પાસેના ઓળખી રાખવા લાગ્યા. તે કેવા પ્રકારનો
માણસ હતો એ જેટલું હોલાડમાં જાણવામાં આવ્યું, તે-
ટલું તેના પિતાના દેશમાં જાણાયું નહિ. કેમકે તે થોડો વખત
પોતાના દરબારમાં પરદેશના આવેલા વકીલો સાથે વાત-
ચિત કરીને બાકીનો બીજો વખત કારીગર લોકોમાં નવી
નવી કળાઓ શીખવામાં ગુજરતો હતો.

અદામના કારખાનાઓ માંહેલા એક કારખાનામાંથી
તેણે એક નહાનું વહાણ વેચાતું લીધું, અને તેની ડોલ કાઢી
પોતાને હાથે તૈયાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી સઘળા
કારીગરોને મોટી નવાઈ લાગી. કારણ ડોલ કાઢી તૈયાર
કરવાનું કામ ઘણી મહેનતનું છે, કરતાં કરતાં માણસ
થાકીને સોથ થઈ જાય છે. એવું અધરૂં કામ બાદશાહ
જાતે શી રીતે કરે તેનો વિચાર મુશ્કેલ થઈ શકતો નથી.
તેવું અધરૂં કામ ખરેખર તેણે પાર પાડ્યું. અને તેનો
મુખ્ય અધિકારી મસ્કને બનાવ્યો. એ મસ્ક પીટરનો એક
આર્મીજમ વાસી મસ્ક નામે મરણ પામેલા મિત્રનો બાઈ
થતો હતો. તેના તમામ કુટુંબ ઉપર એની ઘણી મહેરબાની
હતી. તે તેને વારંવાર મળતો, તેમની જોડે ખુલા દીલથી
વાત કરતો અને તેમને પૈસાનીપણ ઘણી મદદ કરતો હતો.

રવીવાર અને બીજા તેહેવારોને દહાડે આમસ્તાદામથી
લોકોના ટોળે ટોળાં પીટરને જોવા સાર ત્યાં આવતાં હતાં
અને પોતાને એકદમ ઘણા લોકો જોવા આવે એ તેને ના
પસંદ હતું, એટલુંજ નહિ, પણ મોટું ટોળું પોતાની આ-
જુબાજુ જતાંજ તેનું ગળું ખેંચી જાય, ચહેરો કાળો પડે,
અને આખું શરીર યર યર ધ્રુજવા લાગે, એ પ્રકાર તેની

સાથેના માણસો જાણતાં હતાં, પણ ૩૨ લોકોને તેની ખબર નહોતી. વારતે જ્યારે તેમના દેખતાં બાદશાહની એવી હાલત થઈ ત્યારે તેઓ ઘણા બીના, કેમકે તેઓએ જાણ્યું જે આપણે લીધે આ રશિયન બાદશાહની એ દશા થઈ. પણ હમેશના ધારા મુજબ એક જીવાન રૂપવંતી સ્ત્રી જ્યારે બાદશાહની પાસે આણી ત્યારે ઝટ તે શુદ્ધીમાં આ- બો, અને તેને સાઈં લાગ્યું. તેને એવું થતું ત્યારે અથવા ઘણો ગુસ્સે થતો ત્યારે તે સમાવવા સાર પાસેના લોકો એમ કોઈ તરફનીની યોજના કરતા તે તેની પાસે એકાંતમાં કે- ટલીકવાર રહે એટલે બાદશાહ સારો હોંશિયાર થતો. એ વાત ખરેખરી અત્કારિક છે. પૃથ્વી ઉપરના મહાસમુદ્રનું તળીયું માણસ શાધી કહાડે છે, પણ માણસના સ્વભાવ રૂપી સમુદ્રનો પાર તેનાથી નીકળી શકતો નથી!

પીટર વહાણ બાંધવાના કારખાનામાં બીજા રોજદાર મજૂર લોકની પેઠે કામ કરતો, અને તેમાં મોટી શોખા ગણતો હતો. તેને એવી સ્થિતિમાં જોવા સાર તે વળાનો ઇંગ્લાંડનો પેહેલવાન ડ્યુક ઓફ માલબરો એક દિવસે ત્યાં આઓ. તેણે પ્રથમતો ઝારને ઓળખ્યોજ નહિ; કારણ તેનો પોષાક કારખાનાના બીજા મજૂરોના જેવોજ હતો, અને તે આબો ત્યારે પીટર એક જગાએ જરા વિસામો ખાવા સાર ખેઠો હતો ને બીજા મજૂરો વહાણને જડવાની એક મોટી લાદી એક જગાએથી બીજી જગાએ લઈ જતા હતા. તેવામાં કારખાનાના માલીકે પીટરને બેઠેલો જોઈને કહ્યું, “અરે, બેશીને જોયા શું કરે છે, ? તેને હાથ લગાડ.” એ સાંભળતાંજ ઝટ ઉઠીને પીટરે તે લાદીને ખાંધ મારીને જ્યાં પહોંચાડવાની હતી ત્યાં પહોંચાડી. તેમજ પેહેલાં આખો જલથી પાછા આવતાં ઇસ્તિઆમાં મ્યુસર નામે એક ગૃહસ્થના કારખાનામાં કેટલાએક દિવસ રહ્યો હતો, ત્યાં

તેણે જાતે કેટલાએક ત્રાપા પોતાની જાતે બનાવ્યા. અને તે ઓળખવાસાર તે ઉપર પોતાનું નામ કોતર્યું. તે કામની તેણે બીજા મજૂરોની પેઠે મજૂરી માગી, ને તે તેને મળી. મજૂરીના પૈસા હાથમાં લઈને બોલ્યો, “આહા, બહુ સારું થયું; એ પૈસાનો એક સારો જોડો આવશે; આ મારા પગમાંનો જોડો છેક જંગુનો થઈ ગયો છે, એને બીજું તળીયું બાંધ્યું હતું તે પણ ધસાઈ ગયું!” એમ બોલી પૈસા પૈસા લઈને લાગણી એક પાસેની દુકાનમાં ગયો, ને એક જોડો વેચાતો લઈને પગે પહેર્યો, તેમાં તેને એવું સારું લાગ્યું કે તેનું વર્ણન સુદાં કરી શકાતું નથી. તે જોડો તે જોત તેને દેખડાવતો અને આનંદભરે કહેતો હતો કે, “આ મેં મારા ખરા પરસેવાથી મેળવેલો છે.” ખરેખરાત! પોતાનો પરસેવા ઉતારીને મેળવેલી વસ્તુ વાપરવામાં એક જાતનો વિલક્ષણ આનંદ રહેલો છે, ને તેની ખરી ચોખ્ખતા સમજવા સારું માણસનું મન પીટરના મન જેવું હોયું જોઈએ. આ દુનિયામાં માણસને જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાંનું કેટલુંક પોતે જાતે મેળવેલું હોય છે, અને કેટલુંક કોઈ બીજા સંબંધથી મેળવેલાં મળેલું હોય છે. તેમાં આ કાનું અને પેલું કોનું એ પારખવાને સારા સમજણ જોઈએ. જે લોકો બીજાની મહેનતથી મેળવેલી સંપત્તી ઉપર જગતમાં વૈભવ ભાગવે છે, તેમને આ પીટરની વાત સાંભળીને ખરેખરાત નીચું જોવાનું છે.

ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે તે એલચીખાતું મોટા ઠામઠામથી આમસ્તડામમાં આવ્યું તે વખતે તેની સ્વારીમાં સાદો પોષાક પહેરીને પીટર પણ પાછળની એક સાધારણ ગાડામાં બેસીને ચાલ્યો. ત્રણ વકીલની ગાડી અગાડી ચાલતી હતી, અને તેમનો બબકો ભારે હતો, તેથી સર્વ લોક તેમની બહુ જોવા લાગ્યા ને પીટર તરફ ધણાખરાએતો નજરે ન કરી. એ વાત પીટરને ધણી પસંદ પડી.

એજ અરસામાં ઇંગ્લાંડનો રાજા ત્રીજો વિલયમ ત્યાં ગયો હતો. તેની પીટર જોડે મુલકાત થઈ, તે વેળાએ તેની સાથે જે વાતચિત્ત કરી તેનો આરંભ એક ટુકાણે એમ લખ્યો છે કે, “નામદાર પાદશાહ, હું મારું સિંહાસન અને ફતેહમંદ લશ્કર છોડીને એકલો આટલે દૂર સુધી આવ્યો છું, તે જર્મન રાજ્યનાં બધાં શહેરો અથવા દુનિઆનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો જોવા સારૂ આવ્યો નથી. પણ આપના જેવા શૂરા પુરૂષોના દર્શન કરવાં એ મારી બહાર નીકળવાની મુખ્ય મતલબ છે.” પીટરને સમયોચિત બાપણ કરતાં આવડતું હતું તે એ અને બીજી પુષ્કળ વાતો ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

‘જિજ્ઞાસા એ અસાનની કન્યા અને સ્નાનની માનુષી છે.’ એવું એક નામાંકિત ગ્રંથકારે એક ટુકાણે લખ્યું છે, તે વાજબી છે. એ જિજ્ઞાસા પીટરમાં ધણી હતી માટેજ તે જગતના ઉત્તમ રાજાઓમાં ગણાયોછે. કાંઈ નવી વાત કાને પડી એટલે તે બાબત જોટલી માહિતી મેળવવા સરખી હોય તેટલી મેળવ્યા વગર તે કદી રહ્યો નહિ. તેણે હાલાંડના માછી મારોની હોડીઓ જોઈ; બ્રેલ નામે પ્રચંડ મચ્છ કેમ પકડે છે, કેમ મારે છે, તેના હાડકાં શી રીતે કાઢે છે, તેનું તેલ કાઢીને કેમ ગાળે છે, એ બાબત તેણે વાકેફગારી મેળવી. પવનચક્કીઓ, લાકડાં વહેરવાનાં કારખાનાં, પાણી કાઢવાનું કારખાનું, અને કાગળ બનાવવાનું કારખાનું, એ સર્વ એણે જોયાં એટલુંજ નહિ, પણ તે સાંચા કયા મુજ તત્વ ઉપર ચાલે છે તે પણ સમજી લીધું. તે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાના કામમાં પોતાના જીવનીપણ દરકાર રાખતો નહોતો. એક હોડી કાંઈ સંઘો જોવા સારૂ તે એક હંચે ટુકાણે ચડ્યો હતો ત્યાંથી પગ ખસીને હોં મડ્યો ને તેનો એક પગ મોઝાઈ ગયો. તે

બાદશાહ છતાં જ્ઞાન મેળવવાની એટલી ધૃત્તિ પીઠરમાં હતી, એ જોઈ આપણે મોટી નવાઈ લાગે છે.

વહાણ બાંધવાના કામમાંજ તેની ધણી શ્રાધ્ધ હતી એમ નથી; પણ તેને બીજી વિદ્યાનોએ ધણો હંદ હતો. માણસ મુવા પછી તેની શરીર રચના જોવા સાર અને રોગની પરિક્ષા કરવા સાર મુડદાં ફાડવામાં આવે છે, તે કામ આંઈ જોતાં ધણું કંટાળા બરેલું છે. તે એ પીઠર શીખ્યો હતો. તથા એકાદ ઠેકાણાનું દુષ્પદાયક લોહીને કાડી નાંખતાં પણ તેને આવડતું હતું. એક ડચ ગૃહસ્થની સ્ત્રીને જલોદર થયો હતો, તેને સારું કરવા માટે કુંઈ શસ્ત્ર પ્રયોગ પીઠર તેના ઉપર કરતો હતો એવામાં તેની બીમારી વધી જમને તે બાઈ મરણ પામી. તે જોઈ તેને ધણું માઠું લાગ્યું અને તેના ધણીનું મન વાળવા માટે તેના પ્રેમ સંસ્કારની વેળાએ સાથે ગયો હતો.

પોતાને જ શસ્ત્રવિદ્યા અને વૈદ્ય આવડ્યું તેવડે હમેશ લોકોપયોગી થવાની પીઠરની ધૃત્તિ હતી, માટે તે પોતાની જોડે હમેશાં એક શસ્ત્રની ને એક ઓશડની એવી બે પેટી રાખતો. એકવાર તેના હાથથી એવું કામ કરતાં એક અજ્ઞાન એમ બતાવ બન્યો. એની રોતે કે, બાલબોયરાફ નામે તેનો એક બીજમતદાર હતો, તે એક દહાડો ઉતરી ગયેલ માટે ચિંતાતુર બેઠો તેની નજરે પડ્યો. ત્યારે તેણે તેને પૂછ્યું, “કેમ રે એમ કેમ બેઠો છે?” બીજમતદાર જવાબ દીધો, “નહિ મહારાજ, કાંઈ નથી; મારી સ્ત્રીની એક દાઢ ધણી દુખે છે, તેથી તે ધણી રડે છે. અને વૈદ્યને તો હાથે અડકાડવા દેતી નથી, હવે શું કરું મહારાજ!” એ સાંભળી ઝાર બોલ્યો, “એમ છે? કાંઈ ફિકર ન કર; હું તેને સારી કરું છું,” એમ કહી પીઠર તેની સાથે તેને ઘેર ગયો. અને પેલી સ્ત્રીની પ્રકૃતિ જોવા લાગ્યો, ત્યારે બાઈ

ગભરાઈને બોલી, “અરે મહારાજ, મને કાંઈ દુઃખ નથી; અરે હું અરેખરું બોલું છું તે સાંભળો, મને બીજકુત્ત રોગ નથી. કૃપા કરીને મને અમથું દુઃખ ન દેશો.” એ સાંભળી તેનો ધણી પીટર તરફ વળીને બોલ્યો, “જોયું મહારાજ, વૈદ્ય દીકો કે એમ બોલેછે, અને તે ગમે કે પાછો રડવાને ચીસો નાંખવા માંડે છે.” તારે પીટર બોલ્યો, “કીક કંઈ ચિંતા નહિ. હું હમણાં એને સારી કરૂંછું, જરા તમે એના હાથ ઝાલી રહેા.” એ પમાણે પેલાએ તેના હાથ પકડ્યા. અને પીટરે અમુક અમુક દાંત દુખાતા હશે એમ ધારી કહાડી ચિમટા વડે ઝટ હંચકી કહાડ્યા. એ વાતને કેટલાક દિવસ ગયા પછી પીટરને માલમ પડ્યું કે, પોતાની સ્ત્રી બદચાત્રની છે એવું સમજીને, તેને સગ્ન કરાવવા સાથે તેના ધણીએ આ કપટ યુક્તિ કરી હતી; પણ અરે જોતાં તો તેના દાંતમાં કંઈ દુખતા નહોતા. એ જાણતાં પેલા બીજમતદારને બાજાવી મંગાવીને પોતાને હાથે ખુબ માર માર્યા.

પીટરને ભટ આપવા સાથે *સ્ત્રીજનરલની આસા ઉપરથી વિટસેનતની મારફતે એક વહાણ ગ્રાધમમાં તૈયાર કરાવ્યું હતું. તેનો તેણે માનપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો, અને તેનું નામ આમસ્તરદામ રાખ્યું. તેના ઉપર નાખોદાનો અધિકાર મસ્કને આપ્યો. એ મસ્ક આખેજલ વાળા મરણ પામેલા મસ્કનો છોકરો, અને પોતે વેચાતી લાંધિલા વહાણના નાખોદા મસ્કનો ભત્રીજો થાય. જેને એક વાર પોતાનો કહ્યો, તેનું નિરંતર કલ્યાણ કરવામાં પીટરની બુદ્ધિ ધણી સારી હતી. રાત્રનાં મન એવાં હોવાથી ગરીબગુરુ-બાનું બલું થાય છે.

ઇન્હાન બહાસિલો બિહટૂઝ નામે જે રશિઆદેશમાં એક

* હાલાંડમાં કાયદા બાંધનારી સભાનું નામ.

બાદશાહ થઇ ગયો, તેના વખતથી યાહુદી લોકોને રશિયન રાજ્યમાં રહેવા દેતા નહોતા. માટે તેમણે વિતસેનની માફતે પીટરને એવી અરજ કરી કે, રશિયન રાજ્યમાં રહેવાની અમને પરવાનગી મળવી જોઈએ. અને એ કામ કરવાના બદલામાં પુષ્કળ પૈસા નજરાણાને નામે તેની પાસે મોકલ્ય. એ અરજી આપતી વેળાએ તેની તરફનું વિતસેન જેટલું બોલ્યો તેટલું બધું શાન્તપણે સાંભળી લઈને પીટર બોલ્યો, “અરે યાહુદી લોકો કેવા છે. અને તેમના વિષે અમારા દેશના લોકોના વિચાર કેવા છે, તેની તેમને ખબર નથી એમ નહિ, તમે જાણોજ છો. ને હુંએ જાણું છું અમારી પ્રજા જેવી નજરે હાલમાં યાહુદી લોકો તરફ જુવે છે, તેનો વિચાર કરીએ તો, તેમણે અમારા દેશમાં આવીને વસવાનું મને ઠીક લાગતું નથી; તથાપિ તેમને મારો એવો સંદેશો જાણવો કે, તમે મને જે નજરાણો આપ્યો તેને માટે હું તમારો ધણો આભારી છું; અને જો તમે રશિયામાં આવી રહેશો તો મારી તમારા ઉપર મહેરબાની રહેશે. વળી તેને એમ પણ કહ્યું કે, આખી દુનિયાને કેમ ફસાવવી એની તમને ખબર છે, પણ અમારા દેશના લોકો તમને બાવા બનાવશે, એ વાત તમારા ધ્યાનમાં રાખજો.”

પીટરે હાજાંડના વિદ્વાન લોકોની એ પ્રીતિ મેળવી. તે, પ્રખ્યાત ગુરૂ રૈયના વૈદ્ય વિદ્યાના બાપણ સાંભળવા જતો હતો, અને ત્યાં શરાર ચીરોને જે જે ચમત્કાર તે દેખડાવતો ને સૌ પીટર ધ્યાન દઇને જોતો. ત્યાં પણ તે છેક હેઠળની પાટલી ઉપર બેસતો હતો, કેમકે તેને મોટાઇ જણાવવાની બીજકુલ ઇચ્છા નહોતી. આમરતડામ શેહેરનું પ્રદાર્થ સંગ્રહસ્થાન દવાખાના, જુના સિંકા અને કળાકૌશલ્યની ચમત્કારિક વસ્તુઓ બધી તેણે જોઈ. લીઉબ્લેન હૂકી

નામે એક યંત્રશાસ્ત્રી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર કરતો હતો, તેને મળવાને પીટર ગયો, અને તેનાં ચમત્કારિક યંત્રો જોઈ, તેનાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં. વળી પ્રિંકસેન્ટ નામે તે વખતનો એક નામીઓ અર્થ શાસ્ત્રી હતો, તેની પાસે જઈને તેને પોતાના દરબારમાં નિરાંતે રહેવાની સૂચના કરી. એ સૂચનાને તેણે માન આપ્યું કે નહિ એ બાબત કોઈ ટેકાણે લખેલું જણાતું નથી. હેગ મુકામે કોઈ હાર્ન નામે એક મોટા અતુર કારીગર સાથે તેને મેળાપ થયો. તેની મુલાકાતથી તે ઘણો ખુશી થયો. વળી એ દેશમાં અપરાધીઓની એકશી કેમ થાય છે તથા તેને સજા કેમ કરે છે, તે જોવાનું તેના મનમાં હતું, માટે તે એકવાર ઇનસાફની અદાલતમાં જઈને બેઠો. અને તેવી રીતના બે ટંદાની તપાસ થતાં તેણે નજરે જોઈ. તે બંને ગુનેગારો ઉપર ગુન્હાની સાબીતી થઈને બંનેને મોતની શિક્ષા ઠરી. એ શી રીતે અમલમાં આણી તે પાટરે જોઈ. તેમાં તેને એટલુંજ વધારે લાગ્યું કે, તપાસ કરતાં આટલીવાર લાગે છે તે વાજબી નથી. ખરેખાત, ગુન્હે બન્યો ત્યારથી એકશી કરી નીકાલ થાય ત્યાં મુધી આરોપિને બંધીખાને તેમનો તેમ રાખી મુકવો એ કાંઈ સારી રાજ્યવસ્થાની નિશાની નથી. એ બાબતમાં તો સાંપ્રતકાળના સુધરેલા રાજ્યોએ પણ ખોટો વિચાર કરવો જોઈએ.

ઝારનો મુકામ હાલ્ડમાં હતો ત્યારે તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે, ક્રિમિયાની પાસે તેના લશ્કરે ખોટી જીત મેળવીને તુર્ક તથા તાતાર લોકોને છેક હરાવી નાંખ્યા. એ ખબર કાને પડવાથી પીટરને ઘણો આનંદ થયો, અને તે ખુશાલીમાં આમસ્તડોમના તમામ લોકોને એક ખોટી બબકાદાર મીજબાની આપી. તેમાં ખોટા ખોટા અમીર હમરાવો પોતપોતાના કુટુંબકબીલા સાથે આવ્યા હતા. એ

માટો ઓઝુવ બન્યો અને સઘળા લોકો ધણા ખુશી થયા. આટલે આધેનો બાદશાહ માત્ર જ્ઞાન મેળવવા સારૂ આવીને આપણા ઉપર આટલી બધી માયા દેખાડે છે તથા આપણામાં આટલો બિનાઈ જાય છે એ જોઈને તેનાં ડચ્છો ધણાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે આસરે નવમહિના પીટરે હાલાંડમાં કહાણા પછી તેના મનમાં આવ્યું કે હવે આપણે બીજા દેશમાં જવું. તેમ કરવા પહેલાં ફરીને એકવાર ઝાંઝમ જઈને પોતાના ઓળખીતા બધા કામદારોની સાથે મળ્યો પછી તે દેશમાં આવ્યો ત્યારે તેની જોડે લીફ્ટ હતો. અહીં ઇંગ્લાંડના રાજા ત્રીજા વિલિયમી મુલાકાત થઈ. તે વખતે બંને વચ્ચે આમ તેમ વાતો થવા પછી એવું ઠર્યું કે ઝાર સાહેબની સ્વારી ઇંગ્લાંડમાં પોતાના રસાલા સહિત આવવાની છે, તેને લેવા સારૂ ત્રણ લડાઈનાં વહાણો અને એક ઝારને બેસવા સારૂ ખાસ વહાણ એમ ચાર વહાણો હેન્રી તસ્લોઈસ આગળ મોકલવાં. તે પ્રમાણે ત્રણ વહાણો ઠરોવેલી વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં તેમાં ઝાર પોતાના રસાલા સાથે બેસીને ઈ. સ. ૧૯૯૮ના જાન્યુઆરી મહિનામાં ઇંગ્લાંડ આવી પહોંચ્યો.

પીટરની સ્વારી તારીખ ૧૧મી જાન્યુઆરીને રોજ લંડન શહેરમાં વહાણમાંથી ઉતરી. ત્યાં તેને છાની રીતે રહેવાની મરજી નહોતી. પણ એકાદા સભ્ય ગૃહસ્થ કરતાં વધારે માન અકરામ આપવાની ગોઠવણ કરવા નહિ એવું તેણે વિલિયમ રાજાને કહાવી મોકલ્યું હતું. તેવીજ તેણે ગોઠવણ કરી, તેનો રસાલો સમાઈ રહે એવા એક મોટો ઝહેલ તેને રહેવા સારૂ આપ્યો તથા જે જોઈએ તે તાબડતોબ મળે એવી ગોઠવણ કરી. તે ઝહેલમાં પીટર રહેવા લાગ્યો. એટલે ધણા લોકો તેને જોવા સારૂ આવતા; પણ તે વાતની તેને ધણી ઓડ હતી માટે તે તેમની નજરે પડતો નહિ.

તોપણ ખટપટીઆ ઉદ્યોગી લોકો નાના પ્રકારની યુક્તિ કરીને તેને જીવાની તક સાધતા હતા.

તે લંડન શેરની નાટકશાળામાં ખેવાર ગયો હતો; અને તેવાજ ખીજત તમાસા જીવાનો અવસર ફેગટ જવા દેતો નહિ. એવી રીતે તેનો વખત મોજમઝામાં જતો હતો તોય એને તે શેરમાં રહેવું ગમ્યું નહિ. તેનું કારણ એવું છે કે ધણું કરી તેને નૌદાગમન સંબંધી અને ખીજ ઉપયોગી બાબતોની માહિતી મળવા સાથે તે અહીં આવ્યો હતો. પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહિ; અને ખીજું કારણ એવું છે કે તેને જીવા સાથે લોકોનાં ટોળેટોળાં આવતાં તેનો તેને ઘણો કંટાળો હતો. વળી ઇંગ્લાંડના લોકોની રીત પણ તેને ઘણી અમત્કારિક લાગી. તે એક દહાડો એક ઇંગ્લીશ ઉમરાવની જોડે રસ્તામાંથી ચાલ્યો જતો હતો તેવામાં એક વહીતરે માથે મોટો બાર લમ્બને જતાં આરને હડસેલી મારીને એક ગટરમાં નાંખ્યો. તે જોઈ પેલો ઉમરાવ બોલ્યો, “અરે એ આર મહારાજ છે. તેનું નથી જાણતો કે?” એ સાંભળીને પેલો મજ્જુર ચોડાઈને દાંત પીસી બોલ્યો, “અં! કોણ? આ! અહીંતો સઘળાજ આર છે.” એ ઉપરથી ઇંગ્રેજ લોકના અમર્યાદપણાપર તેને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. વળી તે જમવા ખેસતો ત્યારે ઇંગ્રેજી કંઈ કંઈ બહાના કાર્ડોને તેની બિજનશાળામાં જતા તથા તેને એટલી તો સંતાપ થતો હતો કે, કેટલીક વારતો અર્ધો જમ્યો ઉઠી જતો. એવું એક બે વાર થયા પછી અમર્યાદ સંતાપ ન થાય માટે પોતાની હજુરના માણસોને સખત હુકમ આપ્યો કે, ગમે તેટલી યોગ્યતાનો માણસ હોય અને ગમે તે સખત બનાવે પણ હું જમવા ખેડો હોજી ત્યારે કોઈને પણ અંદર આવવા દેવો નહિ.

પોરની ઇંગ્લાંડમાં કલકમણ કર્યાની હકીકત તપસીજી

વારે લખેલી કોઈ ટુકાણે જડતી નથી તથાપિ સ્ત્રીનાં
 ગ્રંથકારે તેના કેટલીક વાતો નોંધી રાખેલી છે, તેમાંની કેટ-
 લીએક ધણી નવાઈ જોવી છે. તે મધ્યે એક વાતતો એમ
 લખે છે કે, પીટર પોતાની હજુરના માણસો જોડે ધણોજ
 મીલનસાર રહેતો; તે એટલે સુધી કે, મને મોટા માન સ-
 હિત હાક મારશે નહિ. મને માત્ર પીટર કહેશે. એટલે
 ખસ, ને એવી રીતની હાંક સાંભળીને હું ધણો ખુશી થ-
 ઇશ, એવું તેણે તેમને કહ્યું હતું. વળી પીટરની સમજ
 એવી હતી કે પોતાના તાબાના માણસોની માલમતા તથા
 તેના જીવ તે આપણા છે, તેનું આપણે ચાહીએ તે
 કરી શકીએ. એ બાબત તેની એક વાત ગ્રંથોમાં એમ લ-
 ખેલી છે કે, એક દિવસે બાદશાહ પોતાના કારબારીઓ
 સહિત બગ્ચામાં ઉભા રહ્યો હતો, એટલામાં વરસાદ વરસવા
 લાગ્યો, તે વારે પીટરે તે કારબારીઓ માહેલા એકના માથા
 ઉપર વાળની મોટી ટોપી હતી તે ઝટ હંચકી લઇને પોતાને
 માથે ધાલી, અને તે બિચારા કારબારીને તેમ પલળતાં
 ઉભા રહેવું પડ્યું !

એક મહિના સુધી બીજી ત્રીજી જરૂરો જોઈ લીધા
 પછી તેણે લંડનની ગોદી જોવાનું ઠરાવ્યું. એ માટે તેણે
 વિલિયમ રાજની રજા લઇને ગોદીની પાસેનો એક મહેલ
 રહેવા સાડ લીધો, અને સહેજ જ આવ થઈ શકે માટે
 એક નવો રસ્તો મહેલમાંથી ગોદી સુધી બનાવ્યો. તે કાર-
 ખાતામાં પીટર હમેશાં જતો હતો ખરો પણ હાલંડની પેઠે
 અહીં એક પણ કામ તેણે જતે ક્યું નથી. ત્યાં કામ કેમ
 ચાલે છે તે જોતો અને તે વિષે વાકેફગારી મેળવતો હતો.
 વળી ટેમ્સનદીમાં ફરવા સાડ તેની તેનાતમાં ચાર પાંચ ઉ-
 ત્તમ વહાણો રાખ્યાં હતાં તેમાં બેશીને તે વારંવાર નદીમાં
 આમ તેમ ફરતો હતો. ઇંગ્લાંડના નૌકાસંખ્યાધિપતિની સાથે

પીટરને સારૂં ઓળખાણ થયું હતું. તેની પાસેથી તેણે અરમારની બવસ્થા બાબત અને વહાણો બાબત ઘણીક સમજણ મેળવી લીધી. તે તેને સ્વદેશની અરમાર સુધારવાના કામમાં ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. તેણે તેને વિલિયમ રાજના હુકમથી ઇંગ્લાંડના આખા અરમારની કવાયદ બતાવી. તે જોઈને એટલો ખુશ થયો કે, “રશિઆદેશના ઝાર કરતાં ઇંગ્લીશ અરમારનો મુખ્ય અધિકારી અરેઅરે મોટો છે,” એમ સર્વતાં સાંભળતાં તેણે કહ્યું! એ ઘણાજ મોકળા મનની નિસાની છે. આપણી અને બીજાની સ્થિતિમાં અંતર શું છે, તેની કોઈને અપર નથી એમનો નહિ; પણ તે ખુદ્દી રીતે આમ બોલનારા માણસ તો વિરલાભ હોય છે.

તે હાંડતમાં હતો ત્યારે એક રાજકન્યાની વરસગાંઠનો ઓચ્છવ થયો. રાજના નોતરો ઉપરથી પીટર ત્યાં ગયો હતો, તથાપિ તે એવ ઠેકાણે બેઠો હતો કે, તે ત્યાંથી કોઈની નજરે પડે નહિ, પણ તે બધા મિજવાનોને દેખે એટલી તેને મંડળીની બીક લાગતી. તેમજ તેના મનમાં એકવાર હૈસ ઓફ કામન્સની સભા માંહેનો વાદપ્રતિવાદ સાંભળવાનું આબું. તેને માટે સભા મંડપની પછવાડેનો એક ભાગ જે સ્ત્રીઓને સારૂં રાખેલો છે. તેના કાણા ઉપર કાનદબને બેઠો. એ ઠેકાણાની હવા ઘેરાયલી હોય છે. પણ જનસમાજની બીકને લીધે પીટર તે જગાએ બેઠો હતો. તેજ પ્રમાણે અમીરોની સભાનું કામ ચાલતું જોવા સારૂં પાસેના એક મહેલના ગ્રજામાં બેઠો હતો. ત્યાંથી તે સભા જોવા સારૂં પીટર બારીમાંથી ડોકું બહાર કાઢ્યું તે એવું વિચિત્ર માલમ પડ્યું કે, તેથી રાજ અને સભાસદોને હસતાં હસતાં પેટ દુખવા લાગ્યું! તે જોઈ પીટરે ગદ પોતાનું ડુંડો માંહે લઈ લીધું.

એ પછી બીજીવાર પીટરને શરમાવાનું કારણ એવું બન્યું હતું કે, એક દિવસ વિલિયમ રાજ મળવા સાથે તેને મુકામે ગયો. તેની તેણે ઘણા આદરભાવથી મુલાકાત કરી. સર્વ મંડળી નિરાંતે બેસીને વાત કરતી હતી તે વખતે આરે પાળેલું એક માંકડું તેની ખુરશી પછવાડે બેઠું હતું, તે લગાર ચીડાયા સરખું થઈને કુદકો મારી ઝટ વિલિયમના ખભા ઉપર બેઠું, તેથી તે ચમક્યો, અને સમજાનાં મોડાં ઉતરી ગયાં. તે માકડાને આરે લાગલુંજ ત્યાંથી ઉઠાડી મૂક્યું ખરું, પણ વિલિયમ ત્યાં રહ્યો એટલી વારસુધી તેની પાસે માફ માગતાં માગતાં તે વાજ આપ્યો!

લંડન શહેરનાં તમામ બજનાલય જોઈને તે બાબત વાંકેફ યવાની પોટરની મરજી હોવાથી તે પુરી કરવા સાથે રાજ્યએ બિશપ બર્નેટને તેની પાસે મોકલ્યો. તેણે ધર્મ સંબંધી અને બજન મંદીરો સંબંધી જે જે પૂછ્યું તે સર્વ કહ્યું.

એ વખતે લંડનના કેટલાએક વેપારીઓએ મેંઝિકાફ અને ગોલોવિયનની મારફતે એવી વિનંતી કરી કે, આ દેશનો તમાકુ વેપારને સાથે રૂશિઆમાં લઈ જઈએ તો તેના ઉપર મોટી જકાત લેવામાં આવે છે તે માફ થવી જોઈએ. એ વિનંતી પંદર હજાર પૌંડ નજરાણું લઈને કબૂલ કરી. એ પ્રસંગે વેપારી મંડળીના આગેવાને આરને સૂચના કરી કે, તમાકુ ખાવો કે સુંઘવો એ મહા પાપનું કામ છે, એવું જે તમારા ધર્મોપદેશકો વારંવાર લોકોના મનમાં ડસાવે છે, તેથી અમારા વેપારને લગાર જોખમ આવશે તેણીમરે આપનું ધ્યાન જવું જોઈએ. તેનો પી-

† ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રી વર્ગને ઘણી છુટ છે તથાપિ હોસ ઓફ કામન્સમાં ચાલતી તકરારો વેળાએ તેને ત્યાં દાખલ કરવા આવતી નથી. તેથી જે સ્ત્રીને એ સાંભળવાની ખુશી હોય તે એ જગ્યાએ બેસીને સાંભળી શકે છે.

(આ ટીકા પૃષ્ઠ ૪૮ માની છે)

દરે જવાબ દીધો કે, “કાંઈ ફિકર નહિ; ધર્મોપદેશક શું શું બકે છે, તે હું સાંભળી લઈશ, ને ત્યારપછી મારી મરજી પ્રમાણે ઉપદેશ કરે એમ જી નહિ કહું તો માફ નામ પીટર નહિ.” એટલું કહીને તે નિરાંતે બેસી ન રહ્યો, પણ તે પ્રમાણે તેણે કરી દેખડાવ્યું.

ત્યાંથી ઝાર દેટફોર્ડમાં ગયો, ત્યાં ગોદી હતી, તેમાં કેટલીકવાર જાતે કામ કર્યું. અહીં આગળ તેને દાકતરે હાલીની બેઠ થઈ. એ મહા વિદ્વાન પુરૂષનું બાષણ સાંભળીને પીટરને ઘણો સંતોષ થયો, અને તેને ઝારે પોતાની મુસાફરીના મુખ્ય મતલબ જણાવી, તથા પોતાની પ્રજાનો સુધારો કેમ કરવો તે બાબત અનેક ઉપાયો તેને પુછી લીધા. એ વિદ્વાન પુરૂષની સાથે જઈને પીટરે ઐનિચના વેધશાળા જોઈ.

આમસ્ટર્ડામમાં હતો ત્યાં જેમ સઘળી જિવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ હતી તેમ લંડનમાં પણ જોઈ. અમત્કારિક અને ઉપયોગી જેવું કંઈ નજરે પડ્યું કે લાગલી તે બાબત પુછી લેતો. વળી તેણે ત્યાંની પુસ્તકાલય અમત્કારી વસ્તુઓ ખરીદ કરી. તેમાં એક મોટું ઘડીઆળ લીધું. એ ઘડીઆળમાં કયા દેશમાં કેટલા વાગ્યા એ જણાવ, ક્યાં રાતછે ને ક્યાં દહાડો છે તે સમજાય; એ વગર તેમાં રાશી ચક્ર પણ દેખાડ્યું હતું. ઘડીઆળનું કામ પીટરને ઘણું મનોરંજક લાગવાથી તે શીખ્યો. અને તે એવી સારી રીતે કે, જોઈએ તે ઘડીઆળ છેક ઉકેલી નાંખીને પાછું બેસાડી શકતો હતો. જેને ઘડીઆળો નીચલાં એવા લાખો લોકો આજે છે, તેમાંથી મહેન્દી સર્વ પુરિત જાણનારા શંકડે પાંચ મળશે. પણ જુદા પાડીને પાછું બેસાડી શકે એવા તો શંકડે બે પણ નીકળવા કઠણ. એને મુકાબલે વિચારે કરતાં સર્વના

ધ્યાનમાં આવશે કે, એ ઉપરથી પીટર અને બીજા લોકોની બુદ્ધિમાં કેટલું અંતર હતું !

પીટર બાદશાહને કલા કૌશલ્યનો એટલો જ્ઞાપ્ય જોઈને વિલિયમરાજાએ તેને કહ્યું કે, તમારે જે કારીગરોને તમારા દેશમાં લઈ જવા હોય તેમને ખુશીથી લઈ જાઓ. અમારી તરફની કશી હરકત નથી. એ ઉપરથી તેણે આસરે ખસે કારીગરોને પોતાને દેશ લઈ જવા સાથે વીણી કાઢીને તેમનો દરમિયો ઠરાવી દીધો. તેમાં ફરગ્યુસન નામે એક મોટો ગણીતશાસ્ત્રી હતો, તથા પીરી નામે એક યંત્રશાસ્ત્રી હતો. એ લોકો પીટરની આસ્થા જોઈને ગયા તો ખરા, તથાપિ ત્યાંના લોકોના દુષ્ટ સ્વભાવને કીધે તેમનું કામ જેવું જોઈએ તેવું થયું નહિ, એવું કહેવાય છે.

વિલિયમ રાજાએ પીટરને સ્વદેશ જવા સાથે વહાણો તૈયાર કરાવ્યાં, તેમાં ખેશીને ફરીથી હાલાંડમાં આવ્યો, ને ત્યાં કેટલાએક દિવસ રહ્યો. ત્યાંથી નીકળીને વિએનામાં આવ્યો. ત્યાંના રાજા લિઓપોલ્ડે પીટરને ઘણું આદરમાન આપ્યું; અને એની આખી મંડળીને એક મોટી જિયાકૂત આપી. તથાપિ એ રીત પીટરને ઘણી પસંદ પડી નહિ, કારણ કે તે બાદશાહના લશ્કરનો ઠાઠમાઠ, બવસ્થા, કવાએત ઇત્યાદિ કેવાં છે તે જોવાં અને તેમાંથી જે સારાં ભાગે તે પોતાના લશ્કરમાં ઘાખલ કરવાં એટલીજ મતલબ તેની અહીં આવવાની હતી.

વિએનાથી ઇટાલી જવાનો એનો વિચાર હતો, અને તેને માટે ઘણી ખરી તૈયારી પણ થઈ ચુકી હતી. એટલામાં માર્કોથી પાત્રિક ગાર્ડને સંદેશો મોકલ્યો કે, અહીં એલેટ્રા લોકોએ બંડ કરીને મોટી ગરબડ મચાવી મુકીછે. માટે તમે હતાવળા અહીં ચાલ્યા આવો. એ સાંભળીને પીટર લાગણી તે તરફ ચાલતો થયો. આણીમેર ગાર્ડન પીટરને

(૫૨)

એવા સંદેશો કહાતીનેજ બેશી ન રહ્યો. પણ પીટરના આ વતા પહેલાં તેમના ઉપર ફોજ મોકલીને બંડખોરોનો પરાબલ કર્યો. તેમાંના કેટલાએક રણમાં પડ્યા ને બાકીના જે રહ્યા તેને પકડીને કેદ કર્યા. આ વેળાએ જો ગાર્ડન માસ્કોમાં ન હોત તો બંડખોરો રાજ્યની ધુળધાણી કરી નાંખત. એ બંડખોર કારણ એવું હતું કે, નવો બાદશાહ પ-રદેશમાં જઈ આવી નવી વાતો ચાલુ કરશે. એ અશાસ્ત્ર, મુર્ખપણું, અથવા મહા પાપનું કામ છે, એવું લોકોના મનમાં ઠસાવી સોફાયાની તરફના લોકોએ એ બળવો ઉત્પન્ન કર્યો હતો.

પીટરે રાજધાનીમાં આવીને તરત બંડખોરોના ગુન્હાની તપાસનો આરંભ કર્યો. એ વેળાએ અત્યંત કડક સ્વભાવ તેણે ધારણ કર્યો હતો. તેણે શિક્ષા ડરાવીને તે અમલમાં આણી, તેનું વર્ણન અનેક ગ્રંથકારો અનેક રીતે કરેછે. કેટલાએક કહેછે કે, આ બાબતમાં તેણે અતિશય ક્રુરપણું કર્યું. તેના ઉપર કોઈનો જવાબ એવા છે કે, તે ક્રુરપણું નથી પણ દયાનું એક બીજું રૂપ છે. એટલે તેણે પૌતાની પ્રેમના જીવની દયા મનમાં આણીને તે અપરાધીઓને સખત શિક્ષા કરી. અને એમ પણ એજ વિચારને મળતા છીએ. જે માણસ સાપને મારેછે, તેને નિર્દય કહેવા કે ? તેમ તે વખતના ઇતિહાસ ઉપરથી ખુલ્લું જણાઈ આવે છે કે, પીટર જો આ વેળાએ એટલો સખત ન થાત તો રાજ્યમાંના ગડબડ કરનારા ઉપર તેનો દાવ્ય કદીએ બેસત નહિ. ઝરે કેટલાએક ગુન્હેગારોના બાબરોં એક કાર-બારી પાસે પકડાવીને જાતે તરવાર વડે તેમનાં માથાં ધડથી જીદાં કર્યાં. એમ એક ગ્રંથકારે લખ્યું છે. તેમજ બસે અપરાધીઓને એક લાકડાના ઢગલા ઉપર ઉભા રાખીને જીવતાં બાળી મૂક્યાનું કહેવાય છે. આ કામમાં

મદદ કરવા સાર પીટરે લંકિઈને પણ એક ખેવાર કહ્યું હતું, તથાપિ એ કામ અમારા દેશની રીતી વિરુદ્ધ છે. એમ કહીને તેમાંથી તે આઘો રહ્યો. ત્યારે તેને પીટરે કહ્યું કે, “અરે, અપરાધીના રક્ત કરતાં બીજું એકે બળીદાન ધધરને વધારે વહાલું નથી.”

બીજા એક ગૃહસ્થે એ બાબત એમ લખી રાખ્યું છે કે, ડારે એક વાર મોટી મીજબાનીનો ઠાઠ મચાવી તેમાંના સર્વ લોકોની સમક્ષ એક હાથમાં દારૂ પીવાનું કાચનું પવાલું અને બીજા હાથમાં કુહાડી લઈ, એક પવાલું દારૂ પીવા અને પેલી કોહાડી વડે એકનું ગળું કાપવું એમ વીસ માણસને ઠાર માર્યા ! અને તેમની લાસના ઘડ અને માથાં લોકોમાં ઘણા ધાક ખેસવા સાર, શેહેરના મોટા મોટા રસ્તાની બાજુએ કેટલાએક દિવસ સુધી મુકી રાખ્યાં હતાં. તેમજ જે મઠની ઓરડીમાં સોફાયા રહેતો હતો, તે ઓરડીની બારીના સામાં એવા અપરાધીની મોટી લારને લારને ફાંસીએ ચડાવી. એવી રીતે પીટરે તે બંડખોરાઓનો અંત આણ્યો.

એ બળવાખોરોને પીટરે સખત શિક્ષા કરી, એ વાત ખરી; તથાપિ ઉપર જણાવ્યા જેટલું કુરપાણું તેણે કર્યું નહિ હોય એવું બ્રહ્માએક સુત્ર ગ્રંથકારોનું મત છે. ગુરુ-ગારોને સજા કરવાના મુખ્ય બે હેતુ હોય છે; તેમાંનો એક તેમના કરેલાં પાપનું ફળ તેમને મળે એ; તે બીજો, તે જોઈને તેવા કામથી બીજા લોકો આઘા રહેવાને કાળજી રાખે. એ બે હેતુ મનમાં ધારીને ડારે આ પ્રકરણમાં આવરણ કર્યું હશે એમ લાગે છે.

એ ફીસાદનું કામ પતી જઈને જ્યાં ત્યાં શાન્તી પથરાયા પછી, પીટરે પોતની પ્રજાનો સુધારો કરવાનો વિચાર આરંભ્યો, તેનું ધ્યાન પેહેલુંતો તેના સિપાઈઓના દેખાવબણી

ગયું. તેના લશ્કરી સિપાઇઓના ડગલા છેક ઘુંટી સુધી લખડતા હતા. તેના ઉપર એક કમરપટો બાંધતા. પેહોળી સુરવાળ અને માથા ઉપર એક જાંચી સરખી ટોપી ધાલતા, અને તેની સાથે દાઢી મુછ એવી મોટી રાખતા હતા કે તેથી તે લોકો મંદ, થાકેલા, અને ગાંડા જેવા દેખાતા હતા. પીટરે યુરોપના બીજા દેશોની પલટણો જોઈ હતી, તેની સાથે સરખાવતાં પોતાના સિપાઇઓ તેને એવા નઠારા લાગ્યા કે, પેહેલ વેહેલા તેને સુધાર્યાવિના બીજા કામમાં હાથ ધાલવો ફેગટ છે, એવા તેણે ઠરાવ કર્યો. એ કામમાં આપણા જીના વિચારના માણસો ઘણી હરકત કરશે એવી તેને ખબર હતી. તથાપિ, નિશ્ચયનું બળ તેજ ઉદ્યોગનું *ફળ, એ કેહેવત ઉપર તેની પુર્ણ નિષ્ઠા હતી, માટે તેણે પોતાના ધારેલા કામનો એકદમ આરંભ કર્યો. તે એવી રીતે કે, તેણે પોતાના લશ્કરમાં નહિ પણ સાધારણ રીતે તમામ પ્રજામાં હુકમ ફેરવ્યો કે અમુક મુદતમાં તમારે તમારા ડગલાની લંબાઈ કાપી કાડવી, ને દાઢીને મુછ કાઢી નાંખવી; એમાં જો કંઈ અંતર કરશે તેમને સો સો રૂબલના દંડ કરવામાં આવશે. એ હુકમથી રાજ્યની ઉપજમાં મોટો ઉમેરો થયો. કારણ જે નિસાની વડે આપણે બીજા લોકોમાંથી ઓળખાઈએ છીએ, એ ઓળખ જાય છે, એમ તે લોકોની સમજણ હોવાથી દંડ આપવાનું પસંદ કરતા હતા. પરંતુ રાજ કરે તો શું ન થાય?' કેટલીક વારે પીટરની મરજી પ્રમાણે પોષાક થયો. એ બાબતનો દંડ વસુલ કરતાં સરકારી કામદારો પાવતીના બદલામાં એક તાંબાના પતરાનો કટકો આપતા. તેની એક બાજુએ નાક, મોઢું, મુછો, અને મોટી જરાવ ખુલતી દાઢીની છાપ પાડેલી અને બીજી બાજુએ દંડ

*આપણા મુધારકોએ આ કેહેણી ગોખીરાખવાની છે.

આપ્યાનું વરસ છાપેલું *હતું. !

પીટરે પોતાની પ્રજાનો સુધારો કર્યો. તેની હકીગત તેણે જાતે પણ લખી રાખી છે. તે એવી રીતે:— (મેં છાપ-ખાના ચાલુ કર્યો, તેમાં શિલ્પી કામ, તોપખાના, ધંત્રો અને ખીજી ઉપયોગી કળાના પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કરાવીને છ-પાડ્યાં; તેજ પ્રમાણે ઇતિહાસના ગ્રંથો તૈયાર કરાવ્યા; ના-વિક વિદ્યા તથા ખીજી વિદ્યા શીખવવાની નિશાળો કહાડી. વળી લાટાન, જર્મન અને ખીજી ભાષા શીખવવા સાડ પણ શાળા સ્થાપી. પેહેલાં પરદેશ જોડે વેપાર કરનારને મોતની સજા થતી તે રદ કરીને પોતાની પ્રજાને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી, એટલુંજ નહિ પણ તેમને તે વેપાર કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું, તથા તહનામા, જાહેર નામા, ઇત્યાદિ ઉપર જાતે સહી કરવાનો ધારો ચાલુ કર્યો. એટલી વાત કંઈ થોડી નથી, ઘણી છે. એવડે તેના દેશની પ્રજાને કેટલો બધો ફાયદો થયો, તે કહી શકા-ય એવા નથી.

પરમેશ્વરે આ સૃષ્ટી સર્જેબર મહિનામાં નિર્માણ કરી છે, એમ ખ્રીસ્તિ લોકો માને છે તે ઉપરથી રૂશ દેશમાં ન-વા વર્ષનો આરંભ તે માસથી કરતા હતા. એ રીત જ્યોતિ-ષ શાસ્ત્રની રીતે અને યુરોપના ખીજા દેશોને મુકાબલે બ-રાબર નથી એમ પીટરના મનમાં આવ્યાથી, તેણે એવા

*આ ઉપરથી જોવાનું છે કે આપણા દેશી રાજાઓ-માંથી હાલમાં ઘણાએ યુરોપીયન કેળવણી લીધી છે. કેટ-લાક યુરોપની યાત્રા કરીઆવ્યા છે. પણ તેમાંથી કોઈ પી-ટર જેવો નીકળતો નથી. જો નીકળે તો પોતાના અમલમાં-થી બાળ લગ્ન વગેરે કુચાલો દૂર કરીને તથા ઉત્તમ કારી-ગરી દાખલ કરીને આર્થિકદેશનો પુનરોદ્ભવ કરવાનો જશ મેળવી લે. પણ અફસોસ.હજીસુધી કોઈ માલમ પડતો નથી!!

હુકમ કર્યો કે, ચાલુ વર્ષથી એટલે ૬૦ સં ૧૭૦૦થી વર્ષ
મો આરંભ યુરોપનાં બીજા રાજ્યોની પેઠે જાનેવારીની પે-
ટલી તારીખથી ગણવો, એ વાત પ્રજાને ગમી નહિ; તે-
થી કેટલીક મુદત સુધી પોતાના બ્યવહારમાં જુની રીત રા-
ખી હતી. પણ સરકારી કામ નવી રીતે તડાકાબંધ ચાલ્યું
ત્યારે, જુની રીતથી તેમને અડચણ પડી એટલે નવી
રીત પકડી.

છેક પીટરની વખત સુધી રશિયન લોકોની ચાલ એવી
હતી કે, જમવા ખાવામાં તથા બેસવા ઉઠવામાં સ્ત્રી પુ-
રુષ એકઠાં થઈ શકતાં નહિ, એટલે સર્વ કામમાં સ્ત્રી પુરુ-
ષો આપણી પેઠે જુદાં જુદાં હતાં. એ રીતિ સ્ત્રી પુરુષના
બાષણાદિ સુખમાં સારી નહોતી. એ જોઈને તે રીત બ-
દલી નાંખી અને હરેક પ્રસંગે સ્ત્રી પુરુષ એકઠાં મળે, બા-
સ ચાલે અને પોતાનો વખત સુખસાતાથી કદાડે એવો
રીવાજ દાખલ કર્યો. તેમજ મોટા લોકોને લગ્ન કરવાનું
હાય તો આખા શહેરમાંથી સ્વરૂપવંતી જુવાન છોકરાઓ-
ને એક ઢોકાણે એકઠી કરીને તેમાંથી જે ગમે તેની સાથે
લગ્ન કરવાનો જુનો ચાલ હતો, તે રદ કરીને હાલની યુરો-
પિયન રીત પ્રમાણે પ્રીતિ વિવાહનો રિવાજ ચાલુ કર્યો. એ
જે વાતો ઉપરથી તે દેશની સ્ત્રીઓનું દાસત્વ અને પરાધી-
નપણું જતું રહ્યું એમ કહીશું તો ચાલશે. અને એવી વા-
તો ઉપરથી જણાવે છે કે પોતાની પ્રજા ઉપર પીટરની
ખરી આસ્થા કેટલી હતી.

લશ્કરના સુધારાનું કામ તેણે ધણા દિવસ થયાં હાયમાં
પકડ્યું હતું તે ચાલું રાખ્યું, નવી રીતની પલટણમાં પોતાનું
નામ દાખલ કરાવીને એક નાની સરખી પદવી પોતે લીધી.
તે ઉપરથી ધીમે ધીમે મોટા લોકોના છોકરાઓ તે પલટણમાં
પોતાનાં નામ દાખાવવા લાગ્યા. “ક્રિયાવાર્વિના વાચાળતા

બર્થ છે ” એ કેહેવત મનમાં રાખાને તે સર્વ કામમાં જા-
તેજ પડતો. માટેજ તેને જશ મળતો હતો. તેમજ ડોન નદી
ઉપર અરમાર તૈયાર કરવાનું કામ ચાલતું હતું, તેણી-
મર તેનું ધ્યાન હતું. ઇંગ્લાંડથી આણેલા તથા હોલાંડથી
મોકલેલા કારીગરો તેમાં રોકાયા હતા. ડોન અને વાહગા
એએ નદીઓને એક બીજા સાથે જોડીદવાનું કામ પેહેલાં
પ્રાકેલ નામે જર્મન ગૃહસ્થને સોંપ્યું હતું. તે તેનાથી બન્યું
નહિ, ત્યારે તેના ઉપર ઇંગ્લાંડથી આણેલા કામદારોમાંથી
પેરી નામે ગૃહસ્થની નેમણ્યુક કરી, તો પણ તેને તાકીદ
આપી કે તારે અરમાર ઉપર પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

આણીમર એટલી ગોઠવણ કીધા પછી, હોરોનિટ્રમાં
વહાણો બાંધવાનું કામ ચાલતું હતું તે જોવા સાર પીટર
તેણીમર ગયો. ત્યાં તે ઘણા દહાડા રહ્યો નહિ એટલામાંજ
અતિ દુઃખ દાયક સમાચાર સાંભળ્યો કે લીફ્ટીટ દેવ લોક
પામ્યો. એ ખબરથી તે ઘણો શોકાતુર થયો. લીફ્ટીટ તેની
વહાણો મિત્ર હતો એ વાત ખરી; પણ વળી એમ હતું કે
ચોતે જે નવા સુધારાનો આરંભ કર્યો હતો તે લીફ્ટીટની સ-
લાહથી પાર પડ્યો, એવા પીટરને મોટો વિશ્વાસ હતો. તે
આ બનાવથી બર્થ ગયો! આ દુનિયાની બધી વસ્તુ એ-
વીજ છે. આ મૃત્યુ લોકના માણસની સર્વ ધારણા જે
સફળ થાય તો પછી આ લોકમાં અને સ્વર્ગ લોકમાં અંતર
શું રહે ? વળી બીજું એમ છે કે, બધાની ધારણા હમેશાં
સારીજ હોય છે એમ નથી. દુષ્ટ માણસોની ધારણા ઘણી
નકારી હોય છે, તે સફળ થાયતો જગત ઉપર દુઃખનો ડુંગર
ધસી પડેજ, માટે પરમેશ્વરે માણસને જે નિયમમાં મૂક્યું
છે, તેજ તેને યોગ્ય છે.

લીફ્ટીટના મોતથી એકલા પીટરને માફું લાગ્યું એમ નથી.
પણ આખી રશિયાન પ્રજા ઘણી શોકાતુર થઈ. કારણ

પીટરના હાથથી એકાદો અન્યાય થઈ જાય તો તે લીફ્ટનન્ટ વચ્ચે પડીને ન્યાય કરાવતો. એવી રીતે તેણે ઘણાના પ્રાણ બચાવ્યા હતા. પરદેશી માણસ રૂથ લોકોની આંખમાં રેતીના દાણાંની પેઠે ખુંચતો હતો એમ છતાં લીફ્ટનન્ટ માટે તેમને સ્વદેશ બંધુ કરતાં એ વધારે લાગ્યું. એ પરથી તે કેટલો ભલો અને મોટા મનનો હોવો જોઈએ તેનો વિચાર વાંચનારાઓએ કરવો. પીટરે પાછો માસ્કો જઈને લીફ્ટનન્ટ પ્રેતસંસ્કાર મોટા સમારંભથી કર્યા. તેની યાદગારી સાથે તેના ઉપર મોટી કબ્જર બંધાવી ને તે ઉપર બાટીન અને ડચ બાષામાં તેની સ્તુતીના વાક્યો કોતરાવ્યાં. કોઈ પીટરનું ચરિત્ર લખવા માંડે કે તેમાં લીફ્ટનન્ટનું નામ આવ્યા વિના રહેતું નથી. એ તે જન્મ્યાનું સાર્થક !

લીફ્ટનન્ટ પ્રેત વિધી પત્યા પછી તે પાછો બ્હારોનિટ્રમમાં પોતાના કારખાના ઉપર ગયો. ત્યાં ઇંગ્રેજ, ડચ, જર્મન, ઇટાલિયન ઇત્યાદિ અનેક દેશના કારીગરો એકઠા થયા હતા તેમાં મળીને તેમના જીવો પોષાક વગેરે કરીને તેના જીવંત બલકે તે કરતાં એ વસ્તુ કામ કરતો. તેમાં તે ડચ સાથે વધારે ખાલ ચાલ કરતો હતો, કેમકે તેને તેમની બાષા સારી આવડતી હતી. તેમાં એકાદ મજૂરને કામ કરતાં ન આવડે, કોઈ યાકી જાય, અથવા કોઈને કંઈ વાગે તો તેમને મદદ કરવાને હમેશ તત્પર રહેતો હતો.

એમ ત્યાં કેટલાએક દિવસ રહીને માસ્કોમાં પાછો આવ્યો. ત્યાં તેણે હુલડ વેળાએ સખત શિક્ષા કરીને કઠણાઈ જણાવી હતી, તેથી લોકો તેનાથી ધણો ડરતા રહેતા. પણ એ વાત તેના તો ધ્યાનમાંએ નહોતી. તે પોતાના નાના મોટા સંબંધના લોકો સાથે ખુશીથી ખાલે, હસે, રમે, અને એમ દુખાડે કે હું પણ તમારા માંહેનો એક જણ છું. તે ગરીબ લોકોના ઘરમાં જઈને તેના સમાચાર લેતો, અને કોઈ ક-

વાયો કે ખુવાર થયો માલમ પડતો પૈસાની મદદ કરતો એવી તેની પરોપકાર વૃત્તિ હતી. તેણે પેહેલાં બંડવાળાને જે શિક્ષા કરી તે જોતાં એ મોટો કુર હથે એવું ક્રોધને લાગે પણ તે કુર નહોતો. ઘણો દયાળું હતો. તેને વિષે એક ગ્રંથકાર એમ લખેછે કે, તે સ્વાભાવિક રીતે કુર નહોતો, પણ પ્રસંગવશાત્ રાજ્યના હિત સાર તેને કુર પાછું પકડવું પડતું હતું એજ વાત ખરી જણાય છે. અને તે પીટરને ઘણી શોભા આપનારી છે. કારણ એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાયછે કે, તે ક્રોધને આધિન નહોતો. પણ ક્રોધ તેને સ્વાધિન હતો. ને એ રહેણી, ઉત્તમ સાધુના લક્ષણો માંહેનું એ એક લક્ષણ છે.

લીખ્રાયને મેઝિકાફની હવેલીમાં પીટરને કંઈ દારૂનો ચમત્કાર કરી બતાવતાં દીઠો. તે પુરો થયા પછી ઝાર તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ અરે, તમે ધણું ફરેલા છોને તમે તો ઘણા ચમત્કારો દીઠા હથે, પણ આ હું તમને એક ચમત્કાર દેખડાવુંછું, એમ કહીને તેણે એક ગરીબ અને અશક્ત રશિઅનને આણીને ઉભો કર્યો. તેના શરીર ઉપરનાં લુગડાં કાઢ્યાં, ત્યારે તેની ફુંટીની જરા ઉપરના ભાગમાં એક ગુમડું નજરે પડ્યું તે વેહેતું હતું; તેમાંથી જે ખાપ તે અર્ધું પચેલું બહાર નીકળી પડે. એ જોઈ લીખ્રાયન ઘણો દલગીર થયો. તથા એ માણસ વિષે પીટરને પણ ઘણું લાગ્યું તેથી તેને સારો કરવાની ઘણી માયા કુટ કરી, પણ તેને કશી ટીકી લાગી નહિ. તેવી ઈજા તે નિર્બાળ માણસ નવ વર્ષ સુધી ભોગવીને આખરે મરણ પામ્યો.

ભાગ ત્રીજો.

પરદેશ જોડે સારી રીતે વેપાર ચલાવ્યા વિના આપણા લોકો સુધરીને સંપત્તિવાન થશે નહિ. એમ પીટર આત્રીથી માનતો હતો. અને વેપાર વધવાને સાર આપણા દેશમાં ધુબકળ સારાં બંદરો હોવાં જોઈએ, તથા સમુદ્ર ઉપર આપણું ધણીપણું ચાલવું જોઈએ. એ પણ તે સારી રીતે સમજતો હતો. એ માટેજ તેણે વહાણો તથા અરમારની હેંસથી તૈયારી ચલાવી હતી. તેણે આઝોર જીતી લીધાની હકીકત તો પાછલા ભાગમાં આવી ગઈ છે. એ બંદર જીતવાની તેની મુખ્ય મતલબ એજ હતી કે ત્યાં પોતાનો અધિકાર સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો કે, કાળો સમુદ્ર પોતાના તાબામાં શેહેજ આવે. વળી તેના મનમાં એમ આવી ચુક્યું હતું કે બાલ્ટિક સમુદ્રની પેત્રીમરનો કિનારો એટલે કિનલાંડના અખાતમાં આપણા વેપાર સારી રીતે ચાલે તો પછી તે સમુદ્રના બીજા ભાગમાં દાખલ થવાને આપણે બીલકુલ અડચણ પડશે નહિ. પણ કિનલાંડનો અખાત સ્વીડનના રાજ્યના તાબામાં હતો; એ વગર નિવા નદીના બંને કાંઠાનો પ્રદેશ ઠેઠ લાડોગા સરોવર સુધી પણ તેમનાજ પાસે હતો. તે જોઈ પીટર પોતાને ચારેમર ધેરાયલો સમજીને મોટા વિચારમાં પડ્યો. વળી તેની પક્ષી ખાત્રી હતી કે, સ્વીડનના રાજા સાથે ટક્કર લેવા જેટલું જોર પોતામાં નથી; તો આ કામમાં બીજા કયા રાજ્યની મદદ લેવી જોઈએ, અને વળી તે મદદ જેવા તેવાની તો ઉપયોગી નથી, એવા વિચારમાં હતો એટલામાં તેને અખર મળીકે પોલાંડ અને ડેનમાર્કના લોકો સ્વીડનના રાજ્ય ઉપર હલો કરવાની તૈયારીમાં છે. એ ઉપરથી તેમને પોતાની જોડે મેળવી લીધા. ને ત્રણે એકઠા થઈને અપાટા-

બંધ તૈયારી ચલાવી. એ ખર્ચર સ્વીડનના રાજા બારમા ચાર્લસને યતાજ તે પણ લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યો. એ વખત એટલે ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં તે માત્ર અરાડ વર્ષનો હતો.

માણસની હિંમત અને શૂરાતન તેની વય ઉપર આધાર રાખતું નથી. ચાર્લસને આ પ્રસંગ પેહેલાં તો લગાર ભયંકર લાગ્યો. પણ થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી તે લડાઈ કરવાને ધણો ઉત્સુક થયો. લાગલીજ પોતાની પ્રધાન મંડળી બોલાવીને તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું કે, ‘અન્યાયનું યુદ્ધ હું કદી કરનાર નથી, અને વાજબી લડાઈનો એકવાર આરંભ કીધા પછી શત્રુનો પરાભવ કર્યા વગર હું તેને મુકનાર નથી. કોઈ પેહેલો મને છેડશે તેના ઉપર હુમલો કરીને તેની ખોબુલાવી દઇશ, એટલે બીજાઓ એના મેળેજ ના હિંમત થશે.’ એવું બાણજી કરીને ચાર્લસે પોતાનો ખર્ચ વૈભવ એક કોરાણે મુકી પેહેલ વેહેલો ડેનમાર્કના નૌકાસભ્ય ઉપર હલો કરવાનો ખેત રાખ્યો. પણ તે પાર પડ્યો નહિ. તેના મનમાં કોપનહેગન રાજધાનીને ઘેરો ઘાલીને ત્યાંના રહેવાશી અને રાજાની દુર્દશા કરવાનું હતું. પણ ત્યાંનાં રાજાએ ચાર્લસને ૪૦૦૦૦૦ *રિકસડાલર આપીને સલાહ કરવાનું કહ્યું તે તેણે માન્યું. એ કોલકરારથી હાલસ્તીન પ્રાંત જેનો હતો તેનેજ મળ્યો. એજ પ્રાંત મેળવવા સાથે તે રાજાએ આટલી ખટપટ માંડી હતી તે ફોગટ ગઈ.

પેલીમર પોલાંડના રાજાના લશ્કરે રૈગા શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. તે શહેર ત્યારે લિન્હોનિયા પ્રાંતની રાજધાની હતી. તેના લશ્કરને મદદ કરવા સાથે ઝાર પણ પોતાના લશ્કર સાથે આવવા નીકળ્યો. એ શહેર જીતી લેવા સાથે પોલ સ્કેનાના સરદાર ફ્લેમિંગે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો, તથાપિ માંહેના સરદાર દિઆલબર્ગે તેનું કંઈ ચાલવા દીધું નહિ. તથા

* ડેનમાર્કના એ ચલણી સિક્કો છે.

આખરે નિરાશ થઇને, રૈગામાં જે આટલો બહોળો વેપાર છે તે ડચ લોકોનો છે અને એ અમારા મિત્ર છે માટે અમે તેમને અડચણ આપવા ચહાતા નથી. એમ સમજ બતાવીને પોલ રાજ્યએ તે ઘેરો ઉઠાવી લીધો. એવી રીતે એ ત્રણ એક સંપીઓમાંના બે રાજ્યને ચાલસના લશ્કરે નાહિમત કરી નાંખ્યા. ત્યારપછી બાકી રહેલા એક પીટરના સમાચાર લેવા સાડ તોણે કુંબરે બાંધી.

પીટરે આઠ હજાર લશ્કર જોડે લઇને ઇંગ્રિઆ પ્રાંત છુટીને ઉજડ કર્યો. તેમ કરવાના કારણનું જાહેર નામું ત્યાં બહાર પાડ્યું, તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, “રૈગામાં ખુદ અમારું ધણું અપમાન થયું તથા ત્યાં અમારી દરબારના વકીલને સામાન મુમાન ધણો મોઘો લેવો પડ્યો, માટે અમારે આવી રીતે વર્તવું પડ્યું.” પીટર મોટો માણસ હતો. એવો અમારો અભિપ્રાય છે. તોપણ ઉપલું બહાનું છેક નાદાની ભરેલું હતું એવું અમારાથી કહ્યા વિના રહેવાતું નથી.

એવું આમ તેમ તોફાન મચાવ્યા પછી રૂશિઅન લશ્કરે નારોવા નદીને કાંઠે નાબંદા નામે ધણા જોરાવર શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. તે આસરે બે માસ પર્થત રહ્યો એટલામાં અંદરના સ્ત્રીડનના રાજ્યના સિપાઇઓએ રૂશિઅન સિપાઇઓનું કથું ચાલવા ન દીધું. આખરે ઇ. સ. ૧૭૦૦ ના નવેમ્બર માસની ઓગણીસમી તારીખે માંહેના લોકો ઉપર બહારના માણસોએ જબરો હુમલો કર્યો તેથી માંહેના લોકોએ ગભરાઇને હથિઆર છોડીદઈ લડાઈ બંધ કરવાની વિનંતી કરી તેથી થોડો મુદત લડાઈ બંધ રહી. પણ પછીથી જે ઝપાટો ચાલ્યો તેના આગળ પીટરના સિપાઈથી ઉભા રહી શકાયું નહિ. તેથી નાશવા મંજ્યા, અને તેની પાછળ દુશ્મનો લાગ્યા. એ લડાઈ ધણી મોટી હતી એ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ લડાઈ વળા-એ પીટર તરફનું બધું મળીને ૮૦૦૦૦ આદમી હતું તેનો પરા.

બવ સ્વીડનના ૮૫૦૦ માણસોએ કર્યો ! જેમ ચતુરાઈ અને શુરાતનનો આધાર વધ ઉપર નથી, તેમ લશ્કરના પરાક્રમનો આધાર તેની સંખ્યા ઉપર નથી પણ તેની કરામત અને ડહાપણ ઉપર હોય છે. પીટર બાદશાહની એવડી મોટી ફેાજ હતી ખરી, પણ તેમાંના બાર હજાર સિપાઈ વગર બીજા બધાને કવાયત આવડતી નહોતી એટલુંજ નહિ પણ તે બધા જંગલી હતા. તે બધા ચામડાં પહેરતા અને બુંદ કોને કહે છે તે તે બિચારાઓને ખબરે નહોતી. આ લડાઈની તમામ હકીગત પીટરે પોતાને હાથે લખી રાખી છે. તેમાં એવું કહ્યું છે કે આ લડાઈમાં રશિયન લશ્કરમાંથી આસરે ૬૦૦૦ માણસો મુવાં અને સ્વીડન બણીનાં ત્રણ હજાર મુવાં. એ બનાવની વખતે પીટર ત્યાં નહોતો પણ પોતે લશ્કરની તેણીચિરન્દી અવસ્થા સાંભળીને તે લડાઈને આગલે દિવસે પોલાંડના રાજાને મળવા સાડ અને હવે પછી શી રીતે ગોઠવણ કરવી તેનો મનસુખો કરવા સાડ તેણીચિર ગયો હતો. તેથી તેની પાછળ આ બનાવ બન્યો.

એ અપજ્ઞ અખત બીજાઓના વિચાર કેવા હતા તે જાણવાથી કાંઈ વિશેષ ફાયદો નથી. પણ એ બનાવથી પીટરના મનમાં કયા કયા વિચારો આવ્યા હતા, તે જાણવાની વાંચનારાઓની સેહેજ ઇચ્છા થશે તે પુરી કરવા સાડ અમે પીટરે પોતાના હાથનો લખેલા હેવાલનું તાત્પર્ય અહીં દાખલ કરીએ છીએ, “ અમારા અણુશીખાઉ લશ્કરનો પરાભવ સ્વીડનના લશ્કરે કર્યો એ વાત ખરી છે. અમારા લશ્કરમાંની એકજ પલટણ લોકોટ્ટે શીખવીને તૈયાર કરી હતી. અને બીજા કેટલાએક સિપાઈઓને આઝોફની માત્ર બેજ લડાઈઓ જીત્યા વગર બીજા કંઈ અનુભવ નહોતો. તેમણે કવાયત શિખેલા લશ્કરે જોડે બીલકુલ

ટકર લીધી નહોતી. એવા અણશીખાઉ અને વગર અ-
નુભવવાળાનો પરાભવ સારા શીખેલા અને ઘણા અનુ-
ભવવાળા જુના લોકોએ કર્યો એમાં મોટી નવાઈ નથી.
શનુને જે એ કૃતેહ મળી તેથી મને ઘણું માઠું લાગ્યું તથા
અગાડી જીત થવાની આશા ભંગ થઈ એ વાત ખરી છે.
વળી મારા મનમાં એમ આવ્યું કે, અમારા ઉપર ઈશ્વરની
ગેરમેહેરબાની થઈ છે. તથાપિ એ ગેરમેહેરબાનીનો જે
વિચાર કરવો એમાંજ અમારું હિત છે. તે શી રીતે
તે કહું છું. અમારા અણશીખાઉ લોકોએ સારા શીખેલા
અને શૂરા લોકોને જો એ સમયે હરાવ્યા હોત, તો અચિત્ત
અમારા લોકો અહંકારથી ટુલાઈ જાત, અને અમારાથી
વધારે સુધારો કરવાનો ઉદ્દેશ યાત નહિ; તથા તેથી અ-
જ્ઞાન અને અભિમાન વધીને અમારી શી વલે યાત તેમ
વિચાર સુદાં મારાથી થતો નથી!! આ કૃતેહને લીધે
સ્વીડનના લોકોને ગર્વ અઘ્યો તેનાં કૃતેહને *પલ્લતળાની
લડાઈમાં ચાખવાં પડ્યાં. એ હારનો ધક્કો અમને લાગ્યો
તે અમને ગુણુકારી થઈ પડ્યો. કેમકે તેવડ અમે એવડા
સાવધ થયા, અને અનુભવની ખોટ વધારે કાળજીથી પુરવા
લાગ્યા. ” એ પીટરના લેખનો સારાંસ છે. એ ઉપરથી તે
પરાજય વિષે તેનો વિચાર કેવો હતો તે સંદેહથી ધ્યાનમાં
આવશે.

નાર્હાની લડાઈમાં તેની હાર થયા પછી તેણીમરના
સરહદ ઉપર કેટલુંક લશ્કર બંદોખસ્તને સાફ મુકીને પીટર
પાછો માર્કોમાં આવ્યો, અને ફરીથી લડાઈ કરવા સાફ વળી
પાછી તૈયારી કરવા લાગ્યો. તે રાજધાની શેહેરના બજન

* એ લડાઈ આગળ ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં ચાર્લસ અને
પીટર વચ્ચે થઈ. તેમાં સ્વીડ લોકોનો છેક પરાભવ થયો.
એના પછીનો આ પીટરનો લેખ છે.

મંદીર અને મઠમાં મોટા મોટા પુષ્કળ ઘંટો હતા, તેમાંના કેટલાએકને ગાળીને તેની તોપો અને બુંદો કરાવી, એથી ત્યાંના ધર્મોપદેશકોને ઘણું માઠું લાગ્યું અને બોલવા લાગ્યા કે, પીટરની બુદ્ધિમાં ફેર પડી ગયો છે. અને તે આવાં અશાસ્ત્ર કર્મો કરેછે તેથીજ તેની હાર થાય છે. તો પણ પીટર તેથી બીધોએ નહિ ને પોતાનો ઉદ્યોગ પણ તેણે છોડીદીધો નહિ.

ત્યાર પછી તે કેટલેક દહાડે પીપસ સરોવર તરફ ગયો, અને ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૦૧ ની આખરમાં અરમારનાં પચાસ વહાણો સઘળા સામાન સુધ્ધાં તૈયાર કરવાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો તે કામ ક્યાં સુધી આવ્યું છે, તે તેણે જાતે જાળને જોયું. એમાંના દરેક વહાણ ઉપર પચાસ પચાસ માણસો રાખ્યાં હતાં. એવી રીતેજ તેણે લાડોગા સરોવર ઉપર રાખવા સારું ડાન નદી ઉપરના વહાણવાળા લોકોને આણ્યા હતા. એ બધી લડાઈની ખટપટ ચાલી રહી હતી, તોએ માસ્કો શહેરમાં લોકને સુધારવાનું કામ ક્યાં સુધી આવ્યું છે તે પીટર વારંવાર જાળને જોતો હતો. એ બાબત નામાકિત ક્રૈન્ય ગ્રંથકાર વ્હાલતેર એમ લખેછે કે, “રાજ્યમાં કોઈકેકાણે ગરબડ ન હોય ત્યારે જે રાજા લોકોના કાયદાનાં કામો તરફ ધ્યાન દેછે, તેમનાં વખાણ પુસ્તકોમાં કરેલા છે તે ઠીક છે, તથાપિ નાનું આગળ સેહેજમાં હારેલો, અને બીજી મોટી લડાઈની તૈયારી કરતાં, કાળો સમુદ્ર, કારિપયન સમુદ્ર અને બાલટિક સમુદ્રને એક બીજા સાથે જોડી દેવાની પીટર મહેનત કરતો હતો એ વાત તેને ધણી શોભા આપનારી છે. એથી તે જોટલો રતુતિ પાત્ર થયો, તેટલો મોટો મોટો કૃતેહ મેળવવાથી યાત નહિ.”

નાનું આગળ સેહેજમાં જીત મેળવીને ચાર્લસે તેની પીઠ ખડકવી હતી, પણ તે બુદ્ધિ તેને સુઝી નહિ. તેણે તે કામ

મુકીને પોલાંડના રાજ્ય તરફ પોતાનું ધ્યાન દોડાવ્યું, તેથી ઝારને બીજી લડાઈ કરવા સારૂ પોતાના લશ્કરમાં સુધારો કરવાની સારી તક મળી. વળી, એ તકમાં તેણે સાકસનીયો પેટાં અને બકરાંને પોતાના દેશમાં અણાવ્યાં. એવી મતલબથી કે કારખાનાને સારૂ ઉત્પન્ન ને દેશાવરથી મંગાવવું પડતું, તે પોતાના દેશમાંજ ઉત્પન્ન કરવું. તેણે સુતરાઉ કાપડ અને કાગળનાં કારખાના પોતાના દેશમાં ચાલુ કર્યાં, દવાખાનાં બંધાવ્યાં, પરદેશથી કંસારા, લુહાર, સુથાર વગેરે લોકોને ખાલાવી મંગાવ્યા, એટલે ને કામ બીજા રાજ્યોએ છેક શાંતીના વખતમાં કરતા હતા તે એણે આવી લડાઈની દોડ ધામ વેળાએ કર્યાં. ત્યારે એને સાબાશી ન થોકે? એનો શત્રુ સ્વીડનનો ખારમો ચાર્લસ એથી ઉલટો હતો એટલે તેને સુધારો કરવાની મરજી મુજેજ નહોતી. તથા તે પોતાની પ્રજા વિશે તલમાત્ર પણ કાળજી રાખતો નહોતો. વળી તે લગાર તોરી હતો. તેણે ઈ. સ. ૧૭૦૨ નાં વર્ષ સુધી પીટરબુર્ગ તો નામે ન દીધું પણ એવો ડરાવ કર્યો કે એને મદદ કરનાર પોલાંડના રાજાને ગાદી ઉપરથી કાઢી મૂક્યા વગર રહુ નહિ. તેની એવી ચાલથી ઝારને ધણો ફાયદો થયો. આ જગતમાં એકના અસાનને લીધે બીજાને લાગ સાથે છે એવું ને કહેવાય છે તેનો આ એક સ્પષ્ટ દાખલો છે.

આટલીવાર સુધી પીટરની બધી સેના છેક નકામી બેસી રહી નહોતી, તેની કવાયદ અને ટાપટીપ ચાલી રહી હતી એટલુંજ નહિ, પણ ઇંગ્રિયા તથા લિન્હોલ્નિયા પ્રાંતમાં સ્વીડ લશ્કર સાથે નાની નાની ઝપાઝપી કરીને પોતે કેટલી સુધરી છે તેની પોતે ખાતરી કરતી. પીટર પણ નિરંતર ચારે બાજુએ ફરતો હતો. આ અઠવાડિઆમાં તેને પ્લેસ્કોમાં જોષ્ટએ તો, બીજા અઠવાડિઆએ તે માસ્કોમાં હાજર અને ત્રીજામાં આર્ખેન્ગલ જઈ પોતાના કામની દેખરેખ કરતો

હોય. વળી સ્વીડન રાજાનો વિચાર જાણવામાં આવ્યો હતો કે આખું જલ ઉપર હુમલો કરીને તે જીતી લેવું, માટે તેનો બચાવ થવા સાથે ત્યાં કિલ્લો બાંધવાનો પીટરે નિશ્ચય કરીને તેનું ખાત મુરત પોતાને હાથે કીધું. અને તે કિલ્લાનું નામ ન્યુદેના પાડ્યું. એ સમયે જનરલ સ્કીરમેતાફ નામે પીટરનો મોટો સરદાર મોટા લશ્કર સાથે દુશ્મનના લશ્કરની પુઠે જાગેલો હતો. તેની આગલી ટોળી તારીખ પેહેલી જાનેવારી સન ૧૭૦૨ ને દિવસે હરેસ્કોર્ટ નામે ગામડા આગળ દુશ્મનને મળી મોટી લડાઈ થઈ તેમાં સ્વીડ ફોજ હારી. એ લડાઈ વિષે ખુદ પીટર એમ લખે છે કે, “અમારા માણસો નવા હતા. તેમને લડાઈનો અનુભવ નહોતો; અને અમારું તોપખાનું તેને આવી મળ્યું નહોતું. તેણે કરીને શત્રુની ફોજ તેમના ઉપર ધસારો કરીને પ્રથમ તેમને નસાઈયા એ વાત ખરી તથાપિ તોપખાનું આવી પહોંચતાં જ તેમને નવું શૂર આવ્યું, અને ફરીને ઠરી ઠામ પડી, દુશ્મન ઉપર બહુ ઘેરસાથી તેણે હુમલો કર્યો. ત્યારે આશરે ૮-૧૦ ધડી સુધી મોટી લડાઈ ચાલી, તેમાં શત્રુને પાછા હટાવ્યા. એટલું જ નહિ પણ તેમને તેમનું તોપખાનું છોડી દઈને નાથવાની ફરજ પાડી. એ પ્રસંગે સ્વીડ લોકોનો ભારે નાથ થયો. કારણ માત્ર લડાઈના મેદાનમાં તેમનાં ત્રણ હજાર માણસો પડ્યાં ત્યારે અમારાં બધાં મળીને ૧૦૦૦ મુવાં.”

એ જીતથી પીટરને મોટો સંતોષ થયો. તેણે સ્કીર મેતાફને એક મોટા માનની પદવી આપીને તેને બહુ આબરુ આપી. વળી મોટી સભા ભરીને તેણે સર્વની સમક્ષ પરમશ્વરનો આભાર માન્યા અને એ ઓછવ નિમિત્ત ઢોકાણે ઢોકાણે આતસમાજ છોડી. “એ વખતે અમારું લશ્કર દુશ્મનથી ખેતરું હતું તેથી આપણે જીત મેળવી છે. કાંઈ ચિંતા નહિ. થોડી મુદત પછી આપણા લોકો તેના બરા-

બર હથે તોપણ આપણે જીતીશું.” એમ તેણે એ પ્રસંગે કહ્યું.

વળી તારીખ ૧૭ મી જુલાઈએ બહાદુર સરદાર સ્કીર-
મેતાક અને સ્વીડનના લશ્કર વચ્ચે બીજી લડાઈ થઈ,
તે વિષે પીટરનું લખવું છે કે, “ પરમેશ્વરની કૃપાથી અ-
મારા લશ્કરે દુશ્મનોને નસાડી મૂક્યા. અને અમારું જે
તોપખાનું અને નિસાનો પેહેલાં એમણે લીધાં હતાં તે પાછાં
લખને તેમના તોપખાનાની એવી દુર્દશા કરી નાંખી કે, તેનાં
માણસોમાંથી થોડાંજ પોતાની છાવણીમાં જવા પામ્યા હથે.
અમારા સરદારે પાયદળને પાછળ રાખીને ઘોડેસ્વાર લશ્કરે
વડે શત્રુ ઉપર ધસારો કર્યો, ને તેમના મુકામવાળા શહેરની
પાસે ફરીથી બીજીવાર તેમની દાણા દાણ કરી નાંખી.
તે વખત ૧૬ નિસાનો અને ૧૫ તોપો તેમની પાસેથી છી-
નાવી લીધા અને ઘણા લોકોને પકડીને કેદ કીધા તે જુદા.
એ વખતે અમારી તરફ દશ અમલદારો અને ચારસો
સિપાઈઓ મરણ પામ્યા.”

બીજી મોટી લડાઈ કરીને પણ પેલો શુરો સરદાર સ્કીર-
મેતાક નિરાંતે બેઠો નહિ. પણ તેણે સ્વીડનનાં રાજ્યનું
આજ આ શહેર લીધું, તો કાલે પેલું અને પરમ દહાડે
બીજું, એમ કરતો કરતો મરીન-મર્ગસુધા આવી પહોંચ્યો,
ને તેના ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે માંહેલા લોકો પોતાનાં
હથિઆર છોડીને શરણ આવી સ્વસંરક્ષણની વિનંતી કર-
વા લાગ્યા. એમ ચાલી રહ્યું છે એટલામાં એક સ્વીડ
સિપાઈ પોતાની બધીની ધસડતો લખને દાડખાનામાં પેઠો,
અને તે દાડને સળગાવી દીધો એથી આખી ઈમારત સ-
ળગીને મોટો બડકો થયો, અને તેથી કેટલાક સ્વીડનને
કેટલાએક રશિઅનના જીવ ગયા. તે ઉપરથી વિજયી ફ્રા-
ન્સે ઘણા ક્રોધ ચડાવ્યો તેમણે શહેરમાં જે કોઈ હાથમાં
આવ્યું તેમને પકડીને ઝડકેદ કરી તે શહેરનો નાશ કરી નાંખ્યો.

મરીનબર્ગમાંથી જે માણસ પકડાયાં તેમાંનું એક માણસ એવું નિપજ્યું કે, આ ઇતિહાસનો મુખ્ય નાયક જે પીટર તેનો અને એ માણસનો ધણોજ પ્રેમ વધે, તથા મરણ સુધી બંને એક બીજાનાં સુખ દુખના ભાગીઆ થાય એવા હથરી સંકેત હતો. એ માણસ માર્યાનાને જીવાન અને પરમ રૂપવંતી સ્ત્રી હતી. તેનુંજ નામ પછી આર્થરોઈન પડ્યું, અને ઇતિહાસમાં તે એજ નામે ઓળખાઈ. મરીનબર્ગમાંથી જે લોકો કેદ પકડાયા તેમની તપાસ કરીને તેની વ્યવસ્થારાખવાનું કામ બોઅરનાને એક મોટા લશ્કરી સરદારને સોંપ્યું હતું. તે માણસોને એક પછી એક એમ જોતો જોતો તે પેલી માર્યાનીપાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે તેની બણી જોયું ત્યારે આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી રહી છે, તથા અત્યંત શોકાતુર બની રહી છે, એમ તેની નજરે પડ્યું. મુળમાં તે લાવણ્યની આંખ તેમાં વળી જીવાની ને દુઃખીઆરી જોઈને બોઅરનું ચિત્ત વેધાયું. તેથી તેણે પોતાનાં માણસોને હુકમ કીધો કે, આ કામ પતા પછી હું જ્યારે તવરો પડું ત્યારે પાછી એ બાંધને ફરીથી મારી આગળ એક વાર હાજર કરજો; અને ત્યાંસુધી એની સારી પેઠે બરદાશ કરજો. પછી જ્યારે થોડી વારે પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે હુકમ પ્રમાણે બોઅર પાસે તે સુંદરીને હાજર કરી; તેનું શરીર તેજવંત હતું, અને તેની ઉઠવા બેસવાની તથા બોલવા ચાલવાની લઠણ અત્યંત મજીરંજક હતી; તેથી તેની મુળ પીઠીકા શીછે તે જાણવાની બોઅરને સહેજ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. બોઅર તેની આગળ બોલવા લાગ્યો ત્યારે બીક અને અચંબાથી બાઈ સ્તબ્ધ ઉભી રહી. બોઅરે તેને કહ્યું કે, તું કાંઈ બીહીસ નહિ, અમે તારી સાથે સારી રીતે ચાલીશું. એ સાંભળીને થોડી હિંમત પકડી તેણે પોતાની સર્વ હકીગત તેને સંભ.

જાવી. તે આ પ્રમાણે:—“લિહોનિઆમાં દોર્ત સરોવરને કાંઠે રિંજન નામે એક નાનું ગામડું છે, ત્યાં હું જન્મી. તે ગામડાનો માલિક કૌન્ટ રોજેન કરીને હતો. તેના આશ્રા હેઠળ કાંઈ કામ ધંધો કરીને મારી ગરીબ મા પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી. હું ત્રણ વર્ષની થઈ એટલે મારી મા તથા તેનો આશ્રયદાતા કૌન્ટ રોજેન એ બંને મરણ પામ્યાં. તે વારે મને તે તાલુકાના વહીવટદારે પોતાના ત્યામાં લીધી, અને થોડીધણી વિદ્યા શીખવવાનો ઠરાવ કર્યો. એમ કરતાં એક દહાડો મરોનબર્ગ તાલુકાનો ધર્મોપદેશકારી દાકતર ગ્લક ત્યાં આવ્યો. તેણે મને તે અમલદાર પાસે માગી લઈ પોતાને ઘેર તેડી જઈને પોતાના છોકરા પ્રમાણે પાળી પોષી. હું સમજણી થયા પછી તેના ઘરનું કામકાજ કરવા લાગી. મને કોઈએ કામ કહ્યું અને મેં તેને ના કહી, એવું કોઈ દિવસ બન્યું નથી. પેદેલાં તો મને માત્ર લિહોનિયમ ભાષાજ્ઞ આવડતી હતી. પરંતુ ગ્લકને ત્યાં ગયાપછી સારીપેઠે જર્મન ભાષા પણ ખોલવા લાગી. હું પરણવા જેવી થઈ ત્યારે કેટલાએક ગૃહસ્થોએ મને પોતાની જોડે લગ્ન કરવા સારૂ કહ્યું એટલુંજ નહિ પણ આગ્રહ પણ બતાવ્યો. તેમાં એક લશ્કરી માણસનું મન મારા ઉપર અતિથય યોર્યું. મને પણ તેના વિષે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે મેં મારા ધર્મપિતા ગ્લકને પુછી તે ગૃહસ્થ જોડે લગ્ન કર્યો. એ વાત ગઈ પરમદહાડે બની; અને શું કહું આજે, મારો ધણી ગઈ કાલની લડાઈમાં માર્યો ગયો. ! હવે શું કરું ?” એ હકીગત સાંભળીને ખાત્તરને ધણી દયા આવી. તેના અંતઃકરણમાં એકલી દયાજ ધોજાતી હતી એમ નહિ, પણ તેના સાથે તેના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તે અનાથ થઈ વારતે તેનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ, એવું ડોળ દેખાડીને તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગ-

થો, અને ખોરાકી પોષાકી આપી તેને પોતાની રાખ બનાવી.

એવી રીતે તે બાત્મરને ઘેર રહેતી હતી, તેવામાં એક દહાડો મૅંઝિકાક તેને ઘેર આવ્યો. ત્યારે માથાં તેની નજરે પડી. તે પણ વિષયી હોવાથી તેનું મન તેના ઉપર ગયું. એ કોણ ને ક્યાંથી આવી વગેરે સર્વ હકીગત બાત્મરને પુછી તેણે કહ્યું, “એ તમે મને આપશો કે?” બાત્મરના મનમાં તો આપવાનું નહોતું, તથાપિ કરેશું બિચારો! તેને લશ્કરમાં આવે મોટી જગા મળી હતી, તે માત્ર મૅંઝિકાકની કૃપાવડેજ. એ ઉપકારનું ત્રણ તેના માથા ઉપર હોવાથી તેનાથી ના કહેવાઈ નહિ. તથાપિ તેની શી મરજ છે, તે બંને જણે ખુલી રીતે જાણવાસાથે તેને પાસે બાલાવીને પૂછ્યું કે, “તું એમને ઘેર જવાને ખુશાંછે કે? મારા કરતાં એમને ઘેર તારૂં વધારે સારૂં થશે.” એ બાલ સાંભળીને તે લજસહિત અચંબામાં કાંઈ જવાબ ન દેતાં ઘણી અદબ અને નમ્રતાથી ચાલી ગઈ. પણ બાત્મરનું કહેવું તેના મનમાં ઠર્યું ને બીજે દિવસે મૅંઝિકાકના મહેલમાં જઈ તેના ઘરનાં માણસો સાથે હળી મળી જઈ તેની ઉપપત્નીયઈ. સત્તર વર્ષની ઉમરે ઇસ૦ ૧૭૦૪ માં એ બાઈ પીટરના જોવામાં આવી. તે પણ તેને જોઈને મોહો પામ્યો. જેમ મૅંઝિકાકે બાત્મર પાસે માગી લીધી હતી તેમ તેની પાસે પીટરે માગી લઈ તેની જોડે પ્રથમ તો ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો, અને કેટલાક દિવસ પછી તેને મોટા સમારંભથી ખુલ્લીરાંતે પરણ્યો. એવી રીતે, મરીનબર્ગના ઘેરામાંથી કેદ પકડેલી, છેક જ ગરીબી અવસ્થા વાળા એક સ્ત્રીડ માણસની છોકરી કાંઈ એ ત્રમ ન કરતાં ક્રૂપા પોતાની કાન્તી અને મોઢાસના બજે અર્ધી પૃથ્વી ઉપર અમલ ચલાવનારા મહા પરાક્રમી રૂશીઆ દેશના બાદશાહ પીટરની પટરાણી થઈ બેઠી! એના આ ચરિત્રને

લાવણ્ય વિજય એવું નામ આપવાને શી ચિંતા છે. ૧ એ બાઈ રૂપે જોવી સુંદર હતી, તેવી બહુ વિચારવંત અને ગાદી હતી. એ બાબતના ઉદાહરણો આ ચરિત્રમાં બહુ જણાઈ આવશે.

હવે મૂળવાત ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઈ. સ. ૧૭૦૨માં ઇંગ્રિયા અને લિવ્હોનિયામાં પીટરના લશ્કરે ક્ષેત્રે મેળવી, ને લાડોગા સરોવરની પેલીમરને કિનારે પોતાનો કાયમ અમલ રાખવા સાર ત્યાંના સ્વીડ વહાણોને પીટરના અરમારે હાંકી ફહાડ્યાં. એજ સરોવરના નીમલા બાગમાંથી નીવ્હાનદી નીકળીને પ્રથમ તેના ફાંટા ફાંટા થઈને બાલટિક સમુદ્રને મળે છે. જે પ્રદેશમાંથી એ ફાંટા વહે છે તેજ જગા ઉપર સેંત પીતર્સબર્ગ શહેર વસાવ્યું છે. તેનું તે વેળાએ સ્થાનુએ કાંઈને આવ્યું નહોતું. એ નદી જ્યાં સમુદ્રને આવી મળે છે, ત્યાં રાતીબર્ગ નામે એક મજબૂત શહેર હતું, અને એક સારો કિલ્લો હતો. એ બંને સ્વીડનના રાજાના તાબામાં હતાં, માટે તેની પાસે લેવાની પીટરે ગોઠવણ કરી એ લેવાનું કામ તેણે સ્કીરામાતાફને સોંપ્યું. એણે તારીખ ૧૮મી સપ્ટેમ્બરે ઘેરાનું કામ પૂરું કર્યું. તે લશ્કરમાં પોત પોતાના હોદ્દાનું કામ બજાવવાસાર ખુદ પીટર અને મેજિકાફ બંને મથતા હતા. એમ કરીને અક્ટોબર મહિનાની બારમી તારીખે રૂશ લશ્કરે તે શહેર સ્વાધીન કર્યું. તેમાં પુરુષ સામાન અને હથિઆરો તેમને હાથ લાગ્યાં. એ બાબત એક ટુકાણે પીટરે એમ લખ્યું છે કે, "અમારા સેનાપતિ અંદર ગયા ને જય સૂચક તોખોના અવાજ કર્યો, એટલે મેં આ કૃતેહને માટે પરમશ્રેષ્ઠ પાંડ માન્યો. આ ટુકાણું અમારે હાથ આવ્યું તે જાણે શત્રુના સર્વદેશની કુંચી મારે હાથ આવી એમ હું સમજ્યું." રાતીબર્ગ શહેર લીધા પછી વિજયસેના પાછી વળી,

મોટા ઠાઠથી વાગતે ગાજતે અને આતસપાછ ફાડતી માસ્કોમાં દાખલ થઈ. એ પુદ્ગમાં જમણે જીવની દરકાર ન કરતાં પોતાના હોદાનાં કામો બજાવ્યાં હતાં તેમને લા-
ચકે ઇનામો આપ્યાં. કેટલાકોને પદવી અને આગર આ-
પીને કેટલાકનો પગાર વધાર્યો. એ લડાઈમાં પીટરે પણ એક જીવસંક્રાન્તું કામ બજાવ્યું હતું. પણ તેણે પોતે કંઈ બક્ષીસ લીધી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ લેશમાત્ર મોટાઈ પણ બતાવી નહિ. એનું નામજ ખરી મોટાઈ! અરૂંભેતાં એવી રીતનો ઠાઠમાઠ અને સમારંભ કરે એવો માણસ પીટર નહોતો કેમકે એનો તો તેને મુજેજ કંટાળો હતો. પણ લોકોને ઉત્તેજન મળે તથા આપણે જે કરીએ છીએ તે ખરેખરી દુશ્વરાત્રને માટે કરીએ છીએ, એમ જીના લોકોને લાગે એટલા માટેજ આ બધી ખટપટ કરી. બીજું કંઈ નહિ.

જેમ આગળ હિંદુ લોકમાં મોટા આચાર્યોનું મહત્ત્વ હતું, તેમ પીટરના વખતમાં રૂશલોકોમાં તેમના પાત્રિઆર્કે એટલે ધર્મીયક્ષનું મહત્ત્વ હતું. તે બાલે તે બધું અરૂં અને તે કરે એ પ્રમાણ. એમ બીજા લોકો તો કરે પણ આર સુદ્ધાં એ માનતો હતો. પાત્રિઆર્કની સ્વારી બહાર નીકળી એટલે આરે તેની જોડે અડવે પગે ચાલવું, અને તેણે ફરમાવેલી દેહાન્ત શિક્ષા તત્કાળ અમલમાં આણવી. એવો જીનો રીવાજ હતો. તે પીટરને બીલકુલ ગમતો ન હતો, તેથી કોઈ પણ તદ્દબારે તેને કાઢી નાખવાનો વિચાર પીટરના મનમાં ઘોળાતો હતો. તે પારપાડવાનો પ્રસંગ આ વખતે આવ્યો. તે એવી રીતે કે, આદ્રિયન નામે પાત્રિઆર્કે હતાં, તે મરી ગયો ત્યારે તે જગા કાઢી નાખવાનો પીટરે ડરાવ કરી ધર્મ સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા જેવા સારૂ એક બીજા માણસની નેમણુક કરી. એથી બધા ધર્માધિ-

કારીનું વજન છેક કમી થઈ ગયું. હવે એમને કોઈ પુછે પણ નહિ. એથી તેમણે પીટરની નિંદા કરવા માંડી. જે છાપ-ખાના ઝારે પ્રજાનો સુધારો કરવા સારૂં આણાબ્યાં હતાં, તે વડે તેમણે તેના ઉપર મશ્કરીના લખાણનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો, અને કેટલાએક તો ખુલ્લું કહેવા લાગ્યા કે, પીટર ખ્રીસ્તીધર્મી નથી, એતો ગમે તેવી નવી વાતો આપણામાં ફાખલ કરવા મંડ્યો છે. એ માટેજ તેને દુઃખ પડે છે. એ જુઠ્ઠી ગપ્પો ઉપર પીટર ધ્યાન દેતો નહિ. તથાપિ જ્હાલટેરે ખારમા ચાર્લસના ઇતિહાસમાં એમ લખ્યું છે કે, એવી રીતના મોટા અપરાધોએ તેણે ઘણી શિક્ષા કરી હતી. એક વેળાએ ધર્માધિકારીઓએ એકઠા થઈ પાત્રિઆર્ક નિમો, પાત્રિઆર્ક નિમો, એમ કહીને મહેલમાં કલકલાણ કરી મૂક્યું. ત્યારે તે ઘણોજ કંટાળીને, પોતાની બરછી મ્યાનમાંથી કહાડી ટેબલ ઉપર અકાળીને ઘાટો કહાડી બોલ્યો. “શું તમારે પાત્રિઆર્ક નોંધ્યેછીએ કે? ઠીક છે. આ જુવો તમારો પાત્રિઆર્ક!!” એ શબ્દો કાને પડતાંજ તે લોકોના હોસકોસ ઉડી ગયા.

હાલાંડ અને ઈંગ્લાંડમાં મુસાફરી કરી આવ્યા પછી પીટરનું સરમાળપણું ઘણું કમી થયું હતું, અને હવે તો તે મંડળીમાં ભળવા લાગ્યો હતો. વળી તે પરદેશી વેપારીઓની પાસે હમેશાં જતો, વેપાર વધારવા વિષે પોતાના વિચાર તેમને જણાવતો, અને બીજી બાબતો ઉપર તેમની સાથે ખુલા મનથી વાત કરતો હતો. એમ એક દહાડો એક વેપારીને મળવા ગયો. ત્યાં તેને જમવા સારૂં રાખ્યો. થાડી વારે સૌ જમવા બેઠાં ત્યારે તે વેપારીની તરફ જોઈકરી ઉપર પાટરની નજર પડી. તેનું સૌંદર્ય નોંધને પાદશહે વેપારીને કહ્યું કે એ સુંદરીને મારા મહેલમાં મોકલી દો.*

* રવેન્ડા ચારી રાજ પક્ષાતમાં રાજ્ય કરવાને કાયદાનું

એ વાત તે સદ્ગુણી અને રૂપવંતી બાઈને બાલા પ્રમાણે બ્રોકાઈ; તેથી લાગલો તેણે ત્યાં જવાબ દીધો કે, એ વાત કદી બનવાની નથી. તથાપિ આપણો નિશ્ચય રવેચ્છાચારી બાદશાહ આગળ પાર પડશે કે નહિ એવો તેના મનમાં શક ઉત્પન્ન થયો. અરેછે કે, બીજી કોઈ મારવા તૈયાર થયો તો આપણે રાજા પાસે દાદ માગવા જઈએ, પણ જો રાજાજ મારવા ઉઠે તો શું કરીએ? પણ એ સંકટમાંથી બચવાની યુક્તિ એ છોડીએ એવી રીતે કરી કે તે રાત્રે, પોતાનાં માઆપને કાંઈ ન કહેતાં, થોડા પૈસા સાથે લઈને માસ્કોમાંથી બહાર નીકળી પડી. અને પગે ચાલતીજ હજવે હજવે પાસેના એક ગામડામાં ગઈ. ત્યાં તેને નાન-પણમાં ઉછેરનારી દાઈ જવા તેવા ધંધો કરીને ગુજરાન ચલાવતી હતી. ત્યાં જઈ પહોંચી. તેના ઘરમાં તે બાઈ, તેનો ધણી, અને તેની એક છોકરી એટલાં હતાં, તેમને એ સદ્ગુણી તરૂણીએ પોતાની સર્વ હકીગત કહી, ને તેની સાથે એવી વિનંતી કરી કે, મારો સદાચાર બંગાવવાને હમણાં બાદશાહ મારો કેડો લેશે; તો હું તેને હાથે ન લાગું એવે ઠેકાણે મને સંતાડો. ત્યારે તે ગામડાની નજીક એક મોટી ઝાડી હતી, તેની વચ્ચે એક ઝુંપડી બાંધીને તેમાં તેને રાખી. અને તેને સાડ આવાનું દાઈને ઘેર તૈયાર

કે પ્રજા તરફનું અટકણ ન હોવાથી લોકના જનન, માલ, અને આબુ સદા જોખમમાં રહેછે. અધિપતિ ગમે એવા રૂડો હોય તોપણ તે માણસ એટલે વખતે મન ઠેકાણે ન રહેતાં કમ ક્રોધાદિકમનો વિચારને આધીન થવાને પાત્ર છે. મોટે એ રાજ્યરીતિમાં આ મોટો દોષ છે. પરંતુ તેના જોડે સુધરો કરવાની રાજ્ય કર્તામાં સત્તા પણ વધારે છે. જો પીઠર પૂર્ણ અધિકારી નહોત આટલા બધા સુધારા કરી શકત નહિ.

થતું તે પેલા વણુમાંથી ગમે તે કોઈ તેને પહેાંચાડતું તથા રાતે બિંક ન લાગે માટે પેલી દાઈ કે તેની છોકરી તેની પાસે સુવા જતાં. એવી રીતે એ ગ્રાડીમાં તેણે વરસ-દહાડો કહાડ્યો.

આણીમિર તે સ્ત્રી પોતાની આત્મા પ્રમાણે મહેલમાં આવેલી ન જોઈ ત્યારે બીજે દહાડે સવારે પીટર તે વેપારી પાસે ગયો, અને એવા ગુસ્સે બરાબો કે જાણે હમણાં શું કરશે ને શું નહિ કરે. તેમજ પેલો વેપારી અને તેની ધણીઆણી બંધાંજ શોકાતુર થઈને બાદશાહેને પગે લાગી કહેવા લાગ્યાં કે, મહારાજ, ગઈ કાલથી અમારી છોકરી ક્યાં ગઈ છે તથા તેના શા સમાચાર છે, એ અમને ખરે-ખરે માત્રમ નથી; અમે નિરપરાધી છીએ, અમારા ઉપર નારાજ ન થાઓ. તેમની એ વાત કેટલીક વારે ~~વહી~~ તેને ખરી લાગી ત્યારે તેણે ઘેર જઈ ચારેમર જાહેરનામા લખાવ્યાં કે કુલાણી સ્ત્રી ક્યાંછે એનો જો કોઈ પત્તો લગાડી આપશે તો તેને આટલું ધનામ મળશે. તથાપિ એ ઉપા-યથી તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ. આખરે તે ગમે ત્યાં મરી ગયેલી સમજીને તેનાં માઆપ અને બીજાં સગાંઓએ તેની આશા છોડી.

એવી રીતે વનવાસમાં તે દહાડા કહાડતી હતી, તેવામાં પીટરના લશ્કરનો એક સરદાર એક હરણુની પાછળ લા-ગીને એકાએક પેલી ઝુંપડી પાસે આવી ચડ્યો. અને માંહે જોવા લાગ્યો તો પેલી સુંદર સ્ત્રી એકુનેણુના વેશમાં તેની નજરે પડી. પણ જે દેખાય છે તે એનું અરૂં સ્વરૂપ નથી, એ કોઈ મોટા ગૃહસ્થની કન્યા હશે એવું તેના શરી-રના તેજ ઉપરથી ત્યારેજ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. એટલા-માં તેને શક ગયો કે, જે સ્ત્રી બાબત કેટલાક વખત ઉપર જાહેરનામા મોડ્યાં હતાં અને શોધ થયો હતો તેનો નહિ

હોય ! એ વાત તેણે મોઢા બહાર કાઢતાં જ બાકથી પેલી સ્ત્રીના હાંજ નરમ પડી ગયા. અને તેનાથી એકે અક્ષર બોલાયો નહિ ! અને અતિશય ગભરાઈ જઈ શરીરે પર-સેવાના રેલા ઉતરતાં ડોકી નીચી ધાલી. હાથ જોડીને ઉભી રહીને બોલી, “સાહેબ એ વાત હવે ફેડશો નહિ, એટલું માફે મરીબાઈથી માગવાનું છે. તે કૃપા કરીને આપો.” તેનો પેલાએ જવાબ દીધો કે, “ હવે તમારે કંઈ બીક રા-ખવાનું કારણ નથી, અમારા ઝાર સાહેબનું ધ્યાન હાલમાં બીજી એક વાતમાં લાગેલું છે માટે હવે ખુદ્દની રીતે આવીને તમારા મામાપને મળવાની લગારે ફિક્કર નથી.” એમ વાત ચિત્ત કરતાં તે જગામાં પરસ્પર પ્રેમભાવ બંને વચ્ચે ઉત્તમ રીતે ઉત્પન્ન થયો. તે સરદારે તેની સર્વ હકીગત તેનાં સગાંને કહી, એટલું જ નહિ પણ તે સઘળું પ્રકરણ ક્યાધેરાઈનના કાન ઉપર નાંખ્યું. બીજે દીવસે સવારે તેણે પેલી સ્ત્રીની પીટર જોડે મુલાકાત કરાવી દીધી તેના પેહેલાં તેણે જ પેલી સ્ત્રીના વનવાસની સર્વ પીડા કહી સંભળાવી હતી. તે સાંભળી તેના ઉપરથી પીટરના હૃદયમાં દયા આવીને તે બિચારીને મદદ કરવાનું તેને મનમાં થયું. ત્યારે ક્યાધેરાઈને તેને સૂચના કરી કે જો તમારી ઈચ્છા તેનું ખરેખરે બહું કરવાની હોય, તો તેને અન્ન વસ્ત્રની કોઈ દહાડો વાણ પડે નહીં એવું વર્ષાસન કરી આપો તથા તેને આ સરદાર સાથે ખરણાવી આપો એટલે થયું. જુવો. માણસના સ્વભાવનું જ્ઞાન પીટરના કરતાં તેની પટરાણીને વધારે હતું. એ ખુદ્દનું જણાઈ આવે છે. તેની સૂચના પીટરે ઘણી ખુશીથી કબૂલ કરી અને તેના લગ્નનો સર્વ ખર્ચ પોતાની ગાંઠનો કરીને તેને વળી સાફ વર્ષાસન પણ કરી આપ્યું. કમાનખુસ

* ‘અણી ચૂંપો સો વરસ જીવે’, એ કહેવતનું આ ઉદાહરણ છે.

એમ લખે છે કે, એ વાત મને તે સ્ત્રીએ જાતે કહી છે.

પીઠરની ઇશિકબાજીની બીજી એક વાત પુસ્તકોમાં લખી છે તે એમ છે કે, પોતાની પહેલી પઠરાણીને તલાક આપ્યા પછી તે મોન નામે એક રૂપાળી સ્ત્રીના છંદમાં પડ્યો હતો. તે તેના ઉપર મોહિત હતો ખરો પણ તે સ્ત્રી ક્રૂર તેને પકડીને બેસી રહી નહોતી. ઝારસાહેબની મ્ત્રારી કાંઈ ફરવાને ગઈ ત્યારે પાછળ માસ્કોમાં મોને ધરાની દરબારના રશિઆમાં રહેનારા વકીલ કીઝરલિંગ સાથે લગ્ન કર્યાં, ત્યાર પછી કેટલીએક વારે પીઠર પાછો આવીને જોય છે તો મોન તો કીઝરલિંગની ધણીઆણી થઈ બેઠેલી તેણે દીઠી. પછી શું જોવું ? તેનો મિત્રજ દાથથી ગયો અને લાગલોજ કીઝરલિંગને બોલાવી આણીને કહ્યું કે તું હમણાંને હમણાં મારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જ. એથી તે તરત ચાલ્યો ગયો અને તેના જગોએ ધરાનના બાદશાહે બીજા ગૃહસ્થની નીમણુક કરી.

પીઠર માસ્કોમાં કેટલાએક લોકસુધારાના કામમાં ગું-થાએલા હતો, ત્યારે સ્વીડનની ઇશાન બાણી તેનું લશ્કર ચાર્લસના લશ્કર સાથે લડતું હતું. ત્યાં તેની ધણી જરૂર પડી. માટે લાગલોજ તે તેણીમર ગયો. લાડોગા સરોવરને કાંઠે, નીવા નદીની પાસે સ્વીડલોકોના તાબાનો એક કિલ્લો હતો તે જીતી લેવા સાથે પીઠરે તેને ઘેરો બાલ્યો. કિલ્લાના લોકોને પોતાના બચાવની આશા ન રહેવાથી તે સ્કીરી-માતાફને શરણ આપ્યા. એ ઘેરામાં પીઠરે પણ ધણી બાહાદુરી બતાવી તેથી તેને લશ્કરી સરદારીના સંબંધમાં મોટો ખિતાબ મળ્યો. તેજ પ્રમાણે જ ઠેકાણે સેન્ટપીટર્સ-બર્ગ નામે અપ્રિતમ અને દિવ્ય શહેર છે તે ઠેકાણું તે વખત છેકજ કીચડવાળ જગા સ્વિડન સરકારને તાબે હતી. તે પીઠરે મહા પરાક્રમથી તાબે કરીને ત્યાં તારીખ

૧૧. મી એ સન ૧૭૦૩ ને રોજ એક નવા કિલ્લો બાંધવા સાડ આતમુહર્તનો પહેલો પથરો પોતાને હાથે જમીનમાં પુર્યો. એ ઠેકાણું છેક નિવા નદીના કિનારા ઉપર છે. એ જગા તે વેળાએ તો કશી ગણતીમાં નહોતી. તેને પીટરે મોટા મહત્વની બનાવી દીધી. અને ત્યાં કિલ્લો બાંધવાનો લાકડાનો નમુનો પોતાને હાથે પીટરે બનાવીને બતાવ્યો. અને તે મુજબ બાંધવા સાડ મેંત્રિકાક પાસે કામની સર આત કરાવી, તેના ઉપર પીટર સપ્ત દેખરેખ રાખતો હતો. એ કિલ્લાનું કામ ચાલું થયા પછી સેન્ટ પીટર્સબર્ગ શહેર વસાવવાનું કામ ધ્યાનમાં લીધું. એ શહેર અને પેલો કિલ્લો બાંધવા પાછળ ઘણાં માણસો કામે લગાડ્યાં હતાં. ત્યાંની જમીન ઘણી કીચડવાળી હતી, તેથી આશરે એક લાખ મજૂરો માંદા પડીને મરણ પામ્યા. એમ કહેવાય છે. એ કિલ્લો પાંચ મહિનામાં તૈયાર થયો, અને શહેર તૈયાર થતાં બાર મહિના લાગ્યા. ત્યારે તેમાં નાનાં મોટાં મળીને ત્રીશ હજાર ઘરો હતાં !

માણસે એકાદ પોતાના ઇષ્ટકામનો આરંભ કર્યો એટલે તે ક્યારે પુરું થાય એમ તેને લાગે છે. તેમ પીટરને સેન્ટ-પીટર્સબર્ગ શહેર વિષે થયું હતું. ગમે તે થાય, પણ પીટર્સબર્ગ એકવાર ઉત્તમરાજધાની બને એવું તે ધારતો હતો અને એમ કરવાને હરેક તદ્દર્બાર કરતો હતો. ધર્મ-ધિકારીઓના ઢોંગ અને દોર ઉપર તેને ઘણો ગુસ્સો આવતો હતો પણ ધર્મની દુર્દશા કરવાની તેની મુજેજ મરજી નહોતી. પીટર્સબર્ગમાં જે હમારતો ઘણી આસ્થાથી બાંધી તેમાં ત્યાંનું બજનમંદીર પણ ગણાય છે. તે તૈયાર થઈરહ્યા પછી ત્યાં જાહેર રહેવા તથા ઉપદેશ કરવાનું પીટરે મારકોના ધર્મધિકારીને ફરમાવ્યું. તથાપિ પીટર જેટલું નવું કરે છે તે બધું નહાડું છે એવું તેનું મત બંધાઈ ગયાથી તથા તે નવા શહેરની ઉજડ જમીનમાં રહે-

વાથી હું માંદો પડીને મરણ પામું એવો પણ વિચાર હોવા-
 થી તે વાત તેણે માની નહિ. તેમજ કેટલાંક વેપારીઓને
 ત્યાં દુકાન માંડવા બાબત તાકીદ કરી તથા તેમને ઉત-
 રવાસાર ધર્મશાળા વગેરેની ગોઠવણ કરી, તોપણ તે લોકો
 તકરાર કરવા લાગ્યા ત્યારે તેને થોડી શક્તિ કરવી પડી. એ
 શક્તિ ચાલી ત્યારે લોકોમાં ઘણો કંકળાટ ચાલ્યો; જે તે જીલમ,
 જીલમ, પોકારવા લાગ્યા તેમાં આગેવાન ધર્માધિકારી હ-
 તા. તે બધાએ તો એમજ નક્કી કર્યું કે પીટરના આ જી-
 લમથી સમજાવી પ્રજા કંટાળી ગઈ છે. એટલું નહિ પણ
 તેમનું દુઃખ જોઈને શેહેરના દેવતા પણ રડે છે. અને
 તેની આંખોમાંથી ખરેખરજ કંઈ પ્રવાહી પદાર્થ બહાર
 આવતો લોકોની નજરે પડ્યો. તેણે કરીને કંકલાણ કરવાનું
 વધારે જોર આણ્યું. એવી ગરબડ માસ્કોમાં ચાલતી હતી,
 ત્યારે પીટર કેટલાંક કામોની તપાસ કરવા સાર લાડોગા
 સરોવર તરફ ગયો હતો. ત્યાં તેને એની ખબર પડી કે માસ્કો-
 માં પાછો આવ્યો. દેવીનો પરતો જોવા તથા લોકોના નારાજી
 પણાનું કારણ સાંભળવાને સાર તેણે એક મોટી સભા
 ભરી. તેવારે દેવીની આંખોમાંથી પાંણી જેવું કાંઈ ગળતું
 નજરે પડ્યું. તેનો તેને અચંપો લાગ્યો નહિ, પણ તેમાં
 કંઈ કપટ છે એમ લાગવાથી તેણે તે મૂર્તિ એક પાદરી
 પાસે ઉચકાવીને પોતાની પાસેં અણાવીને પછી પોતાના
 હાથમાં લઈ તે ઉપરનું સઘળું આચ્છાદન કાઢી નાંખ્યું
 ત્યારે ડોળાના ખાડાની પછવાડે એક એક નાનું તેલનું પુ-
 મડું બેસાડેલું તેમાંથી પેલું તેલ ટપક્યા કરતું હતું, તે સ-
 વને ખુલ્લું કરીને બતાવ્યું, અને કહ્યું કે એ બધો દોગ
 ધર્મગુરુઓનો છે. પછી તે મૂર્તિ તેણે પોતાના સંગ્રહરથા-
 નમાં લાવી રાખી. !! આ કામમાં પીટરે જે હિંમત જણાવી
 તે ઘણી વખાણવા જોગ છે. મૂર્તિ હાથમાં લઈને જે

પ્રકાર તેણે કર્યો તેતો બીજીએ કરત, પણ તેમાં કુંઈ કપટ છે એમ પશ્કુ સમજીને તે દેખાડવાના ડરાવથી તેને તેની જગા ઉપરથી જીંચકી હાથમાં લેવી એ કુંઈ સાધારણ કામ નથી. પીટર અસાધારણ પુરુષ હતો, તો તેને હાથે એવાં અસાધારણ કામ થાય એ સાધારણ છે.

મારકો શહેર છોડીને નવી રાજધાની પીટર્સબર્ગમાં જવાને લોકો ધણાએ આડા આબ્યા. પણ પીટરે પોતાનો આગ્રહ છોડ્યો નહિ. તેણે થોડા દિવસમાં તે નવું શહેર સર્વપ્રકારના લોક તથા સર્વ જાતના કારખાનાથી શોભાવ્યું. એ બાબત એક સુસગ્રંથકાર એમ કહે છે કે, “પીટર જે સ્વતંત્ર રાજ ન હોતતો, તેનાથી પીટર્સબર્ગ આટલું ઉતાવળું વસાવી શકાત નહિ” આ વાત ખરીછે. તથાપિ એવા પ્રકારના કામમાં રાજાનો સ્વતંત્ર અધિકારજ બસ નથી; પણ તેમાં કેટલાક ડહાપણનીએ જરૂર છે. આ દેશના તખલખ બાદશાહ મહંમદના મનમાંએ દિલ્લી છોડીને દેવગીરીને રાજધાની કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો. તે હજારો જીવની હાંની કરતાંએ પાર પડ્યો નહિ. પણ પીટરે એકલા લોકોને આગ્રહ ન કરતાં “ક્રિયાવિણ વાચાળતા બર્થ” એ મુજ તત્ત્વ ઉપરથી પોતે જાતે ત્યાં જઈને રહ્યો. એટલે એની મેજેજ એનું પ્રધાન મંડળ સાથે આવ્યું. દરબારો બરાવા લાગી. કામકાજ ચાલવા માંડ્યું, અમંત લોકો ત્યાં રથાથી થયાથી સર્વ પ્રકારનો માલ ત્યાં અપવા લાગ્યો, તેથી વેપાર વધ્યો; કારખાનાં સર થયાં, અને ઘોઢી બબ્બ અને સુંદર હમારતો બંધાઈ. એવી રીતે એ શહેર ત્યારથી સુધરતાં સુધરતાં હાલમાં સર્વ સુધરેલા શહેરમાં પહેલી પદવીએ જઈ બેઠું છે.

એમ એ શહેર વસવાને પુરા પાંચ મહિના ન થયા એટલામાં એક મોટું ડચ વહાણ વેપારનેસાર નીવાનદીમાં

આવીને ઉભું રહ્યું. એ જોઈને પીટરને જે તાઢક વળી તેનું વર્ણન થઈ શકે એવું નથી. આપણી નવી રાજધાનીથી બાલટીક સમુદ્રવડે વેપાર ચલાવવાની મતલબથી તેણે એટલી બધી ખટપટ કરી હતી, તે સફળ થએલી જોઈને પોતે અત્યંત ખુશી થાય એમાં શી નવાઈ ! વળી બીજી વિચાર એના મનમાં એ હતો કે, મારાં વહાણો તૈયાર થાય ક્યારે ? અને ચાર્લસનાં વહાણોને પાછાં હાંવે ક્યારે એવો વિચાર તેને નિરંતર ઘોળાયા કરતો હતો તેથી બીજી કશું તેને સુઝતું નહોતું. માટે તે બેરોનિટ્રામાં પોતાના વહાણોની તડામાર તૈયારી કરવામાં ગુંથાયો હતો ત્યારે તેને પાત્રીકગાર્ડને પૂછ્યું કે, “મહારાજ આપના તાબાનાં બંદરોતો કંઈએ દેખાતાં નથી, તો આટલાં વહાણોને તૈયાર કરીને શું કરશો ?” તેનો બાદશાહે જવાબ દીધો કે, કંઈ ફિકર નહિ, મારાં વહાણો પોતાને માટે બંદરો કરી લેશે ! તે યાદ રાખજો ” ઇશ્વર કૃપાથી કેટલીકવારે તે પ્રમાણે બન્યું !

જે રૂચ વેપારીનું વહાણ આબ્યાનું ઉપર કહ્યું, તેમાંનો ધણોખરો માલ પીટર અને મેંઝિકાઈ મળીને વેચાતો લીધો. એ શિવાય તે વહાણના નાખોદાને ઇનામ આપ્યું તે જીરુંજ. વળી એવું ઠરાયું કે, એવો પરદેશમાંથી જે માલ પ્રથમ આવશે, તેના ઉપર બીલકુલ જકાત લેવી નહિ. એથી કરીને વેપારને સાફ આવનારા પરદેશીએને ઉત્તેજન મળ્યું, ને તેથી નિરંતર તેઓ નાના પ્રકારનો માલ આણવા લાગ્યા. એ રીતે તે બીજા શહેરો કરતાં પીટર્સમર્ગમાં વધારે સસ્તો મળવા લાગ્યો, ને તેથી ત્યાંના લોક રાજ થયા. એવી રીતે ત્યાંનો વેપાર વધ્યો. એ શહેરની જહોઝલાડીના સમાચાર એક દિવસે કોઈએ સ્વીડનના રાજા બારમા ચાર્લસને કહ્યા, ત્યારે પણ ગર્વથી બોલ્યો, “કાંઈ ચિંતા નહિ, પીટરને

શહેરો વસાવીને ખુશીથી મળ મારવા દો; હું તેની રાજ-
ધાની જીતી લઇને ત્હાંના સધળાં ઘરો બાળી નાંખીશ !”
એ કેવી બુદ્ધિ !

એ અરસામાં વળી એક મોટો બનાવ બન્યો તે અહીં
કહેવો જોઇએ. તે એકે, પીટરના જાની દોસ્ત, પોલાંડના
રાજા આગસ્તસને તેના પ્રજાએ તેના ગાદી ઉપરથી ઉ-
ઠાડી મૂકીને સ્તાનિલસ લેસઝિન્સ્કી નામના સરદારને તેની
જગ્યાએ બેસાડ્યો. એથી પીટરને મહા માઠું લાગ્યું, અને
તેને સહાય કરવા સાઝ પોતાના કવાયત શીખલા બારહજાર
સિપાઈઓને તેણીમિર રવાને કર્યા.

પછી ઈ. સ. ૧૭૦૪ ના વસંતવસ્તુમાં પીટરે ફરીથી
લડાઇની તૈયારી કરી. પોતાના લશ્કરના બે ભાગ કર્યા; ને
તેમાંનો એક ભાગ સ્કીરીમાતાફના હાથતળે સોંપીને તેને
દોઈશહેર ઉપર ઘેરો ઘાલવાનું ફરમાવ્યું. અને બીજા ભા-
ગની સરદારા પોતે લઇને જે ડેકાણે પેહેલાં પોતાની હાર
થઈ હતી, તે નાઠ્ઠા નામે સ્થળ ઉપર આવી જવાનો ઠરાવ
કર્મો. આ વખત તેની સધળી તૈયારી જેવા જોઇએ તેવી
હતી. તોપણાનું અને બંદૂકો સારી હતી, તથા સિપાઈઓ
કવાયદ પણ ઉત્તમ રીતે પ્રાપ્ત હતા. તેથી તેને જશ મે-
ળવવાને લગારે મેહેનત પડી નહિ. એ જગાને ઘેરો ઘાલ્યા
પછી થોડી વારસુધી માંહેના સ્વીડ સરદારે બચાવ કર્યો;
પણ આખરે રથ બાદશાહને શરણ આપ્યો. અને પ્રાણ
રક્ષણનું વચન મેળવીને શહેર તેને સોંપી દીધું. પણ
પછી રશિઅન ફોજે અંદર દાખલ થઇને કાપાકાપી કરીને
જે નાશ કર્યો તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. પણ તે વેળાએ
એમ લાગતું કે સ્ત્રીઓના પતિવૃતાપણાનો અને પુરૂષોના
પ્રાણનો નાશ કરવા સાઝ જાણે તેમણે અવતાર લીધો
હોયની. એ વાત પીટરને ગમી નહિ, તેથી પોતાના માણ-

સોમાંના જીવમીએને જે વિચારની વાતો કહી અથવા બીક દેખડાવીને બંદોબસ્ત કરતો, અને એમ કરતાંએ જ્યારે તેમાંનો કોઈ ગણકારતો નહિ ત્યારે તેનું માથું કાપી નાંખતો. એ પ્રમાણે બધે બંદોબસ્ત કરીને પોતાની લોહીથી ખરડેલી તરવાર સાથે એક મોટા સરકારી મહેલમાં પેઠા. અને ત્યાંની ટેબલ ઉપર તે તરવાર મૂકીને ત્યાંના લોકો બહારી જોઈને જોઈયો, “અરે આ મારી તરવાર આ સહેરના લોકોના લોહીથી ખરડાયેલી નથી; પણ જમણે તમારા લોકોના જીવ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે મારા પોતાના લોકોને એ ક્રમે કર્યા! તેના લોહીથી આ તરવાર ખરડાયેલી છે!”

એવી રીતે પીઠરે નાજી લીધું, તેમજ પેલીમર સ્કીરી-માતાકે દોર્ત જીતી લીધું, એટલે ઇંગ્રિયા પ્રાંત આખો તેના તાબામાં આવ્યો. આ નવા મેળવેલા પ્રાંત ઉપર મેંજિકાકને સુમેદારી આપી, તથા તેને એક મોટા માનની પદવી આપી. એ મેંજિકાકે એક ધર્મોપદેશકનો છોકરો હતો. તેને પીઠરે આવડો મોટો અધિકાર આપ્યો તે બાબત લોકોમાં કશીએ ચરચા ચાલી નહિ. કારણ, સંપત્તિ, કુળમેષ્ટત્વ વગેરે વાતો ઉપર ધ્યાન ન દેતા માત્ર અંગના સદ્ગુણો ઉપરથી માણસને મોટાઈ મળવાનાં ઉદાહરણો જોવાની તેમને ટેવ પડી ગઈ હતી.

ઈ. સ. ૧૭૦૫ માં કિતિન નામે જેટ ઉપર બાવીસ સ્વીડ વહાણોએ હુમલો કર્યો, ત્યારે રશિયન લશ્કર તેની સાથે લડ્યું, ને તેમાં સ્વીડ લોકો હાર્યા. એ વખતે તેઓમાં એટલો ગભરાટ પેઠો કે, પોતાનાં વહાણો ઉપર નાથી જતી વેળાએ જખમી થએલાં અને મુએલાં માણસોને સાથે લેવાનું પણ તેમને બાન ન રહ્યું. એવી ઝડપથી નાસતાંએ તેમનાં ત્રણહજાર માણસોને રશિયન લોકોએ કેદ પકડ્યા!

એવી રીતે આ મેરની ચિંતા દૂર થયા પછી ચાર્લસ

પોલાંડમાં શી ગરબડ કરે છે, તેની તપાસ કરવામાં પીટરે ધ્યાન લગાડ્યું. તેણે ત્યાંના પદ્મજી રાજા આગસ્તસની મદદમાં બીજા છહજરે સ્વારે અને છહજરે પાળા રેપનિન નામના સરદાર સાથે રવાના કર્યા. અને પોતે પણ તેણી-મેર જવા સારૂ નીકળ્યો. એવી રીતે ઇ. સ. ૧૭૦૫ માં વિગ્રહનો આરંભ થયો. એ બંને પક્ષની મોટી લડાઈ કોલ્ડા-ડના મુખ્ય શહેર જિમાએસ આગળ થઈ. સ્વીડ સેનાના મુખ્ય સરદાર લિવેનહાસે પોતાના રાજાને લખી વાળ્યું કે, “આ પ્રસંગે રશિઅન સિપાઈ જીવ ઉપર ઉદાર થઈને લડ્યા હતા” પીટરના લશ્કરનો જો કે આ વેળાએ પરાભવ થયો તોપણ એ ધીરજવંત પુરૂષની હિંમત ડગી નહિ, ને તેણે કોલ્ડા મધે વળી બીજી ફ્રેન્ચ મોકલ્યાં ગિતા નામે મોટો કિલ્લો જીતી લીધો.

ત્યાર પછી પીટર માર્સ્કો શહેરમાં મુધારા સંબંધી બંદોબસ્ત કરતો હતો, એવામાં ઇ. સ. ૧૭૦૬ ના આરંભમાં તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે, ચાર્લ્સ રાજા મોટા લશ્કરસહિત ગ્રાદનો શહેર બહારી આવવા સારૂ નીકળ્યો છે, અને તેથી આગસ્તસને એકાએક સાકસનીમાં નાશી જવું પડ્યું છે. એ સમાચારથી હિંમતવાન પીટર એક પળ પણ વાર ન લગાડતાં આગસ્તસની મદદ સારૂ સાથે જાડું લશ્કરે લઈને નીકળ્યો. તેની અને સ્વીડ સરદાર રેન્સચિહ્ડની ઝુલાકાત નેનસ્ટાહત નામે શહેર પાસે થઈ. ત્યાં આગળ ગોઠી લડાઈ થઈ. તેમાં પીટરના લશ્કરની હાર થઈ. તે બાબત તેણે જાતે એમ લખ્યું છે કે, “પુરૂષ બંધ થયા પછી ત્રીજે દિવસે શત્રુએ મારા સિપાઈઓને અસાવધપણામાં એકાએક આવીને કાપી નાંખ્યા.”

આ વેળાએ આગસ્તસની પાસે આસરે વીસ હજાર ફ્રેન્ચ એકઠી થઈ હતી. તેની સાથે પીટરનો પાટકલ નામે

એક વકીલ હતો તેણે આગસ્તસને એવો આગ્રહ કર્યો કે, તમે તમારા લશ્કર સાથે પોલાંડમાં જઈને અમારા બાદશાહની સ્વારી સાથે મળી જાઓ એ વાત તેણે કબૂલ કરી. એવી રીતે તે બંને રાજાનો મેળાપ ગ્રાડનોમાં થયો. ત્યાં તેમણે એક બીજાનો બારે આદર સત્કાર કર્યો. વળી ત્યાં એક લખવા સરખો બીજો બનાવ બન્યો કે, આગસ્તસે એક મોટા હોદ્દાનાં વચ્ચો પીઠરને આપ્યાં, અને પીઠરે તે સ્વીકાર્યાં! 'ગામમાં પેસવાના સાંસાને પટેલને ઘેર ઉનાં પાણી, એવી રીત નજરે આવી. આપણે પદભ્રષ્ટ છતાં બીજા મોટા બાદશાહને પદવી આપતાં આગસ્તસને કશુંએ લાગ્યું નહિ. એ ઉપરથી લાગે છે કે માણસના સ્વભાવનો અંત નથી!

એ સમારંભ ચાલતો હતો એવામાં આસ્ત્રાખાનમાં બંડ થયાની ખાતરી પીઠરને મળી. તેવારે તમામ લશ્કરનું સ્વામત્વ મેંઝિકાફને આપીને ત્યાંથી ત્વરાએ તેણીમિર જવા સારૂ નીકળી પડ્યો. અહિં મેંઝિકાફે સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. પણ બારમા ચાર્લસે આગસ્તસના મુળના મુલકની ઘણી ધુળધાણી કરવા માંડી હતી, તેથી ડરીને અથવા બીજા કોઈ કારણને લીધે, ગમે તેમ પણ હવે આગસ્તસની હિમત અટકી પડી. અને ચાર્લસ સાથે નજ પણે કોલકરાર કરીને અભય વચન મેળવવાના વિચારથી પોતાના બે વકીલો નામે ઇમહાફ અને ફિંગસ્તેન સાથે પોતાનું વિનંતી પત્ર રવાના કર્યું. અને રુસડનમાં રૂશિઅન વકીલ પાતકલ નામે હતો તેને એકદમ કેદ કરવાનો હુકમ મોકલ્યો! એ વખતે ચાર્લસનો મુકામ અલતરાનસ્તાતમાં હતો. તેની છાવણીમાં પેલા બંને વકીલો રાતનો વખતે ગયા ને પોતાના રાજાએ આપેલા કાગળથી તેને વાંકેફૂ કીધો. તે વાંચી જોયા પછી રાજા કેટલીક વાર સુધી એકાંતમાં

જામને બેઠો અને ત્યાંથી ચાર કલમોની યાદી તૈયાર કરીને આણી. એ કલમો આ પ્રમાણે. ૧ આગસ્તસે પોલાંડની ગાદીનો તમામ હક છોડવો, અને હાલમાં જે તેના ઉપર બેઠો છે તે સ્તાનિલસને ખરા દાખલ કબૂલ કરવો. ૨ આગસ્તસે જે તહ આજ સુધીમાં રશિઆના ઝાર સાથે કર્યા હોય, તે સર્વ રદ છે એમ ખુશી રીતે કહેવું-૩ જે સ્વીડ લોકોને આગસ્તસે કેદ કીધા હોય તેને છોડી દેવા.-૪ વળી જે બીજા સ્વીડ લોકો આગસ્તસ પાસે હોય તેને પણ પાછા મોકલવા અને પાતકલને અમારે સ્વાધિન કરી દેવા.

આણીએ એમ છાની રીતે ઠરાવ ધાયછે, એટલામાં પેલીએર મેંઝિકાફ પોતાના ત્રીસહજાર લશ્કર સાથે કાલીશીનામે નગર પાસે આગસ્તસના લશ્કર સાથે મળી ગયો. ત્યારે આ પદ્મજી રાજાને એમ ફિકર પેદાયઈકે, જે આપણે છાના કરારો કરીએ છીએ તેને તેના જાણવામાં આવશે તો આપણી અત્યંત માઠી અવસ્થા થશે. એવા વિચારથી તે ઘણો ગભરાઈ ગયો, અને શું કરવું તે તેને સૂઝે નહિ. એટલામાં દશહજાર સૈન્ય સાથે એક સ્વીડ સરદાર તેના ઉપર ધસી આવ્યો. તેથી તેની જે હાલત થઈ તેનું વર્ણન શું કરીએ ? તેણે તે સ્વીડ સરદારને કહાવી મોકલ્યું કે અમે તમારા રાજા સાથે તહ કરવાને વકીલ મોકલેલા છે તે આવે ત્યાંસુધી ધીરજ રાખો. તે કહેણ તે સરદારે ગણકાર્યું નહિ અને ઉલટી તેની મશ્કરી કરી. ત્યારે તે કેટલીકવારે લડાઈને સારૂ ઉભા રહ્યો. તે વેળા તેની અને રશિઆન લશ્કરની એક બે ઝપાઝપી થઈ તેમાં રશિઆન ઘેના જીતી. અને ત્રણહજાર સ્વીડ સિપાઈને મારી નાંખીને તેના સરદારને પકડીને પોતાના લશ્કરમાં આણ્યો. પછી જીતેલું લશ્કર જયગર્જના કરતું વાંસીમાં દાખલ થયું. અને લગાર નિરાંતે બેઠા એટલામાં પેલા ફ્રિગસ્તેન પેલી ચાર કલમના ઠરાવનું કરારનામું લા-

વીને રાજના હાથમાં મૂક્યું.

એ તો તહની વાત થઈ. પણ એ લડાઈ બંધ થયા પછી તેણે પેલા બે વકીલોની મારફત એક પત્ર ચાર્લસ ઉપર મોકલ્યો, તે તો ઘણો શરમાવે એવો હતો. તેની મતલબ આવી હતી કે, “મેં આપના લશ્કરને હરાવ્યું તેને માટે મને માફી મળવી જોઈએ, એ લડાઈ કરવાનું મને તો મુદ્દલે મન નહોતું; તથાપિ રશિયન લોકોએ મારી પાસે જબરદસ્તીથી હથિઆર ઝલાવ્યાં, તે વારે મારો ઉપાય ચાલ્યો નહિ, હું તો અસહયીજ મૈત્રિકાફને મૂકીને તમને મળનાર હતો પણ તેમ થયું નહિ. તેને માટે દલગીર છું. તમારા સરદારે થોડો વખત ગુમાવ્યો નહિતો અચિત્ત રશિયનો હારત. બધા સ્વીડ સિપાઇઓને છોડી દઈને રશિયનોથી છુટો પડી તમારી તરફ આવીશ; મતલબ કે, મારે હાથે તમારા લશ્કરનો જે નાશ થયો તેને માટે તમે જે કેહેશા તે કરવાને હું તૈયાર છું” આ કાગળમાં ડહાપણ અને શુરાતન કેટલું છે. તે વાંચનારાના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે. એવો રાજ ગાદી ઉપર આવવો એ પ્રજાના નિર્ભાગ્યની નિશાની છે.

વાર આગસ્તસની એટલીજ ગેરઆયર થઈ તે પ્રકરણ બંધ પડ્યું નહિ પણ તેમાં થોડો વધારો થયો એવી રીતે કે, તેને પદ્મજ કરીને જે માણસ ગાદી ઉપર બેઠો તેનું નામ સ્તાનિલસ હતું, તેના ઉપર આગસ્તસના મનમાં કેટલો દ્વેષ આવવો જોઈએ તે કેહેવા કરતાં સમજવું સહેલું છે. જે બની શકત તો આગસ્તસ તેનું નામ નદેત; પણ તેની પાસે ચાર્લસે સ્તાનિલસ ઉપર એક કાગળ લખાવ્યો કે “તમને રાજ્યપદ મળેલું જોઈ હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું; ઈશ્વર એમ તમારું ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ કરો” એ મહા ગેરઆયરની વાત નથી કે? જેના બહાણી સેહેજ ન-

જર જતાંજ અંતઃકરણમાં પરીતાપ થાય તેને જોઈને ધણી ખુશાલી જણાવવી, એના જેવી દુઃખદાયક વાત બીજી કઈ? આગસ્તસે આ પત્ર શું રાજી ખુશીથી લખ્યો હશે? પણ કરે શું? કાંદામાં ફસાયા ત્યાં ઉપાય ચાલતો નથી! ને કાળ ફરે એટલે એમજ બને છે!

એ અરસામાં ચાર્લસે એક ઘણું માટું કામ કર્યું, તે હતું કહેવાનું બાકી છે, તે એકે આગસ્તની પાસે પાતકલ નામે રશિયન વકીલ હતો તેને ચાર્લસ અને આગસ્તસની વચ્ચે પેલી ચાર કલમોના થયેલા કરારની રૂએ સ્વી-ડનના રાજને સોંપી દીધો હતો. તેને તેણે નિર્દય રીતે મારી નંખાવ્યો. એવી રીતે કે, તેને મારવાની જગાએ રાજનું શિક્ષા બાબતનું હુકમનામું વાંચ્યું, તેમાં ચાર્લસ ને દમાળુ લખ્યો હતો; તે સાંભળતાંજ વકીલ બોલ્યો, કે “એ શુભે દયાળું!” તેમજ ગુલેગારને રાજદ્રોહી કહ્યો હતો, તે કાને પડતાંજ, મોટો ઘાંટો કહાડીને બોલ્યો, મને રાજદ્રોહી શા માટે કહેા છો! ના, ના, મને અમથોજ એમ કહેા નહિ, મેં મારા દેશની ચાકરી જેવી જોઈએ તેવી બજાવેલીછી!”

એ શિક્ષા બાબત નામીયો અંથકાર વહાલ્તરે એમ લખે છે કે, “આ ત્રાસદાયક અન્યાયના કામ તરફ જોઈને માત્ર સુધરેલા મનુષ્યોનેજ નહિ, પણ છેક જંગલી માણસોને પણ સાંભળીને શરીરનાં રવાટાં ઉભાં થયાં હશે. સ્વ-દેશનાં દુઃખ દર્શાવીને દાદ મેળવવા સારું લિવોલેનિયન લોકોએ જ છ મહસ્થાને રાજપાસે મોકલ્યા હતા તેમાં આગેવાન થવાનું કામ તેણે કબૂલ કર્યું, એજ એ નિર્ભાગી માણસે પ્રથમ મોટું પાપ કર્યું. અને એ ઉત્તમ કર્તવ્ય કર્મ તેણે સારી રીતે બજાવ્યું તેથીજ કે શું, તેની ચોકશી થઈને શિક્ષા થઈ! પાતકલ એક મોટા પરાક્રમી અને જોરાવર રાજાનો એલચ્છ હતો. એને માટે તો એની થોડીધણી પ્ર-

તિષ્ઠા રાખવી હતી પણ અત્યંત કુરૂપણાને લીધે ચાર્લસે ફુનિઆના રાજબવહારના પવિત્ર નિયમોને ઉલ્લંઘન કર્યા” એ વાત ખરી છે. લડવાને મેદાનમાં ઉભા હોય ત્યાં ગમે તેટલું વેર રાખો, અને જેને જેમ ગમે તેમ મારે કાપે તેનો કંઈ વિચાર નથી. સઘળા સરખા, પરંતુ, એવા એકલા માણસને પકડીને મારવો એ રાજનિતીથી કેવળ ઉલટું છે અતિ જંગલીઓ પણ તેમ કરતા નથી. તો એવા કામથી સુધરેલા જોરાવર રાજના નામને કલંક લાગે એમાં કંઈ વધારે નથી.

પાતકલની એવી દશા થએલી સાંભળીને પીટરને ધણું માઠું લાગ્યું. તેથી તેણે યુરોપના બીજા રાજ્યોને એ હ. કીંગત લખી જણાવી. એ દુઃખના વખતમાં પીટરના એક પ્રધાને તેને એવી સૂચના કરી કે, આપણી રાજધાની માર્કોમાં કેટલા એક સ્ત્રીડ બંધીવાનો કેદમાં પુરાયલા છે, તેને મારો નાંખીને પાતકલનું વેર લેવું જોઈએ. પણ એ વાત તેને બીલકુલ ગમી નહિ. તેને નાનો જવાબ દેતાં પીટરે કહ્યું કે, “એવું નીચ કામ હું કદી કરવાનો નથી; અરે, ચાર્લસે પોતાની કીર્તિ અને ધ્યાણપણા ઉપર પાણી ફેરવ્યું, મારે મારે પણ તેમ કરવું?” એ ખરું છે. જે વાતને માટે આપણે લોકોને ઠપકો દેઈએ, તેજ વાત આપણે જાણી જોઈને કરીએ તો તેના જેવું મુર્ખપણું બીજું કયું? તથાપિ ફુનિઆમાં એવાં ઉદાહરણો ડગલે ડગલે નજરે પડે છે.

પરંતુ ચાર્લસ પાસેથી પાતકલનું વેર ન લેવું એમ પીટરના મનમાં નહોતું, પણ તે આમ નીચ રીતે લેવાનું નહોતું, તેણે તો એવો નિશ્ચય કર્યો કે, ગમે તેટલી મહેનત કુરૂવી પડે તો કરીને સ્તાનિલસ જે આવા દમામથી ચાર્લસના બળ ઉપર કુદકારા મારીને રાજ્યસુખ ભોગવેછે,

તેને ગાદી ઉપરથી કહાડી મૂકવા એ કામ સારૂ તેણે ઝાલકિયામાં મોટું દરબાર બરીને પોલાંડના મોટા મોટા લોકોની મુલાકાત કરી, અને તે બધા તેના કહેવા પ્રમાણે કરવાને કબૂલ થયા.

સાંક્ષનીમાં સ્તાનિલસના દરબારમાં એક ફ્રેંચ સરકારનો વકીલ હતો. તેના મનમાં ચાર્લસ અને પીટર વચ્ચે સલાહ કરવાનું હતું, તે તેણે ચાર્લસને જણાવ્યું, ત્યારે અહંકારી ચાર્લસ બોલ્યો કે, “ઝારની જોડે મારે કોલકરાર કરવાજ હશે તો તે હું માર્સ્કો શહેરમાં ગયા પછી કરીશ. ત્યાંસુધી કરવાનો નથી.” એ શબ્દો પીટરને કાને ગયા. ત્યારે તે બોલ્યો કે, “ચાર્લસ સિકંદર* બાદશાહ થવાને એકે પગે થઈ રહ્યો છે, પણ હું ડરાયસ ક્યાં છું ?”

ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં ચાર્લસરાજ પોતાની જોડે પચાસ-હજાર લશ્કર લઈને પીટર સાથે લડવાને સારૂ આબારાન-સ્તાતથી નીકળ્યો, અને રસ્તામાં ટ્રેસદન આગળથી જતાં તેણે આગરતસની મુલાકાત કરી, એ તેના અવિચારીપણાનું ફળ છે. એ બાબત બહાલતેર કહેછે કે, ચાર્લસે એ મોટું સાહસ કીધેલું સમજવું જોઈએ; કારણ આટલા બનાવ બન્યા પછી તેમણે એક બીજાને મળવામાં માલ શે, એટલુંજ નહિ પણ તે કામ બચ બરેલું હતું. સ્વીડ લોકોનું લશ્કર જ્યારે પોલાંડમાંથી ગયું ત્યારે તે દેશની ખરાબી કરી નાંખતું ગયું હતું. તેથી તે વખતે દાવ લેવાને પોલ લોકો પણ આધું પાધું જીવાને રહ્યા નહોતા. આખરે ચાર્લસનું

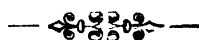
---

*સિકંદર માસિદોન દેશનો બાદશાહ હતો; અને ડરાયસ ધસનનો બાદશાહ હતો. તેમની પ્રખ્યાત લડાઈ ઈ. સ. ૫૦ ૩૩૩ માં વર્ષમાં ધરસસ આગળ થઈ તેમાં ડરાયસ છેક હારી ગયો હતો. પણ પીટરના આ બોલો ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તેને પ્રાચીન ઇતિહાસની માહિતી સારી હતા.

લશ્કરે શિઆળાને લીધે હુથિઆનિઆમાં છાવણી નાં-
ખીને રહ્યું, અને પીટરનું લશ્કર ગ્રોદનો ને મિન્સ્કપ્રાંતની
વચ્ચે છાવણી કરીને પડ્યું.

એવી રીતે ગોઠવણ કરીને પીટર માર્શ્કોમાં આવ્યો. તે
શહેર ધણા કામને લીધે ગયાં એ વર્ષમાં નિવાસી પીટરને
વખત મળ્યો નહોતો ત્યાં દવાખાનાં, કાપડ વણવાનાં કા-
રખાનાં, કાચનો સામાન બનાવવાનાં કારખાનાં અને ટાં-
કણી બનાવવા વગેરેનાં કારખાનાં સારી રીતે ચાલેલાં
નિહને તેને ધણા સંતોષ થયો. અને જે નવી બાબતો દુ-
શમાં દાખલ કરી હતી તે વિષે લોકોનો બડબડાટ ચાલેલો
છેક કમી થઈ ગયેલો નિર્ધ તેને ધણું સારૂ લાગ્યું. તથા
ખીજ સુધારા દાખલ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એ-
ટલામાં મેઝિકાફ બણીથી સંદેશ આવ્યો કે, ચાર્લસ રાજ
મોટા લશ્કર સહિત આપણા લશ્કર ઉપર ધસી આવવા-
ના વિચારમાં છે માટે તમારે ત્વરાથી આવવું. એ ખબર
સાંભળતાં જ ઝાર નીકળને ગ્રોદનોમાં આવી પહોંચ્યો. એ
સમાચાર ચાર્લસે જાણ્યાથી તેણે આઠસો માણસો લઈને
તે શહેર ઉપર ધસારો કરીને રશિઆન લશ્કરને છેક હરા-
વી નાંખ્યું. એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ઝારના એક જર્મન
સરદારનું નિમકહરામીપણું છે, તે સરદાર એક ખુરજ
ઉપર સંરક્ષક હતો, તેણે ચાર્લસને અંદર આવતો અટકા-
વવા નિહએ તેમ ન કરતાં નિરાંતે આવવા દીધો. તેથી
તે શહેર શહેજમાં સ્વીડ લોકોને હાથ ગયું. એ સમય પીટર
પણ તેને હાથ ગયો હોત પરંતુ મોટી તદબીરથી ત્યાંથી
છટકી જઈને પોતાનું લશ્કર મિન્સ્કપ્રાંતમાં જમા કર્યા પછી
પીટરે નદીને કાંઠે મોઢિલી અને ઓર્ષાની વચ્ચેના મેદાન-
માં મૂકામ કર્યો. પછી સ્વીડ ફોજને પોતાના ઉપર એવી
આવવા દીધી કે, તેને પાછા હઠવાનો રસ્તો જરાએ ન

રહ્યો. તથા પોતે એવી જગા પકડી હતી કે, ત્યાં શત્રુનો કશો ઉપાય ચાલે નહિ, અને જો કદાચ વખત આવે પાછું હઠવું પડે તોય કશી અડચણ પડે નહિ ! એ ઉપરથી પીટરનું યુદ્ધ કૌશલ્ય જણાઈ આવે છે.

ભાગ ચોથો.

ઈ. સ. ૧૭૦૮ ની સરખાતમાં બંને તરફનાં લશ્કરની તયારી ક્યાં સુધી થઈ છે તેનું વર્ણન પાછલા ભાગના છેવટમાં આવી ગયું, તે તો વાંચનારાના ધ્યાનમાં હશેજ. આ વખતમાં પીટર અને ચાર્લસ બંને યુરોપખંડના જોરાવર બાદશાહો હતા; તેમનાં રાજ્યો મોટાં હતાં; તેમનાં લશ્કરે પરાક્રમી હતાં અને તેઓ જાતે કીર્તિના નવા ઉમેદવાર પુરુષો હોવાથી તેમનામાં શૂરાતન નિરંતર જગત રહેતું હતું. એ યોદ્ધાઓની મેળાપ થવાની હવે વખત પાસે આઓ. પીટરની પાસે એક લાખ લશ્કર તૈયાર હતું, તેમજ ચાર્લસ પાસે પણ અઘ્યાશી હજાર હતું. તે તારીખ રૂપ મી જુલાઈ સને ૧૭૦૮ ને દિવસે બંને લશ્કર માહેના કેટલાએક સિપાઈઓ વચ્ચે એક નાની લડાઈ થઈ. એ આસરે ચાર કલાક પહોંચી ને તેમાં ૫૦૦૦ સ્વીડ અને ૨૦૦૦ રશિઅનો મારણા ગયા. એ લડાઈની ગરબડમાં ચાર્લસના એક સરદારનો ઘોડો મુવો ત્યારે બાદશાહે એ પોતાનો ઘોડો તેને આપીને પોતે પાળો ફરવા લાગ્યો. એ ઝપાઝપીની વેળાએ પીટર ત્યાં નહોતો, પણ એ લડાઈ થયા પછી ત્રીજે દિવસે ત્યાં આઓ, ત્યારે તેને એવી ખબર મળી કે, ચાર્લસ પોતાનું લશ્કર લઈને માર્શો તરફ જવાનો છાનો વિચાર કરે છે. વાસ્તે તે ડોકાણાથી માર્શો સુધી જવાના માર્ગની આજુબાજુનો મુલક એટલો તો

ઉજડ કરી નાંખ્યો કે, તે રસ્તે થઈને જનારો ગમે તેવા
નંદેરાવર હોય તોય ખરાબ થયા વિના રહે નહિ.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે સ્વીડ સેના રશિઆમાં દાખલ
થઈ અને સ્માલેન્સ્કો સુધી ગઈ, ત્યાં તેમની અંન પાણી
વગર જે દુર્દશા થઈ તેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી.
એ વગર પીટરના લશ્કરે તેના ઉપર ઉપરા છાપરી હુમલા
કરીને તેમને ત્રાહેત્રાહે પોકરાવી. તેથી તેઓ તે રસ્તો છો-
ડીને અકરેન† બણી ચાલ્યા. એથી ચાર્લસ અને તેના
લશ્કરની છેક ખરાબી થઈ. એ અરસામાં બંને પક્ષ વ-
ચ્ચે પુષ્કળ ઝપાઝપી થઈ હતી તેનું અથ ઈતિ વર્ણન
કરવાની અહીં જગા નથી. તથાપિ પલતુવા આગળ જે
બનાવ છેવટે બન્યો તે કહેવો જોઈએ. એ શહેર રશિઆ-
ના તાબામાં હતું, ત્યાં એક નાની પણ મજબૂત કિલ્લો હતો,
અને ત્યાંથી માર્કો જવાનો સીધો રસ્તો હતો. એ ધારણા
ઉપર ચાર્લસનો મનસુબો ધારીને ત્યાં ધન ધાન્ય તથા
દારૂગોળાની તજવીજ પીટરે સારી રીતે કરી રાખી હતી.
તેમ તેના ધારવા પ્રમાણે આઠ હજાર સ્વીડોએ એ ગઠને
ઘેરો ધાલ્યો. તથાપિ મુખ્યગઢવી આલાઈ ધણો જીનો અને
અનુભવી હતો.

પોતાના નૈકાસૈન્યનું કામ ક્યાં સુધી આબું છે. તે ત-
પાસવા સાથે પીટર વ્હેરોનિટ્ઝ તરફ ગયો હતો. ત્યાં એ
ઘેરાના સમાચાર સાંભળતાંજ સાથે સાઠહજાર લશ્કરે લ-
ઈને પલતુવા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. પછી તેણે કેટલુંક
લશ્કરે મેજિકાઈને હવાલે કરીને ઘેરો ધાલનારાઓ ઉપર
હુમલો કરવા સાથે મોકલ્યો તેમાં તેની મુખ્ય મતલબ એવી
હતી કે લડવાને બહાને મેજિકાઈ તે લોકોને ઘેરાની જગા-
એથી ભાજવીને આધા લઈ જવા, અને પાછળ લગાર

† અરકેન રશિઆનો એક પ્રાંત છે.

લાગ ફાવે એટલે આલાર્દની મદદમાં કેટલુંક લશ્કરે અને લડાઈનો સરંજામ મોકલી આપવો. એ તેની ધારણા પાર ઉતરી. તેની ખબર જ્યારે ચાર્લસને થઈ ત્યારે તે ગર્વથી બોલ્યો કે “હવે રૂશિઅનો લડાઈના કામમાં અમારા પાકા ચેલા બન્યા!”

લડાઈ આરંભ્યા પહેલાં પીટરે પોતાના લશ્કરના બે ભાગ કીધા. તેમાંનો એક ભાગ એક બાજુએ મોકલ્યો ને બીજો બીજી બાજુએ રાખ્યો. તે ભાગની આગળ તેના બચાવ સાર એક કાચો કોટ ઉભો કર્યો; તે પાછળ પાવણ ને તેની પછવાડે સ્વાર અને તેની પાછળ તોપખાનું એવી ગોઠવણ કરી હતી. પછી લડાઈનો આરંભ થયો ને બંને વચ્ચે કેટલીક નાની મોટી ઝપાઝપી થઈ તેમાંની એકમાં ખુદ ચાર્લસને ગોળી લાગવાથી તેની વેદનાએ ધણો હેરાન થયો. પછી કેટલીક વારે વહાડ કાપ કરનારા વૈદ્યોની મહેનતથી તેને જરા આરામ થયો તોપણ કેટલાક દિવસ સુધી તેનાથી પથારી ઉપરથી ઉઠાવું નહોતું. એમ છતાં પણ તેના લશ્કરે એકવાર પીટરની ફાજ ઉપર ધસારો કરીને તેને પાછું હઠાવ્યું. તોપણ હિંમત ન હારતાં તે ફરીને લડ્યું. લડાઈ બારે જિસ્સાથી ચાલી. પીટરની જમણી બાજુના લશ્કરે ઉપર મુખ્ય સરદાર બોઅર હતો, ને ડાબી બાજુએ મેંઝિકાફ હતો, અને વચલા ભાગની સરદારી સ્કીરી-માતાફને આપી હતી. એ લડાઈ આસરે અઢી કલાક એક સરખી ચાલી, ને તેમાં બંને તરફના મહારથિ એટલે પીટર અને ચાર્લસ પોત પોતાના પક્ષની ફતેહને સાર જીવની દરકાર ન રાખતાં મરણીઆ થઈને મથન કરતા હતા. તે બંને જણાના મનમાં એમ નફી આવી ચુક્યું હતું કે, આપણે જે કંઈ જથ્થે કે અપજથ્થે આવવાનો છે તે આ હાર જીત ઉપરજ આધાર રાખે છે. એ અવસરે

પીઠર પોતાના ઘોડા ઉપર બેસીને પોતાના લશ્કરને ઉસ-
કેરવા સારૂ આમ તેમ વીજળીના વેગથી ફરતો હતો. આ-
ર્લસને રણમાં આવી શકવા જેવું સામર્થ્ય નહોતું તોય
હાથમાં પિસ્તોલ લઈને ડોળીમાં બેઠો બેઠો પોતાના સૈન્યને
ધીરજ આપતો હતો. તેવામાં ડોળી ઊંચકનાર એક ભાઈ-
ને ગોળી વાગીને હેઠો પડ્યો તેની સાથે આર્લસ પણ પ-
ડ્યો. પણ તરતજ બીજા વાહન ઉપર બેસીને પાછો પહેલાં
પ્રમાણે ફરવા લાગ્યો. તેમજ પીઠરની ટોપીમાંથી એક ગો-
ળી આરેપાર નીકળી ગઈ, તેના પોષાકને કેટલીએક ગોળી
વાગી તથા તેની તળેના જીનને પણ કેટલીક વાગી ગઈ
હતી. મતલબ કે આ જંગમાં તે બચ્યા એ માત્ર પરમે-
શ્વરની મહેરબાનીજ સમજવી. નહિ તો જે ગોળી એટલી
પાસે આવી હતી, તેમાંની એકાદ તેને વાગીને જીવ જતાં
કંઈ વાર લાગત ? તેમજ મેંઝિકાફની સ્વારીના એક પછી
એક ત્રણ ઘોડા ગોળી વાગવાથી મુવા છતાં તે જીવ્યો હતો.

એ લડાઈમાં આર્લસની છેક હાર થઈ. સ્વીડ લશ્કરની
નાસતાં નાસતાં ઘણી દુર્દશા થઈ, ને તે ગભરાટમાં પડ્યું.
એ પ્રસંગનું વર્ણન પીઠરે જાતે લખી રાખ્યું છે. તેમાં એમ
છે કે, “નવ હજાર બસે ચોવીસ સિપાઈઓ પેલા કોટ આગ-
ળજ પડ્યા હતા. એ વગર જે ત્રણ હજાર જોડા કેદ પકડાયા
તે જૂદા. અમને ધણું નુકશાન થયું નહિ. ઘણો રક્ત પાત
ન થતાં તથા વધારે મહેનત ન પડતાં સ્વીડનના અહંકારી
રાજા ઉપર અમારા લશ્કરે જીત મેળવી. એ પરમેશ્વરની
મહેરબાની છે.” ખરેખાર દુનિઆના ઇતિહાસમાં જે
પ્રખ્યાત યુદ્ધો થયાં છે તેમાં આ પણ ગણાય છે. યુરોપખં-
ડના જે બજવાન રાજા પોતાના પ્રચંડ લશ્કર સહિત મ-
રણીઆ થઈને સ્વદેશના લાભને માટે મથન કરે છે, ને
લડાઈ ચાલી રહી છે, એ જોઈને વીરરસાનંદ ન થાય એવા

અસિક પુરુષ આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ હશે કે ? જેને એવી જાતનાં લડાઈઓ જોવાને બનશે તે અતિ મધુર રસનો સ્વાદ લેશે એમાં તલમાત્ર શંકા નાહ. કેમકે એવા પ્રકારનાં યુદ્ધોનાં ફક્ત વર્ણન સાંભળવાથીજ વીરપુરુષોનાં અંતઃકરણમાં વીરરસાનંદ ઉભરાય છે.

જે દિવસે આ મોટી ફતેહ મળી, તે દિવસે સાયંકાળે તેણે પોતાના તંત્રમાં મોટી મીજવાનીનો ઠાઠ કર્યો. તેમાં તેણે માત્ર પોતાનાજ સરદારો ખેલાવ્યા એમ નહિ. પણ સ્વીડનના લશ્કરના જે સરદારો પકડાયા હતા તેમને પણ નોત્રાં દીધાં હતાં. તે બધા આવ્યા ને પીઠરે તે બધાને આદરમાન આપ્યું. પછી સઘળા પોતપોતાની જગાએ બેઠા, બાણાં પીરસાયાં અને ભાજનનો આરંભ થયો. પછી આણીમર તેણીમરની વાતો ચાલી, ત્યારે પીઠર બોલ્યો, “જેણે મને યુદ્ધવિદ્યા શીખવી, તે ગુરુનું સદા કલ્યાણ થાઓ, તે સાંભળીને રેનસ્કેલ્ડ નામે જે સ્વીડ સરદાર ત્યાં હતો, તેણે પૂછ્યું કે, “મહારાજ, આપના ગુરુ તે કોણ ?” તેની પીઠરે જવાબ દીધો. “અહો, તમે શૂરા સ્વીડ સરદારોજ મારી યુદ્ધવિદ્યાના ગુરુ છો ! તમેજ મને એ વિદ્યા શીખવી, એથી ન અંજાતાં તે સરદારે પૂછ્યું કે, “અરે, અમે સ્વીડ સરદાર જ્યારે તમારા ગુરુ છીએ, એમ કહો છો, ત્યારે તમે અમારી સાથે કૃતદ્ર થઇને એટલા આકરા થાઓ છો એ આપને શાભિએ કે ?” તે ઉપર પીઠરે કંઈ જવાબ દીધો નહિ, અને તેને ગુરુસો પણ આવ્યો નહિ. તથાપિ એ બાબત બધારે ખેલવું લાયક નથી. એમ સમજીને તે વાત છોડી દીધી. બરાબર છે. માણસ ધણો ડાહ્યો હોય કે જીરાવર હોય તે એકવાર ખેલીને ફસાય એટલે તેને ચુપજ રહેવું પડે છે—પછી પીઠરે રેન્ડિકલ્ડને ફરી પૂછ્યું કે, “તમારો રાજા આવો ડાહ્યો અને આવો યુદ્ધકળાને જાણુ

છતાં આટલું લશ્કર સાથે લઇને પોતાથી અબાલ્યા અ-
મારો દેશમાં કેમ આવ્યો ?” તારે રેન્ડિક્કડ બાલ્યો, “અ-
મારો રાજ લડાઇના કામમાં હમેશાં પોતાના સરદારોની
સલાહ લેતો નથી. તે અમારો પ્રભુ છે, અને અમે તેની
પ્રજા છીએ; તે અમને આજ્ઞા કરે તે અમારે માથે ચડા-
વવી એટલુંજ અમે સમજીએ છીએ.” આ બાપણથી
પીટરને ઘણો સંતોષ થયો. તથા તેણે તે સરદારની નિસ્પૃહતા
અને સ્વરાજ નિષ્ઠા જોઇને પોતાની તરવાર તેને બક્ષીશ
આવી ! એનું નામ તે ગુણસતા ! અરૂં જોતાં તો એ સર-
દારની સ્વરાજનિષ્ઠા પીટરને ઘણી દુઃખદાયક હતી. એતો
દરેક વાંચનારે સારી પેઠે સમજતા હશે. તે શું પીટર નહિ
સમજતો હોય ? તથાપિ તે એક તરફનો વિચાર કરનારો
પુરુષ નહોતો. સોનું ગમે તેના હાથમાં હોય તોય સોનું છે;
તે દુશ્મનના હાથમાં જવાથી કંઈ ખીતળ થતું નથી. તેજ
પ્રમાણે સ્વરાજનિષ્ઠા સદ્ગુણનો વિચાર મોટા પુરુષો કરે છે.
રેન્ડિક્કડની સાથે તેણે જે આવચણ કર્યું તે સાંભળીને કો-
ઇને નવાઈ લાગ્યાવિના રહેશે નહિ. તૈમુરલંગને પણ
એવાજ ગુણ પરાક્ષા હતી. અને તેણે પણ પોતાના શત્રુના
કેદ પકડેલા લશ્કરી સરદારને એમ એકવાર સાબાશી
આપી હતી, એમ એક પુસ્તકમાં લખેલું છે. મોટાનાં અં-
તઃકરણોમાં એક બીજા સાથે પુષ્કળ મળતાપણું છે.

સ્વૌડ લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું, તારે તેમનો ઘણી આ-
લસ ક્યાં ગયો તેનો પત્તો કેટલીક વારસુધી લાગ્યો નહિ.
તેમના લોકોના મુડદાંના ઢગલા પડ્યા હતા, તેમાં પણ
પીટરે ઘણી શ્રાધ કરાવી. પણ તે બધી ફાગટ ગઈ. કારણ
કે પોતાનો પાસો ફરી ગયેલો જોઇને તે લડાઇમાંથી કેટ-
લાંક માણસો સાથે લઈ નીકળ્યો તે ઓરિસ્થનીસ નદી
તરીને વુર્કી રાજ્યમાં ગયો. ત્યાં સુલતાનનો સુબેદાર હતો.

તેને તેણે આદરમાન આપ્યું. પછી તે અતથાકબ્દ નામે શહેર પાસે આવી પહોંચ્યો. પણ તેને અંદર પેસવાની પરવાનગી ત્યાંના મુખેદારે મુજતાનની બીકે આપી નહિ. માટે તે ત્યાંથી નીકળીને સીધો નીપર નદીને કાંઠે બંદરમાં આવ્યો ત્યાં પણ મુજતાનનો અમલ હતો. ત્યાંથી મુજતાનને કુંઈ બાબત લખી જણાવવાની તેને જરૂર પડી. તે વેળાએ તેને લખવાની જે એક નિયમિત પદ્ધતિ હતી, તે તેને ત્યાંના વુક લોકોએ બતાવી. પણ તે ચાલ્સને ગમી નહિ. માટે તેણે તેમને સાફ કહ્યું કે, એવી રીતે મુજતાનને લખવામાં મને નાનમ આવે માટે હું કદી નહિ લખું. એના તેના હઠી અને ગર્વીષ્ટ સ્વભાવથી તરેહવાર દુઃખો ખમવાં પડ્યાં. એ બાબત બહાલતેરેતો એમ ખુબ્બું લખ્યું છે કે, “કાલ દેશને અનુસરીને કેમ ચાલવું, એથી ચાલ્સ બીજકુલ અબલયો હતો” એ આ ઉપરથી ખરું ઠરેછે.

આણીમરે ચાલ્સનું રહ્યું સહ્યું જે લશ્કરે પાછું સ્વદેશ જવું હતું તેની પીઠ પકડવા સાથે લડાઈ બંધ પડ્યા પછી ત્રીજે દિવસે ગાલિટઝિન અને બોઅરને મોટા લશ્કર સાથે જવાનો હુકમ કર્યો. તે રસ્તે ચાલતી સ્વીડ સેનાની નજરે પડતાંજ પોતાનો પડતો દહાડો સમજીને તેમને તાબે થઈ. એ બાબત પીટરે એક ટેકાણે એમ લખ્યું છે કે, “કેટલીક મુદત ઉપર જે લોકો સાકસની મધે છાવણી કરીને રહ્યા હતા ત્યારે તેમને જોઈને આખો યુરોપખંડ યર યર કાંપતો હતો, તે લોકો ધધર કૃપાથી અમારે હાથ લાગ્યો” મોટા મોટા શૂરા સરદારે ગરીબ ગાયની માફક પોતાના સિં-પાછાઓના પેઢેરામાં બેઠેલા જોઈને પીટરને અતિશય માફું લાગ્યું; એથી વારંવાર બોલતો હતો કે, માત્ર પોતાની ઉ-મેદ બરે લાવવા સાથે ચાલ્સે આવડા મોટા લશ્કરને દુઃખમાં નાંખ્યું, એ કાંઈ સાચું ન કહ્યું. એવી રીતે તેના વિષે પીટર

દયાળુ પણ ખોલ્યો ખરો; પણ તેમની વ્યવસ્થા કરતાં તેને એટલી દયા આવી નહિ. એ બધાંને તેણે સિબીરીઆ પ્રાંતમાં મોકલી દીધા. તે પ્રાંત માણસને રહેવાને સર્વ પ્રકારે દુઃખ દાયક છે. તથાપિ તે બિચારા લાચારીથી ત્યાં જઈ રહ્યા; માણસને વખત પ્રમાણે વર્તવું પડે છે! બીજી ઈલાજ નથી.

પલતુવાની લડાઈના પરીણામથી આખા યુરોપમાં ગરબડ મચી રહી. જીલમ અને બેદાદીથી કંટાળીને સાક્સન લોકો બરાડતા હતા તેવામાં આગસ્તસે જાહેરનામું બહાર પાડ્યું કે, “ મેં જે પૂર્વે ગાદી છોડી હતી; તે રાજ ખુશીથી છોડી નહોતી; ગાદી છોડવાનું બાષણ મારી પાસે બળાત્કારે કરાવ્યું હતું; હું પોલાંડની ગાદીએ ફરીથી બેસવાનો છું.” પોલાંડના લોકોનાં મન પણ તેની ભણી વખ્યાં હતાં અને પોતાના આશ્રયદાતા ચાર્લસની એવી અવસ્થા જોઈને સ્તાનિલાસ પણ ગાદી છોડી દેવાને તૈયાર છું એમ ખુલેખુલું બોલતો હતો. વળી સ્વીડનના લોકો ઘણા દિવસ સુધી ચાર્લસનો પત્તો ન લાગવાથી તેને મુવેલો સમજીને રાજ કરવાની તથા તેને સાચવવાની મોટી ફિકરમાં પડ્યા હતા; અને જહાલતેર તો અહીં સુધી લખે છે કે, “ પલતુવાની લડાઈની કંઈક અસર ઇંગ્લાંડમાં પણ થઈ હતી—એવી કે, ઈ. સ. ૧૭૦૮ માં ઇંગ્લાંડની દરબારમાં માતવિઆફ રશિઆન વકીલ હતો, તેને ઘણું દેવું થવાથી તેના માગનારોએ તેને કેદમાં નંખાવ્યો, એ બનાવ જીલથી બન્યો છે, જાણી જોઈને કર્યું નથી એવું ઝારને જણાવવાને ઇંગ્લાંડની તે વખતની ગાદીપતિ રાણીએ એવો એક કાયદો કર્યો કે, દેવાને સાર કોઈ પણ પરદેશી વકીલને કેદમાં ધાલવો નહિ અને ઝારનો ગુસ્સો સમાવવા સાર જહાઈટવર્થ નામે એક ગૃહસ્થને ઝાર પાસે મોકલ્યો.” એટલે જહાલતેરના કહેવાની

મતલબ એવી કે, પલતુવાની લડાઈના પરીણામથી યુરોપના દેશ પીટરથી પેહેલાં કરતાં વધારે ડરવા લાગ્યાં. તથાપિ એ મતને મજબૂત ટેકો નથી એવું કેટલા એક ગ્રંથકારો કહે છે.

પલતુવાની લડાઈમાં મળેલો જશ બીજા મુલકો જીતવામાં તેને ઉપયોગી થઈ પડ્યો. એલર્બીંગ નામે મજબૂત ડોકાણું સ્વીડનના તાબામાં હતું, તે રશિયન લશ્કરે જીતી લીધું. અને રૈગાને તેના લશ્કરે ઘેરો ઘાલ્યો. તથાપિ ત્યાં એક જાતનો રોગ ફાટી નાંકળવાથી દશ હજાર રશિયનોના જીવ ગયા. તોય ઘેરો ઉદામ્યો નહિ. આખરે ઈ. સ. ૧૭૧૦ નાં જુલાઈ માસમાં નિરૂપાય થઈને ત્યાંનો હકિમ પીટરને તામે થયો. ત્યાંના સુબેદાર જોર્જ એક ડોકાણે એમ લખ્યું છે કે, એ રોગથી શહેરમાં અને શહેરની આસપાસ મળીને આસરે સાઠહજાર માણસો મરી ગયાં! એ જીત્યા પછી થોડા વખતમાં પરનાવ અને વિરોલ પણ રશ લશ્કરે જીતી લીધાં એવી રીતે આખો લિવ્હોનિયા પ્રાંત પીટરને તામે થયો.

પેલીમર પોલાંડ મધે બધા લોકો આગસ્તસની વાટ જોતા હતા. તેમજ સ્તાનિલસ પણ તે ગડબડમાંથી છુટવાનો ક્યારે સમય આવે એવી રહા જોતો હતો. તથાપિ પીટરને મળ્યા વિના તથા તેની મરજી મેળવ્યા વિના ગાદી ઉપર બેસવું સેહેલું અને સાર નથી એમ આગસ્તસને લાગે, ફરી તેના મનમાં આવતું કે, પીટર સાથે આપણે થોડા દિવસ ઉપર આટલી કૃતબ્રતા અને મુર્ખાઈથી વર્ત્યા તેનેજ માટે તેની પાસે જઈને તેની પ્રસંનતા મેળવવાની ખટપટ કરવા સરખું બીજું નીચપાણું નથી. એથી તેના મનને એકમર લોભ અને બીજીમર અભિમાને ખેંચતાણુ કરવા માંડી. પણ તેમાં આખરે લોભ પ્રબળ થયો. એટલે આગસ્તસ આગળ કીધેલા અપરાધની માફી માગવા સાર પીટર પાસે થાનું ગયો. ત્યાં પીટરે આગલી વાત મનમાં ન

આણતાં ઘણા માન સાથે મુલાકાત લીધી. વાસ્તવિક જોતાં પીટર ખારીલો હતો, માટે તેમ કરે નહિ પણ વળી તે મોટો મતલબી અને દૂરદર્શી હતો. તેના મતમાં મજે તેટલા રાજ્યોને પોતાના પક્ષમાં લઇને ચાર્લસ ઉપર સ્વારી કરવાનું હતું. તેને લીધે બંનેનો મેળાપ ચતાંજ દોસ્તીના કોલકરાર થયા અને તે કરારમાં ડેન્માર્ક અને પ્રુશિયાના રાજ્યો પણ સામેલ થયા.

પ્રુશિયા દેશના રાજા સાથે મરીન વર્ડરમાં કોલકરાર કર્યા પછી ત્યાંથી નીકળીને પીટર રૈગામાં ગયા. ત્યાં રાજ્યકારભાર કેમ ચલાવવો તેનો પાકો અંદોખસ્ત કરીને ત્યાંથી પીતર્સબર્ગ ગયો. ત્યાં સુધારા વગેરેનું કામ ચલાવ્યું હતું તે તેણે જોયું તથા તેમાં વધારો ઘટારો કેટલો જોઇએ તે બતાવ્યો. તે ગમે તેવા મોટા કામમાં ગુંથાતો ત્યારે પણ પીતર્સબર્ગ શહેર તરફ મન રાખતો હતો. તે એટલે સુધી કે પલતુવાના મહાભારત યુદ્ધમાં છેક નિમગ્ન થઇ ગયો હતો ત્યારે પણ તેને જ્ય મળ્યો તે રાતના નવ કલાકે એક ખાસ કાગળ લખ્યો તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે, “ પીતર્સબર્ગ શહેરનો પાયો નંખાયો એ પરમશ્વરની મહેરબાની બક્ષી એક અતી ઉત્તમ બક્ષીસ છે. ” તે પીતર્સબર્ગથી નીકળીને માર્શોમાં આવ્યો, ત્યારે સર્વ લોકો એકઠા થઇને પોતાના રાજ્યે પોતાના દેશને સારૂ જો પરીચમ કર્યો તે માટે તેનો પાડ માનીને મહોત્સવ કરતા હતા. એ જોઇને પીટરને કેટલો સંતોષ થયો હશે તેતો તેજ જાણે. તેનું વર્ણન કરી શકાશે નહિ. અહિંથી પણ થોડા વખતમાં ચાલવા માંડ્યું. તે કેટલો મહેનતુ હતો તથા તે સ્વદેશના લાભને સારૂ કેટલી કાળજી રાખતો હતો, તે એ હિપરથી શેહેજ ધ્યાનમાં આવશે.

ચાર્લસ નાસતો નાસતો અને આસરો માગતો માગતો ખંદર

સુધી આવી પહોંચ્યાની હકીગતથીતો અમારા વાંચનારા વાકેફ છે. ત્યાંથી તેણે કિમિયાના ખાન સાથે સંધાન કર્યું. અને તેની પાસે તુર્કસ્તાનના સુલતાનને ખીટરની પ્રબળતાની સઘળી હકીગત કહેવડાવી, તેની સાથે કિમિઆની સરહદ ઉપરના મુસલમાનને તે અત્યંત દુઃખ દેછે તે વાત પણ સુલતાનને કાને નાંખી. ત્યારે સુલતાનનું મન ચાર્લસની સચના પ્રમાણે કરવાને થયું. તેણે ચાર્લસ જોડે સંધી કરીને પીટર જોડે લડવાનો ડરાવ કર્યો. ને એ લડાઈની સૂચના દાખલ કાંન્સ્ટાન્ટિનોપલના દરબારમાં કોઈ તાલશાય નામે રશિઆન વકીલ હતો તેને કુટુંબ સહિત પકડીને સાતપુરજના કિલ્લામાં કેદ કર્યો.

જાલતેરે એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે કે, “પરદેશના દરબારમાં મોકલેલા વકીલોથી પીટરને જેટલું અપમાન સોસલું પડ્યું, તેટલું અપમાન બીજા કોઈ રાજાને કદી સોસલું પડ્યું નથી. જુઓ, આ થોડી મુદતમાં તેનો ઇંગ્લાંડનો વકીલ કરજને સારૂ તુરંગમાં પડ્યો હતો, ને પોલાંડનો વકીલ તો ચાર્લસની આજ્ઞાથી ઘણી નીચ રીતે માર્યો ગયો હતો, અને તુર્ક દરબારના વકીલને એકાદા ધાડપાડુની પેઠે રસ્તામાંથી ચાલતો પકડીને કિલ્લામાં કેદ કરીધો.” એ જાલત તે વકીલની થઈ ખરી પણ પીટર તો તે પોતાની થએલી માનીને ધણે દુઃખ ધરવા લાગ્યો હશે એમાં સંશય નહિ. બીજાં બધાં પ્રકારની ખોટ રાજ સેહેજમાં પુરી કરેછે, પણ અપમાનનું જખમ રૂઝવવા સારૂ તેને ધણો અમ કરવો પડેછે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલીક વારતો ધણો અમ કરતાંએ તે જખમ રૂઝાતો નથી.

તુર્કસ્તાનનો સુલતાન મારી સાથે લડવાને તૈયાર થયોછે, એમ સમજતાંજ પોતે તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેમાં તેણે પ્રથમ એવો હુકમ કર્યો કે, પોલાંડમાં જે લશ્કર છે તેના એક ભાગે તત્કાળ મોલદેવિઆ ભણી જવું; અને રિકરિ-

માતાકે પણ લિહોનિઆ છોડીને તેણીમરનો રસ્તો પકડવો; તથા બાલતિક સમુદ્ર માંહેના આઝોફના નૌકાસૈન્યનું ધણીપણું આપ્રાકિઝને લેવું. ને વલંદા સરદાર કૃષ્ણે લિહોનિઆના કાંઠાની સંભાળ રાખવી. વળી મેઝિકાકે પીતર્સબર્ગના કામ કાજની સંભાળ રાખવી. એટલો બંદોબસ્ત કરીને રાજકાજની વ્યવસ્થા કરવાને માસ્કોમાં આવ્યો. કારણ કે તુર્કસ્તાનના સુલતાન સાથે લડાઈમાં ગુંથાયા પછી રાજકારભાર તરફ મારાથી ધ્યાન લગાડશિ નહિ એવી તેની પક્ષી ખાત્રી હોવાથી તેણે ગોઠવણ કરી તે આ પ્રમાણે આઠ ગૃહસ્થોની એક મંડળી નીમી. તેમાં ગાલિટ્ઝિન અને દોલગોરોફને મુખ્ય બનાવ્યા. તે લાગલાજ તેમને એક ભજન મંદીરમાં તેડી જઈ, ત્યાં ઝાર, અમીરો, અને બીજાઓની સમક્ષ, તેમણે એવા કસમ આધા કે, “ અમે અમારા બધાં કામો ઈશ્વર ઉપર નિષ્ઠા રાખીને ઈમાનદારીથી બજાવીશું; ન્યાયથી ચાલીશું, ઈતિસાફ બરાબર કરીશું; અને કોઈના ઉપર નાહક જીલમ જાસ્તી થવા દઈશું નહિ. તથા રાજના લાભ તરફ નજર રાખીને પૈશાની ખર્ચ કરીશું.” એ કરી રહ્યા પછી લશ્કર તૈયાર કરવામાં એક મોટી અડચણ એ પડી કે, લશ્કરમાં નાના હોધા ઉપર જે લોકો હતા તે સઘળા હલકા કુળના હોવાથી તેમને મોટા હોદ્દા આપવાનું દુરસ્ત લાગ્યું નહિ; અને કુળવાન પુરૂષો ફોજમાં દાખલ થાય નહિ. ને તેવા હોદ્દા પુર્યાવિના કામ આગળ ચાલે નહિ. એ વાત પીટરને માલમ પડતાંજ એવો ઠરાવ કર્યો કે, અમુક ઉમરના અમીરજાદાએ, એ લશ્કરની અમુક જગા સેવીજ જોઈએ. એ હુકમ તેમણે કબૂલ કર્યો; તેથી લશ્કરની ગોઠવણ જેવી જોઈએ તેવી થઈ.

એવી રીતે માસ્કોના રાજ્યકારભારનો બંદોબસ્ત કરીને તુર્ક સાથે જે લશ્કર લડવા જવાને તૈયાર થયું હતું તેને

મળવાસાઝ આરની સ્વારી નીકળી. તે દહાડે ફરીથી એક વાર જાહેર કર્યું કે, કયાથેરાઈન મારી પટ્ટરાણીછે. અરેઆત એ સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે પરસ્પર અત્યંત પ્રીતિ હતી. એ સ્ત્રી જીવી રૂપવંતી અને ગુણવંતી હતી, તેવી બહાદુર પણ હતી. માટે આરની સ્વારી જ્યારે તુર્કી સુલતાન સાથે લડવાને જવા નીકળી ત્યારે પોતાને સાથે તેડી જવા સાઝ તેણીએ ધણો આગ્રહ કર્યો. પણ આ સ્ત્રીરત્ન અતિ સક્રમાર માટે એનાથી પ્રવાસનું કષ્ટ શાસાંશી નહિ. ધણી થાકી જશે. એમ મનમાં આવવાથી પીટરથી તેને હા કહેવાય નહિ. તેમજ તેના પ્રેમથી તેનું અંતઃકરણ બરાઈ ગ-એલું હોવાથી તેને ના પણ કહેવાય નહિ. અંતે તેને સાથે લીધાવિના તેનો છુટકો થયો નહિ. જીવો ! પુરૂષ પ્રસંગ ધણો બયંકર હોયછે, તેમાં સુખ મળવાની આશાતો થોડીજ; તથાપિ સંકટ આવવાનો સંભવ ખરો; તે એ ચતુર સ્ત્રીની બાણમાં આવ્યું નહોતું એમતો નહિજ; પણ આર ઉપર તેનું અતિથય હેતુ તથા તેના વગર તેને એક પળે કળવળતી નહોતી. માટે તેની સાથે યઈ. તેનો જન્મ હલકા કુળમાં થયો હતો; તથા તેને બણાવવા ગણાવવાની કોઈએ ધણી કાળજી કરી નહોતી. તથાપિ તેને સ્વાભાવિક રીતે પરમેશ્વરે ઉત્તમ ગુણો આપ્યા હતા. બીજાનાં મન કેમ વાળી લેવાં, ગુસ્સો કેમ નરમ પાડવો; અને કોઈનું મન ન દુઃખવતાં પોતાની મતલબ કેમ પાર પાડવી, એ કળા તેનામાં સંપૂર્ણપણે વસતી હતી. વળી તે મોટી મોહિની રૂપ હતી. તેથી તે પીટરને પોતાના જીવ કરતાંએ વહાલી લાગતી હતી; અરેઅરજ તે પાસે હોય ત્યારે જેટલું પીટરને સુખ થતું, તેટલું બીજી કોઈ વાતથી થતું નહોતું. ધણું તો શું, પણ કોઈ કારણથી પીટર અત્યંત ક્રોધાંધ થઈ ગાંડા જોવા થઈ જતો, ત્યારે તેને તેની પાસે મોકલતા એટલે

લાગલો તેનો બધો ક્રોધ ઉતરી જઈ, શુદ્ધિમાં આવીને તેના સાથે ખુશીથી વાતચિત કરતો. એમ ઘણી વખત બનતું. એવું તે વેળાના ગ્રંથકારોએ લખી રાખ્યું છે. વળી જનરલ ગાર્ડનનું મત એવું છે કે, “તે અતિ ઉત્તમ સ્વભાવની હતી માટે તેને એટલી વહાલી હતી; બીજું કંઈ કારણ નથી. તે કદી કોઈ જોડે રીસાતો નહોતી, તથા કોઈ વાર કોઈ ઉપર ક્રોધ કરતી નહોતી; તેણીએ કદી કોઈનું અપમાન કર્યું નથી. તથા કોઈએ તેનું લગારેક કામ કર્યું તો તેનો ઉપકાર માન્યા વિના રહી નથી. વળી પરહિત કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો તો તે કદી ફાગટ જવા દેતી નહિ. તોપણ તે પોતાની આગલી અવસ્થા ભુલી ગઈ નહોતી.” વહાલતેર એમ કહે છે કે, “કમાથેરાધનના વચ્ચે પડવાથી જ પીટરનો ચુરસો નરમ પડીને કેટલાક બિચારા નિરાપરાધી માણસો ફટકાના મારથી બચ્યા, અને કેટલાએકના તો પ્રાણ જતા ઉગાર્યા; એના જોડે ઉપકાર તો લીફ્ટીથી થયો નહોતો.” એ અબજાનું મુળ જોવા જઈએ તો છેક હલકા કુળની હતી; અને તે પોતાના સ્વરૂપ અને ગુણ વડે જ આટલી મોટાઈએ પહોંચી હતી. તોપણ તે કોઈને જ અજબામણી થઈ નહોતી; એ ઉપરથી તેના સ્વભાવની લાયકી મોટી હતી એમ કહેવું જોઈએ.

ગરીબીમાંથી વૈભવે ચડેલા માણસને આગળ દહાડા સાંભરતા નથી તથા તેવી હાલત માંહેના ઓળખીતાઓની જોડે ઓળખાણ રહેતું નથી એવા પ્રકાર દુનિઆમાં ઘણા દેખાય છે, અને તેના ઉદાહરણમાં આસુદીન ખુલખનનું વૃત્તાંત હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં મોજુદ છે. પણ એ વાત કમાથેરાધનને લાગુ પડતી નથી. તે પૃથ્વીપતિની પટરાણી થઈ બેઠી હતી, તોપણ તેને તેના પેહેલા દુઃખના દહાડા હમેશાં યાદ હતા. તે વેળાના ઓળખાણવાળું કોઈ માણસ

તેની નજરે પડતું. તો તેને ઘાણું માન આપીને તેની સાથે આગળની પેઠેજ માકળા મનથી બોલતી. તથા તેની ચો-ચતા પ્રમાણે તેની પરોણા ચાકરી કરતી. વળી તે પેઠેલાં ગલ્ક પાદરીને ત્યાં હતી ત્યારે તેનાં છોકરાંને શીખવવાસાથે વરંબ નામે એક ગૃહસ્થ રાખ્યો હતો, તે એકવાર તેની નજરે પડ્યો, ત્યારે તેને આમુખ્યાં બોલાવી મંગાવીને કહ્યું, “અરે, તમે હજી જીવતા છો? બહુ સાથે હું તમારી ઉ-પજીવિકાની તજવાંજ કરી આપું છું.” એમ બોલાવીને તરત તેને કંઈ વર્ષાસન કરી આપ્યું. વળી ગલ્કના કુટુંબની પણ સારી બરદાસ લેતી હતી. એટલે તેની બાવડાંને વર્ષાસન બાંધી આપ્યું તથા તેના છોકરાંને ચાકરીમાં રાખ્યો અને તેની એ છોકરીઓને પોતાની પાસે રાખીને ઉછેરી. એ ઉપરથી તેને પેઠેલાના દોઢેલા દહાડા કેટલા યાદ હતા તે ધ્યાનમાં આવશે.

એ રાણીના આગ્રહથી પીટર તેને સાથે લઈને પોતાના મુખ્ય લશ્કરની છાવણી સોરોકતમાં હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં બહુ મળીને આશરે ત્રીશહજાર લશ્કર હતું. એવું જૂંસ નામે ગ્રંથકારે લખેલું છે. તે લશ્કરના પાંચ સરખા ભાગ કરીને તેમાંના એકની સરદારી પોતે લીધી, ને બીજા ચાર ભાગની સરદારી જૂદા જૂદા ચાર સરદારોને સોંપી એ ફ્રાન્સની સાથે તોપખાનું એ જાળવે હતું ત્રીશ હજાર સ્વારની એક ટોળી તુર્ક મરકારનો એક માટો કિલ્લો જીતી લેવાસાથે તથા તેનો દારૂગોળો પડાવી લેવા સાથે માકલી હતી. અને કોઝાક લોકોની પલટણો તેને આવી મળવા સાથે નીકળી ચુકી હતી. તે બધા એકઠા થાત તો તેની પાસે એકલાખ ત્રીશહજારની સંખ્યા થાત. પણ તેમને આવી પહોંચતાં વારે લાગી માટે આ અણીની વળાએ તેની પાસે આળીશહજાર કરતાં વધારે ફ્રાન્સ નહતી. એમ એક ટુકાણે લખેલું છે.

તથાપિ કોઇની વાટ ન જોતાં એકદમ લડાઇનો આરં-
ભ કરવાને પીટરે ડરાવ કરીને સખત હુકમ દરમ્યાં કે
લશ્કરની સાથે જે રાં છે તેમણે પાછળ રહેવું જોઇએ.
એ પરથી ક્યાથેરાઇને તેને એવી વિનંતી કરી કે, “કૃપા
કરીને મને સાથે તેડવી જોઇએ. આપની જીવદાઇનું દુઃખ
મારાથી ખમાવાનું નથી.” તેનો પીટરે જવાબ દીધો કે,
“તું ધણી સક્રમાર છે; વળી જે દેશમાં જવું છે તે ધણી
કરડો અને બયાનક છે. તથા લડાઇને પ્રસંગે કેવી વળા
આવશે તે કંઈ નકી ધારી શકાય નહિ. માટે તું સ્વદેશમાં
નિરાંતે રહે, એમ મને તો ઠીક લાગે છે પછી તો તારી
મરજી !” એ સર્વ બોલવું તેણે સ્થિરતાથી સાંભળી લી-
ધું, તથાપિ તેનું મન લગારે ડગ્યું નહિ અને સાથે જવા-
ની જીદ છોડીએ નહિ. આખરે પીટરને સાથે તેડવાની
હા કહેવી પડી. તે ગાડીમાં તો ક્વચિત્તજ બેસતી; પણ
હમેશાં ધણી વખત સુધી ઘોડા ઉપર બેશીને એકાદ ક-
સાયલા સરદારની પેઠે પોતાના લશ્કરની અગાડી ચાલે
અને બહાદૂર જણાય. તેથી પીટરના સિપાઇએને પણ લડ-
વાને શરૂ થડે. વળી કોઈ સિપાઈ કે સરદાર આજ્ઞાની પડ્યાનું
તેને જણાય કે તેને સારૂ એસડ અને રચક બિજન
મોકલી દે. તેથી રશિઅન સિપાઇઓ તેને ધણી ચલાએ
અને માન આપે એમાં શી નવાઈ ? ઝારે પોતાની રાણી
સાથે લીધેલી સાંભળીને બીજા સરદારોએ પણ પોતાની
બધરીઓ સાથે તેડવાની રજા મેળવવા બાબત રાણીની
મારફતે અરજ કરી. તે તેમને મળી. એવી રીતે આ સ્વા-
રીની સાથે જનાનખાનું ચાલ્યું. તે બાબત એક ગ્રંથકાર
એમ કહે છે કે, “જનાનો સાથે હતો તેથી પીટર અને
તેના લશ્કરનો ખચાય થયો. નહિતો, તેની તો શું પણ
આખા રશિઅન રાજ્યની ધુળધાણી થઈ હોત. આ ગ્રં-

ચકારના કેલવાની મતલબ વાંચનારને હવે પછીની હકીકત ઉપરથી સમજણ પડશે.

પીટરની સ્વારી જાસ્સી શહેર તરફ ચાલી. ત્યાં જતાં રસ્તામાં તેણે વાલાકિયાના રાજા સાથે કોલકરાર કરીને તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો, તથા તેને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. પણ તે કુંઈ ઉપયોગમાં આગ્યું નહિ, ત્યારે આર આમળ ચાલ્યો. તથાપિ તે વખત પીટરને અનુકુળ નહોતો. માટેજ નવાં નવાં સંકટો ઉત્પન્ન થતાં ગયાં. પ્રથમ તો તેના લશ્કરની પૂંઠે તીડો પડ્યાં, એવા રીતે કે તે તેના લશ્કરની સાથે ચાલીને રસ્તામાંનો ઝાડપાલો અને ઘાસનો વિદૂંથ કરી એવું કુંઈ કે બારબરદારી જનાવરોને તથા સ્વામીના ઘોડાને લગાર મોડું હલાવવાની જગાએ રહી નહિ. તે એટલે સુધી કે ઝાડીની કુમળી કુમળી છાલ સુધાંએ તેણે રહેવા દીધી નહિ. તો પાંદડું તો શેનું થાય ? તેને નસાડવા સારૂ રશિઅન સરદારોએ પુરુષ તોપો અને બંદુકો ફાડી પણ તેથી તેઓનો ઉપદ્રવ લગારે કમી ન થયો એથી બધા લોકો છેક નિરાશ અને ઉદાશ થઈ ગયા.

તો પણ પીટરે હિંમત છોડી નહિ. તે સમયે ખુસ નામે એક ઇંગ્લેજ સરદાર તેના લશ્કરમાં ચાકરી ઉપર હતો. તે એ એ બાબત ઉપર લેખ છે, તેમાં લખે છે કે, "તારીખ ૧૮મી જુને પ્રથ નદી આવી પહોંચી. ત્યાં અમારા બારખાનાના ઘોડાઓએ જુખ્યા રહી અતિશય પાણી પીવાથી તેમાંના કેટલાક તત્કાળ મરણ પામ્યા. ૨૧મી તારીખે અમે પ્રથ નદીના કાંઠા ઉપર ચાલતા હતા ત્યારે ફરીને અમને તીડના મોટા ટોળાએ પકડ્યા. તે અમારો કેડો મુકતાં નહિ અમારી સાથે તે પણ ચાલતા અને અમે જ્યારે મુકામ કરતા ત્યારે સઘળા લશ્કરમાં પથરાઈ જતાં. એમ ૨૭મી તારીખ સુધી ચાલ્યું તેજ દહાડે તુર્કી લશ્કરને પ્ર-

થ નદી ઉતરતું દીઠું. તેને અટકાવવા સારૂ કેટલુંક લશ્કર આપીને પીઠરે જનરલ જનસનને મોકલ્યો, પણ તેમ કરતાં તેને ધણો વિલંબ લાગવાથી તુર્કી લશ્કરે નદીને આ પાર આવ્યું. તેમાં બે લાખ માણસો હતાં.”

એ પ્રચંડ સેના નજરે પડતાંજ પીઠરે લડવાની તૈયારી કરી. તારે એમને આપણા સ્વારોથી ઘેરી લઇને તેની સાથેથી નદીનો સંબંધ તોડી નાખવાનું તુર્ક સરદારના મનમાં હતું. અને તેમ કરવાને તેણે ફાંફાંએ ધણા માર્યાં પણ તે બધાં ફેગટ ગયાં. કેમકે પીઠરે પોતાના લશ્કરની હારની હાર છેક નદીની જમણીતરે સુધી ઉભી કરી. તથાપિ પીઠરના લોકો ધણા નાઉમેદ થયા છે. તથા તેના ઘોડા ધણા મુવા છે. માટે તેમણે પોતાના સામાનને આગ લગાડી છે વગેરે માઠી હાલત તુર્ક સરદારોને જણાઈ. જુવા પોતાનો સામાન દુશ્મનને હાથ ન જમ વાસ્તે એ યુક્તિ રૂશિઅનોએ કરી. તેનો પરીણામ ઉલટો થયો એટલે તેથી ફાયદાની વાત તો કોરાણે રહી ને નુકશાન થયું. રૂશિઅન લશ્કરમાં એવી અવ્યવસ્થા માલમ પડતાંજ તુર્કીએ તેમના ઉપર ઘસી જવાનો ઠરાવ કર્યો. એટલે તેમને હારવાની ખીક મુળે રહીજ નહિ. એ આવનારા હુમલાયા એતીને પીઠરે પોતાના લશ્કરને કિનારા ઉપર ચોરસ આકૃતિમાં ઉભું રાખ્યું. તેમાંની ચોથી બાજુ નદીની લગો લગ હતી. એ ચોરસની વચોવચ ગાડાંઓનું કુંડાળું કરીને તેની વચ્ચે જનાનો રાખ્યો. એ ચોખ્ખુણ ઉપર તુર્કી લશ્કરનો મારો સરૂ થયો. આ અવસરે રૂશિઅનો મુળે તો ધણા યાકથી કંડાળેલા વળી તેમનો સામાન સરંજામ ખુટવા આવ્યો. અને જોરાવર શત્રુએ તેમને ત્રણ તરફથી ઘેર્યા તેને લીધે તેના જીવને પુછ્યું જોઈએ. બીજાથી તેના વિષે વિચારે બંધાશે નહિ. એવા માર એકદમ ત્રણ દહાડા

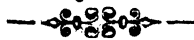
સુધી ચાલ્યો હતો. તેથી હવે તો પીટર પણ ગભરાયો ને શું કરવું તે સુઝે નહિ. આખરે તેને સુઝ્યું કે ગમે તે થાઓ પણ તેની સામે લડવું કે તેને શરણ જવું એ વગર બીજો રસ્તો નથી. એટલામાં એણે દહાડે પોકારતાં જ કોઈએ આવીને તેને કહ્યું કે લડાઈનો સરંજામ બધો ખુટી ગયાથી સરદાર લોકો મોટી પંચાયતિમાં પડેલા છે, એ શબ્દો કાને પડતાં જ, ઘોડા ઉપર બેશીને ઘેરામાંથી નાશી જવાનો મનસુબો કરી પોતાની સાથે આવવાને કેટલાએક સરદારોને તેણે કહ્યું. એમ ખુસ સાહેબ લખે છે. તથાપિ પોતાના વહાલા બહાદૂર સિપાઈઓ તથા જીવથી વહાલી પટરાણીને દુઃખમાં નાંખીને નાશી જવાનું મન પીટરને થાય, એવું તેના સ્વભાવ ઉપરથી ધરાતું નથી. તેને માટે સુસ શંકાર જહાલતેર એમ વર્ણન કરે છે કે; “લડીને મને પોતાને, મારા લશ્કરને, તથા મારી પ્રાણપ્યારીને મહા દુઃખમાં નાંખવી કે બીજું શું કરવું, એવા વિચારમાં ઝુંગળાઈ જઈને તે એકલો પોતાના તંબુમાં જઈને બેઠો અને તે તંબુનાં બારણાં બંધ કરીને એવી તાકીદ કરી કે કોઈને પણ માંહે આવવા દેવા નહિ. એ અખર આથેરાઈનને થતાં તે લાગતી તંબુમાં ગઈ. એથી હમેશના ધારા પ્રમાણે તેના મનને લગાર શાંતી યઈ. અને તેને સાથે તેડી લાબ્યાનું કૃણ તે વખતે તેના અનુભવમાં આવ્યું.”

સામા આવી પડેલા સંકટની મોટાઈ ક્યારેય રાઈને સ્પષ્ટ જણી. તે તેણે પોતાના પતિના મનમાં ઉતારીને પીટરને પોતાના વિચારની સાથે મળતો કર્યો. પછી બંનેના અનુમતથી એવું ઠરાવ્યું કે, એક વકીલ જોડે કેટલોક કિમતી નજરાણા આપીને તેને તુર્કી સરદાર સાથે કોલકરાર કરવાને મોકલવો. એમ ઠરાવીને રાણીએ પોતાના અંગ ઉપરનાં કિમતી ધરણાં કાઢી આપ્યાં. તેમજ લશ્કર માંહેના બીજા

લોકો પાસે જે ઘણાં કિંમતી જવાહીર હતાં તે તેમની પાસે લઈ તેનું મુલ માસ્કો ગયા પછી આપવાની કબૂલતોની ચીઠી લખી આપી. એ નજરાણા સાથે એક કાગળ આપીને શહિરાથ નામના એક પ્રધાનને તુર્ક સરદાર પાસે મોકલ્યો; અને એવી રીતે શત્રુનું મન શાંત કરીને તેણે તેની જોડે તારીખ ૨૩ મી જુલાઈએ કોલકરાઈ કર્યા. તેમાં ઘણી કલમો હતી. તેમાંથી બે વણ જાણવા જેવી કલમો આ પ્રમાણે હતી.—ઝરે પોલાંડના લોકો સાથે કોઈ રીતનો સંબંધ રાખવો નહિ. આઝોફ લીધેલું છે તે પાછું આપવું; અને સ્વીડનના રાજ ચાર્લસને પોતાની રાજધાનીમાં જવા સારૂ પોતાના દેશમાંથી નિર્ભયપણે જવા દેવો. એ બધી વાતો ઝરને કબૂલ કરવી પડી એટલુંજ નહિ પણ તે અમલમાં આવે ત્યાં સુધી ઓલમાં રહેવાને પોતાના એક બે સરદારને પેલા તુર્ક સરદારને સ્વાધીન કરવા પડ્યા. જુવો પોટર આવડો પરાક્રમી છતાં તેને પણ આવો અનિષ્ટ પ્રસંગ આવી પડ્યો! કાળ ફર્યો એટલે થશ સંરક્ષણ પરમ દુષ્કર થાય છે.

પેલી મેર આરમો ચાર્લસ બેંદરમાં હતો, તેના છેકજ છુરા હાલ થયા હતા. તેને તુર્કી પ્રધાનો સાથે વેર પડ્યું હતું, માટે તે પ્રધાન મંડળને સુલતાન પાસેથી કડાવી મુકવા સારૂ ઘણીએ તદખીરો કરી પણ તેથી ઉલટું એમ બન્યું કે, સુલતાન તરફથી તેને ખરેખર સારૂ જે રકમ મળતી હતી, તે બંધ થઈ ને ઉલટું તુર્કી અમલમાંથી નાકળી જવાનો હુકમ નીકળ્યો! જુવો નશીબની ગતી કેવી ન્યારી છે! જે પુરૂષ મરજીમાં આવે તેને રાજ બતાવવાને શક્તિ ધરાવતો હતો, તેને રહેવાને ઠેકાણું અને ખાવાને અન્ન મળવાના સાંસા પડ્યા! એવા ઇતિહાસના દાખલાઓ જોઈને ધનવાન પુરૂષોએ સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

ઉપર કહેલા પીટર અને તુર્ક સરકાર વચ્ચે કોલકરાર થવાથી સમજે શાન્તી થઈ. તોપણ ચાર્લસે પોતાની ખટ-પટ છોડી નહિ. પીટર સાથે લડવાને જે તુર્કી લશ્કર આ બુંદ હવું તેના મુખ્ય સરદારી સુલતાને પોતાના વજીરને આપી હતી. તે વજીર પાસે ચાર્લસ ગયો, અને તેણે જાતે વજીરને એમ કહ્યું કે, “તમારા સપાટામાં ઝાર એટલો સપડાયા છતાં, તમે તેને કેદ ન કર્યો એ મોટી ભુલ કરી” તેના જવાબમાં વજીરે કહ્યું કે, “અરે, હું જો તેને પકડીને કેદ કરત, તો તેનું રાજ્ય કોણ ચલાવત? હું તમને ખરે-ખરે કહુ છું કે, “રાજાએ પોતાનું ધરખાર છોડીને આવા પરદેશમાં કદી ન આવવું.” વાર એટલું થયું તોપણ ચાર્લસે મુંગા રહેવું હવું કે નહિ? પણ તેનાથી નિરાંતે બેસાયું નહિ. વળી તેણે વજીરને કહ્યું “અરે, હજી મને વીસહજાર લશ્કર આપો હું તેને ખાંધીને લાવુ છું” તે ઉપર વજીરે જવાબ દીધો, “છિ: છિ: એવી વાત મોડેથી બોલવી પણ ન જોઈએ. અમે તેની જોડે કોલકરાર કર્યા, અને તે અમલ આણવા સાર એલમાં આપેલા લોકોને પણ કબજા કર્યા, અને હવે તેને આવો વિચારસંક્રાંત કરવો કે?” એ જવાબ સાંભળતાં જ ચાર્લસને પગથી માથા સુધી જવાબ લાગી. ખીજવાઈ જઈ તેણે પોતાના પગ અડાળી તથા વજીરનો ડગલો ચારી નાંખીને ધોડા ઉપર બેસી સો-સો રસ્તો લીધો. એવી પ્રકૃતિને શું કહેવું વારં ?

ભાગ પાંચમો.

આપણા પ્રધાને પીટરનો પરાજય કરીને તેની પાસે મન ગમતો કરાર લખાવી લીધાનું સાંભળીને સુલતાનને પરમ સંતોષ થયો. અને તાલુસ્તાય નામે રશિયાન વકીલ

જે સાત બુરજના કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો હતો, તેને છોડી મુકવાની પરવાનગી આપી. તથા શહિરાફ અને શંકરિ-માતાફ નામે ગૃહસ્થોને ઓલમાં આણેલા હતા તેને સાડે આદરમાન આપ્યું.

આણીમિર તહનામામાં લખ્યા પ્રમાણે જે જે ડોકાણાં તુર્ક સરકારને આપવાનાં હતાં તે લાગલાંજ પીટરે મુકી દીધાં. તોપણ એના કરતાં વધારે અનુકુળ કરાર લખાવી લેવા વિષે સુલતાનના મનમાં કોઈએ વહેમ ધાલવાથી ફરીને નવો કરાર કર્યો. તેના ઉપર પીટરના હુકમથી તાલ્-સ્તાયે સહી કરી.

આથા ભાગમાં કહેલી લડાઈ પતાવીને પીટર પાછો આવ્યો ત્યારે તેની પ્રકૃતિ અતિશય મેદેનત અને ફિકરથી છેક બગડી જવાથી હવા ફેર કરવા સાડે કાર્લસબાદમાં* જઈ રહ્યો. ત્યાંથી તેણે એવો હુકમ ફરમાવ્યો કે, રવીડનના તાબાના પોમરનિયા પ્રાંત ઉપર હુમલો કરવો તથા આલાંડ ઉપર છાપો મારીને તે લેવું. એટલે જર્મનીમાં ચાર્લસનો તત્કાલ અમલ રહેશે નહિ. એ પછી થોડા દ-હાડા રહીને ઝાર કાર્લસબાદથી રુસડનમાં આવી રહ્યો. ત્યાં તેનો છોકરો આલેક્સિસ મળ્યો. એ વળાએ આ રાજપુત્ર આસરે બાવીસ વર્ષનો હતો. એ બાપ દીકરા ત્યાંથી નીકળીને થર્ગામાં ગયા. ત્યાં જર્મનબાદશાહની રા-ણીની બેન બ્લેડે આલેક્સિસના લગ્નની સર્વ તૈયારી થઈ હતી. એ કન્યા તે વખતે આઠ વર્ષની હતી. પણ આલે-ક્સિસ છેક બગડેલો અને બદચાલનો હોવાથી તેની સાથે કદી બન્યું નહિ.

આ લગ્ન સમારંભમાં ક્યાથેરાઇનને રાખી નહોતી. તેને થાર્નમાં મુકી હતી, કેમકે તેનાં લગ્ન આપણી સાથે

●એ શહેર આત્મીઆમાં છે.

જેવાં સંસ્કારપૂર્વક થવાં જોઈએ તેવાં ન થએલાં હોવાથી તેનો જર્મન લોકો જોઈએ તેવો માનમતેથી રાખ્યો નહિ તો તેને અમરથુ ગુસ્સે થવાનું થયે, વાસ્તે તેવો વખતજ આવવા દેવો નહિ એમ પીટરની ધારણા હતી. એ લગ્નની ધામધુમ પત્યા પછી ઝારની સ્વારી તારીખ ૧૯ મી ડીસેમ્બર સન ૧૭૧૧ ને રોજ પાછી પીતર્સમર્ગ શહેરમાં ગઈ. ત્યાં તેના મનમાં આઠ્યું કે, ક્યાથેરાઈનનાં લગ્ન આપણી સાથે સંસ્કારપૂર્વક થયા વગર યુરોપનાં રાજ્યોમાં તેનો ખરાખર માન મરતો રહેશે નહિ, માટે તે સંસ્કાર કરી નાંખવો જોઈએ. તે મુજબ ઈ. સ. ૧૭૧૨ ના ફેવરવારી માસની ૨૬ મી તારીખે તે સંસ્કાર મોટા ઠાઠથી યથાવિધિ કરી નાખ્યો. તે વેળાએ શહેરને સણુગારીને પ્રુકળ દાડખાનું ઉડાવ્યું હતું.

પીટર એવા મુંઝામો હતો ખરો તોય, સેન્ટ પીતર્સમર્ગ શહેરનો તથા રાજ્યનો સુધારો કરવા તરફથી તેનું ધ્યાન ખસ્યું નહોતું. એ વાસ્તે તેણે કેટલાંક નવાં વહાણો બાંધવાનું કામ સરૂં કર્યું; બંદુકો અને તોપો બનાવવાનાં કારખાનાં સંપૂર્ણપણે તૈયાર કરાવ્યાં, કેટલીક નવી નેહેરો ખોદવાનો ઠરાવ કર્યો; કેટલાક નવા રસ્તા બાંધ્યા; પરદેશ સાથે વેપાર કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું. પીતર્સમર્ગમાં વળી બીજાં નવાં મકાનો બાંધવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. અને રાજ્યકારબારે કરનારી મંડળીની જે સભા આજ સુધી માસ્કોમાં બેસતી હતી, તે હવેથી પીતર્સમર્ગમાં બેસવાનો ઠરાવ કર્યો.

ખારમો ચાર્લસ બેડરમાં તુકી સરકારની ઉદારતા વડે નિર્વાહ કરીને તેની સાથેજ રક્તક કરતો હતો ત્યારે પેલી-એર પીટરે ડેનમાર્ક અને સાક્સનીના રાજાને પોતાની તરફ કરી લઈને તેની મદદવડે પોમરાનિઆ પ્રાંત ઉપર હમ્બો

કરવાનો વિચાર કર્યો. તેની સઘળી તૈયારી થઈ, અને મેંઝિકાફને ત્રીસહજાર લશ્કર સાથે બંને લશ્કરને મદદ કરવા સાફ ઝારનો હુકમ થયો. પીટર જતે પોતાની પટ્ટાણી સહિત મોટા લશ્કર સાથે પ્રથમ આલસંડમાં આવીને તેના ઉપર છાપો મારીને તે લીધું. એની સામા સ્વીડન તરફથી સ્તીનબાક નામે સરદાર અગીઆર બાર હજાર લશ્કર લઇને એ ત્રીકુટસેના સામા ટકરે લેવા સાફ આવ્યો હતો. તેનું તથા ડેનમાર્ક અને સાક્સનીનું લશ્કર પાસે આવી પહોંચ્યું તારે પીટરનું લશ્કર તેનાથી ત્રણ ચાર ગાઉ પછવાડે હતું. માટે પીટરે કહાવી મોકલ્યું કે, અમે જલદીથી તમને આવીને મળીએ છીએ. એટલા વખતમાં તમે દુશ્મન ઉપર હુમલો કરવાની ઉતાવળ કરશો નહિ. તથાપિ ડેન સરદારને એમ લાગ્યું કે, રશિઅન લશ્કરની વાટ જોઇને તેને આપણા જથ્થામાં બાગીઆ કરવા કરતાં દુશ્મન ઉપર હુમલો કરીને પોતાનું પરાક્રમ પ્રગટ કરવું એ વધારે સાફ છે. એવા વિચારથી તેણે સ્વીડ સેના ઉપર હુમલો કરીને એખલાએ જથ્થા મેળવવાનો મનસુબો કર્યો. પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહિ. તે છેક હારી ગયો અને સ્તીનબાકની કૃતેહ થઈ.

સ્તીનબાક શરો અને બુદ્ધિમાન યોદ્ધો હતો, તથાપિ તેમની સ્વભાવ લગભરેક અબિમાની અને દુરાગ્રહી હતો. તેની આ ગાદીબસ્ક આગળની લડાઇમાં ઝીત થવાથી ગાજતે વાજતે આલસેના ગામમાં પેઠો. ત્યાંના લોકો વેપાર ખંધો કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા, અને કદીએ જોઇની તરફેણ કરીને હથિઆર પકડ્યાં નહોતાં. એમ જતાં આ દુષ્ટે તે ગામનાં ધરોને મધરાતે સળગાવી દહને તેમાંનાં બધાં માણસોને નાશી જતાં ચકડીને પેલી સળગતી હેળીમાં ઝોકાવી દીધાં ! અરે જોતાં એ બિચારા છેક

(૧૧૭)

નિરપરાધી હતા, તથાપિ તેના ઉપર એવો ગળબ ગુળમો. જુવો ફુનિઆમાં કેવી વિલક્ષણ રીત ચાલે છે ! પણ સ્ત્રીનખાકની પછવાડે તરત પીટર ત્યાં આવ્યો. ત્યારે તેના રહેવાશીની આવી ફુદ્દશા જોઈને ઘણો દલગીર થઈ બચેલા લોકોને મદદ સાર તેણે થોડા થોડા પૈસા વેહેંચ્યા. ત્યારપછી સ્ત્રીનખાક ટ્રેડરિકસ્ટાડ નામે શહેરમાં જઈ રહ્યો. ત્યારે પીટરે તે શહેર ઉપર હુમલો કરવાથી સ્તાનીખાક નાશીને તાનિનજેનમાં જઈ બરાખો. એમ થતાં શીઆજો આવ્યો. તેથી રશિઆન લશ્કર પોતાની જાવણીમાં જઈ રહ્યું અને પીટર પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો.

ત્યાર પછી તે પોતાની જોડે ઓટું અરમાર લઈને ફિનલેન્ડમાં ગયો, અને તેમાંના ગોટાં શહેરો નામે આવ્યા તથા બોર્ગો જે સ્વીડ સરકારના હાથમાં હતાં તે ઓટું પરાક્રમ કરીને છૂતી લીધાં. એ આવ્યા શહેરના એક ઓટા વિદ્યાલયમાં પુષ્કળ પુસ્તકો હતાં તે બધાં પોતાની નવી રાજધાની પીતર્સબર્ગની પાઠશાળામાં મોકલાવ્યા ને ગાલિતઝિનને ત્યાંજો હોકેમ બનાવીને પોતે પોતાના રાજ નગરમાં આવ્યો. ગાલિતઝિને સ્વીડ લશ્કરની ડુંડે લાગીને તેને તાબહર્તસમાંથી હાંકી મૂક્યું અને કેટલીક તોપો તથા ધણે સામાન તેની પાસેથી છીનાવી લીધો. આણીઝર પીટર રાજ નગરમાં પાછો આવ્યો ખરો પણ તેને નીરાંતે બેસવાનું મળ્યું નહિ. કેમકે તે સમયે સ્વીડ અરમારની ફિનલેન્ડમાં ઘણી ધામધુમ ચાલી રહી હતી, તેને ટક્રર આપવાને તેને તૈયાર થવું પડ્યું. એ સમયે પીટરના અરમારની ઘણી સારી તૈયારી હતી. તેથી રશ અરમારે સ્વીડ વહાણોને હરાવ્યાં. એ રૂતે હથી પીટરને જે આનંદ વાળ્યો તે તેના પેટમાં નસમાથ એવો બારે હતો. એનું કારણ એમ છે કે, સ્વીડન દેશના લોકો અસહ્યથીજ વહાણવટામાં ઘણા પ્રવીણ, તેના ઉપર

આપણે જીત મેળવી છે, એમ મનમાં આવવાથી તેને આવો મોટો આનંદ થયો હશે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. જે વાત પાર પાડવા સાઝ માણસને ધણો મમ કરવો પડે છે. તે કામ સફળ થવાથી મનને જે મુખ્ય લાગે છે, તેની કલ્પના વર્ણન કરવાથી કોઈના મનમાં આવશે નહિ. પણ તેની આતરી તો અનુભવથીજ થાય છે.

એવી રીતે બરપુર ખુશાલીમાં રાજધાનીમાં દાખલ થતાંજ તેની પ્રીય પટરાણી ક્યાથેરાઇને નિર્વિગ્નપણે એક કન્યાને જન્મ આપ્યાના સમાચાર મળ્યા. પછી બાકી શું રહ્યું? હવે તો તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે પોતાને અતિથય વહાલી સ્ત્રી ગર્ભવંતી થઇને પૂરા દહાડા થવા આવ્યા એટલે દયાળુ, પ્રેમાળ અને કોમળ મનના બરતારના અંતઃ કરણની હાલત કેવી થાય છે તથા તેને માટે તેને કેટલી ફિકર રહે છે, તેતો તેજ જાણે, અને પ્રિયા હેમ એમ પ્રસુત થઈ એટલે પોતાના માયા ઉપરનો જીજ્ઞાસ કેટલો ઓછો થયો તે તેનાજ સમજવામાં આવે છે. આ ઝાર અને ક્યાથેરાઇન વચ્ચે પરસ્પર તેવો પ્રેમ બાવ હતો, માટે એ છુટા છેડામાનું સાંબળીને તેને નફી ધણો સંતોષ થાય એમાં નવાઈ શી? એ કુંવરી એક વર્ષની થઇને મરણ પામી.

સ્વીડનના અરમારને આપણા નૌકાસેને હરાબાના સમાચાર સાંબળીને રશિઆન પ્રજા પણ ધણી હરખ પામી. તેથી ઝારને કેટલાએક અમીર ઉમરાવાએ મોટી મોટી જિઆફતો આપી. તેમાં એક જિઆફત મેંઝિકાઈ આપી, તેમાં બીજા પરોણાઓની સાથે એન્હરેનશિક્કડ નામે સ્વીડનૌકાધિપતિને કેદ કરીને આણ્યો હતો, તેને પણ તેમાં નોતરૂં દીધું હતું. તેમાં જમવા આવવાનું કામ પત્તા પછી વાનો આત્રી, ત્યારે પીઝરે એન્હરેનશિક્કડ બણી

આંગળી કરીને ખેંઠલી મંડળીને કહ્યું, “ અરે જીવો, આ શૂરા સરદારને કેટલી સાબાશો ઘટે છે! એ ઘણો નિમક હલાલ છે, અને પોતાના ઘણીનો એ ચુંદો નોકર છે. એણે પોતાના શેઠનાં મોટાં મોટાં કામો બજાવીને બારે બારે ધનામો મેળવ્યાં છે, અને મારા મોટા મોટા સરદારોના એણે જીવ લીધા છે, તોય જ્યાં સુધી એ મારી પાસે રહેશે ત્યાં સુધી હું એની સારી બરદાસ્ત કરીશ.” પછી તે સરદાર બણી વળીને કહેવા લાગ્યો, “ કંઈ ફિકર નહિ; હું તમને તમારા બધા ગુન્હા માફ કરૂં છું; અને અહીં હું તમને કંઈ ભાણું પડવા નહિ દર્જી; એ મારા વચન ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખો, અને બેફિકર રહો.” તેનો એન્હરેનસ્કિલડે જવાબ દીધો, “ ઠીક છે. આપ જે મારા ઉપર પ્રીતિ દર્શાવો, તેથી હું આપનો ઘણો આભારી છું; હું મારા ઘણી સાથે ગમેતો ગેર રીતે વર્ત્યો કહો; તથાપિ મને તો એમ લાગે છે કે, મારી જેને ફરજો હું સમજતો હતો તેમાં ન્યુનાધિક મેં કશું કર્યું નથી. મેં રણમાં પડવાની ઘણી મહેનત કરી, પણ મોંત આખું નહિ, તેમાં મારો ઉપાય નથી તો હવે પરમેશ્વર જેમ રાખે તેમ રહેવું જોઈએ. તથાપિ દુઃખમાં સુખ એટલું છે કે હું આપના જેવા સુખી અને દયાળુ પ્રભુના હાથમાં આવી પડ્યો છું! આપનું નિરંતર કલ્યાણ થાઓ.”

એટલું બન્યા પછી, પોતાના બીજા ખેંઠલા લોકોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, “ મારા સ્વદેશી બાઈઓ, વાંસ વરસ પેહેલાં હું વહાણો બાંધવાના કામમાં ગુંચાયો હતો. ત્યારે આપણા લોકોમાં આટલું શૂરાતન છે અને તે આવડા પ્રબળ લોકો સાથે લડીને કંતેહ મેળવશે, એવી કોઈને કલ્પનાએ આવી હતી કે? ઇતિહાસ કરતાંઓનો મત એવો છે કે, ત્રીસદેશ એ સરસ્વતિમાતાનું મૂળ સ્થાન છે; ત્યાં વિપરીતકાળ આવીને જ્યારે તેને રહેવાનું ટેકાણું ન રહ્યું ત્યારે તે ઈટા-

હીમાં ગઈ, અને ત્યાંથી આખા પુરોપખંડમાં પસરી; પણ આપણા વડીલોના અભિમાનને લીધે તે કેટલીકવાર સુધી પોલાંડમાં રહી. પોલ અને જર્મન લોકો પેહેલાં છેક આપણી પેઠે અજ્ઞાનરૂપી અંધારામાં ગોયાં ખાતા હતા; તથાપિ ત્યાંના રાજ્યકર્તાઓના ઉદ્યોગ વડે ગ્રીકલોકો પ્રમાણે વિદ્યાજ્ઞાન કળાકૌસલ્ય અને બીજા સુધારાનો તેમણે ઉપભોગ કર્યો. તે વિદ્યાજ્ઞાનરૂપી સુખ ભોગવવાનો હવે આપણે વારો આવ્યો છે, એમ મને લાગે છે. તમે આજ્ઞા પાળક તો છોજ, અને જ્ઞાન મેળવવાનો ઉદ્યોગ કરો એટલે બસ. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે, માણસના શરીરમાં જોહી જમ ફરેછે તેમ વિદ્યાજ્ઞાન કળા ઇત્યાદિની મોટાઈ આ પૃથ્વીના પૃથ્વ ઉપર ફરેછે. હાલમાં એ મોટાઈ બ્રિટન, ફ્રાન્સ, અને જર્મનીમાં છે, તે પોતાનો મુકામ ત્યાંથી ઉઠાવીને કેટલાંક વર્ષો આપણામાં કહાડવા સાચું અહીં આવશે; અને ત્યાંથી પછી પાછી પોતાના અસલ મુજરયાન ગ્રીસમાં કદાચિત જશે. પરંતુ તે જ્યાં સુધી આપણામાં છે, ત્યાં સુધી તમે ઉદ્યોગ કરો, અને તેમાં ફતેહ મેળવા વિશ્વંબરની પ્રાર્થના કરો, એટલું હું તમારી પાસે માગુ છું. અરે, જો પરમેશ્વર કૃપા કરશે તો હું અને તમે જીવતા છીએ એટલામાંજ એમ બનશે અને આપણા દેશબણી જોઈને બીજા દેશો અચ્ચંમામાં પડશે.”

એ બાણજી સાંભળીને તમામ ચોતાઓના મનમાં આનંદ અને અચ્ચંબો બંને સાથે ઉભા રહ્યાં, અને એવીજ મીઠાબાનાઓ બધા સરદારો તથા અમીરોને ઘેર વારાફરતી અમુક મુદતે યવાની ગોઠવણ થઈ. તેમાં તેમનાં બેરોં, છોકરાં, છોકરીઓ આવીને તે તેમનાં સગાં વહાલાં જોડે નિરાંતે વાતો કરે, ખાવ પીએ, અને હસે રમે એવા રીવાજ દાખલ થયો. એથી તે લોકોમાં બાલવા ચાલવાની

તથા હુવા ખેસવાની ઉત્તમ રીતિ દાખલ થઇ ને તેમનાં મન પ્રકુલિત થયાં.

પીટરનું ખાવું પીવું નિયમિત હતું, તો પણ પોતાની પાસે જમવા બેઠેલા હોય તેઓ દારૂ પીને મસ્તી કરે તે જોવાની તેને શોખ હતો. તે દરરોજ બરાબર બાર વાગતે જમતો, ને જમણુ ઘણું સાફું વાપરતો, જ્યાં પકવાનો ઘણાં ખાતો નહિ. પણ તેને ઉનું ઉનું ખાવાનું ઘણું ગમતું માટે તે રસોડાની છેક પાસેના દીવાનખાનામાં જમવા બેસતો. અને રસોડાની બારીમાંથી બાણું લઇને લાગલોજ ખાવા માંડતો, જમી રહીને તે એક વાગે સુતો ને બે વાગતે ઉઠતો, અને ત્યારથી તે રાતના દસ વાગતા સુધી પોતાનો સઘળો વખત ગમતમાં કહાડતો, અને રાતના દસ વાગે સુવે તે મળસકે બરાબર ચાર વાગતે ઉઠે, અને ત્યારથી તે જમવાની વખત સુધી પોતાના પ્રધાન મંડળને પોતાની પાસે રાખીને રાજ સંબંધી કામકાજ કરતો. એવા તેનો નિત્યક્રમ હતો. તે સાંજે જમતો નહોતો પણ ક્યાંચેરાઇન વગેરે તેના ઘરનાં માણસો જમવા બેસતાં ત્યારે તેની પાસે ખેશીને આણીમર તેણીમરની પુષ્કળ વાતો કરતો.

પીટર્સબર્ગ શહેરની પાસેજ એક ખેટ છે, તેના ઉપર પીટરે એક બંગલો બંધાવ્યો હતો. તેમાં હમેશાં ઉજળી મીનખાનીઓ થયા કરતી. તે બંગલામાં જવા સાફ હોડીમાં બેસવું પડતું હતું માટે તેવી હોડીઓ સૌસૌને ધટારત પ્રમાણે નાની મોટી પીટરે બંધાવી આપી હતી. પણ તે વાપરનારા પાસે એવા કરાર કરાવી લીધા હોત કે હમે તેને હમેશાં દુરસ્ત રાખીશું. સરકારી પૈસાથી બાંધી આપેલી હોડીઓ જોઇએ ત્યારે લડાઇના કામમાં ઉપયોગી પડે, તથા હોડીઓને સાફસુફ રાખવાની ટેવ પોતાના લોકોને પડે, એ પીટરના મનની મુખ્ય મતલબ હતી. સરકારી પૈસાના ખ-

રમથી પીટર જે કુંઈ કરતો, તેમાં તેનું સધળું વલણ ભો-
કમી સુધારો કરવા તરફ હતું.

આ સમયે પીટરને એક થાય એવી એક વાત તેની ન-
જરે પડી. તે એવી રીતે કે, આપણા દેશનો વેપાર કેવા
ચાલે છે, તે બાબત તેણે ડચ વેપારીઓમાં ઝીણી રીતે
તપાસ કરાવી. ત્યારે તેને એમ માલમ પડ્યું કે સમગ્ર
વેપાર સરકારી અમલદારોએ પોતાના હાથમાં રાખ્યાથી
તે ઓછો થવા લાગ્યો છે. લશ્કરી ભોંકેને પગાર વખતે
વખત મળતો નથી, સરકારી અમલદારો ખજાના મહેના
પૈસા વાપરે છે, સરકારની ઉપજ ઓછી થતી ચાલી છે,
અને આખા રાજ્યમાં ગરબડ થઈ રહી છે, એમ સમ-
જતાંજ તેને ધણું માઠું લાગ્યું. તેણે લાગલીજ તે બાબત-
ની તપાસ ચલાવી, ત્યારે તેમાં મૅજિકાફ વગેરે પોતાની
મહેરબાની વાળા માણસો સામેલ છે એમ નજરે પડ્યું.
તથાપિ તેમને પુછવાથી તેમણે જવાબ દીધો કે, અમે તો
બહાર લડાઈના કામમાં ગુંથાયલા હતા, તેથી પાછળ કો-
ણે શું કીધું તે અમે કુંઈ જાણતા નથી. તે બાલવું કેટલેક
દરજે અરૂં હતું તથાપિ તેઓ નિર્દોષ ઈર્ષ્યા નહિ, માટે પી-
ટરે તેમની મિલકત જપ્ત કરાવી, અને જેમના ઉપર એ ગુ-
ન્હેા ખુલી રીતે સાબીત થયો, તેમને સિબિરીઆના દેશમાં
દેશનીકાલ કીધા. આ કામમાં ધ્યાનમાં રાખવા ભોગ
વાત એ છે કે, મૅજિકાફ વગેરે મંડળી ઉપર ઝારની ધણી
કૃપા હતી તોય, તે અપરાધમાં આબ્યા એટલે તેણે તેમની
મિલકત જપ્ત કરતાં જરાએ આપું પાધું ભોયું નહિ.

પછી થોડા વખતમાં એવીજ બીજી એકકરક વાત બની
કે, ઝારના પાટવી કુંવર અલેક્સિસની સ્ત્રી ગર્ભવંતી હતી
તેને કુમાર અવતર્યો. એ બાઈ સ્વભાવે સારી હેવાધી,
ઝાર, ક્યાથેરાઈન અને બીજી તમામ દરબાર મંડળીને

ધણી અમતી હતી. પરંતુ તેનો ધણી ખરાબ ચાલનો અને બસની હોવાથી તેને તે શંખણી જેવી લાગતી. તે તેના ઉપર વારે વારે ગુસ્સે થાય, તેનું અપમાન કરે, અને તેની નજર આગળ પોતાની રાખેલી જોડે નાના પ્રકારનો વિલાસ કરે. તે જોઈને એ સુશીળ સ્ત્રીને ધણું દુઃખ થતું હતું, અને તેથી મોતની વાટ જોયા કરતી હતી. પુત્ર થયાથી પણ તે હરખાઈ નહિ. પ્રસવ થયા પછી તે સુવા રોગમાં પડી. પીટર તેને ઓસડ વેસડ કરાવવા લાગ્યો. વૈદ્ય ઓસડનું પલાયું લઈને તેની પાસે ગયો ત્યારે તેને હાથ જોડીને કહેવા લાગી, “વૈદ્યરાજ મારે એ ઓસડ બેસડ કંઈ હવે નહિ જોઈએ ! મારે તો મરણ જોઈએ છે ! જીવીને શું કરવું ? હવે તો મને નિરાંતે મરવા દો ! ” તે સમયે પીટર જાતે પણ ધણો માંદો હતો, તોપણ આ એનું બોલવું સાંભળીને તેની બહુ મીઠું ફેરવ્યું. ત્યારે અતિ નવચણે માન પૂર્વક તે બોલી કે, “સસરાજી હું તો હવે જાઉં છું, મારા ઉપર કૃપા રાખજો, અને આ મારા કુંવરની સંભાળ તમે કરજો. ઓછુંજ માફ આખરનું તમારી પાસે માગવાનું છે ! ” એ શબ્દો કાને પડતાંજ તે શૂરા બાદશાહની આંખોમાંથી આંસુના રેલા ચાલવા માંડ્યા ! અને તે છોકરાનું સારી રીતે પાલણ કરવાનું તેને વચન આપ્યું. તે કાને પડતાંજ તેણીએ દેહ મૂક્યો ! જીવો, સૌથી જીવ વ. હાલો કહેવાય છે, પણ માને પોતાના જીવ કરતાં એક છોકરાંની જીવ વધારે વહાલો લાગે છે. એ કુંવર મોટો થઈને આશ્વિન રાણીની પછવાડે બીજા પીટરનું નામ ધારણ કરીને રથદેશની ગાદી ઉપર બેઠો.

એમ પીટરની સુશીલ વહુ મોઈ તે દિવસે તેને ધણો શોક થયો, એ વાત ખરી, પણ તે શોક પુરો એકે દહાડે ટૂંકો નહિ, કારણ કે એ શોકકારક બનાવ જે દહાડે બ-

ત્યો તેને બીજેજ દહાડે ક્યારેયાર્ધન રાણીને પુત્ર પ્રસન્ન્યો.
 તેથી ઝારને ધણો આનંદ થયો. પીતર્સબર્ગમાં તે સંબંધી
 એક સરખો દસ દહાડા સુધી ઓછવ થયો. તેમાં મલ્લપા-
 નની પરીસીમા થઈ. છેવટની મીજલસ બાદશાહી મહેલમાં
 થઈ. તે વખત દરેક ગૃહસ્થે એક એક લોટો દારૂ પીવોજ
 નોંધ્યે, એવા તેણે આગ્રહ કર્યો. તે વખતના ગોંધીઆ-
 રાનું વર્ણન કામત ખૂસે કર્યું છે. તેમાં એમ છે કે, “એ
 નીશા બાજીમાંથી મારે કોઈ રીતે બહાર નીકળી જવું
 એમ ધારીને હું તે દિવાનખાનામાંથી ધીમે રહીને નીકળ્યો.
 પણ મને દરવાજા ઉપરના પેહરેગીરીએ અટકાવ્યો. તેમને
 મેં એમ કહ્યું કે, હું ઝારસાહેબની કંઈ સંદેશો કોઇને કહે-
 વાને જાઉં છું. ત્યારે તેમણે મને છોડ્યો. ત્યાંથી નીકળેલો
 પાકરો હું કેલદનમન નામે ગૃહસ્થને ઘેર આવ્યો. તે ગૃ-
 હસ્થ પેહલાં ઝારની ગુફ હતો, તથા તેના ઉપર તેની ધણી
 મેહરબાની હતી. તેને ત્યાં હું જઈને બેઠો એટલામાં લોટો
 બરીને દારૂ પીને તે ગૃહસ્થની સ્વારી ડોલતી ડોલતી ત્યાં
 આવી. એક ટેબલ આગળ ખુરશી પડેલી હતી તે ઉપર
 બેઠો. એડીવાર પછી તેણે પોતાનું માથું ટેબલ ઉપર મૂક્યું
 અને ધણી હુંગ આવી હાય એવું દેખાયું. તથાપિ હેવી
 હુંગ તેને દરરોજ આવતી તેથી તેના ધરનાં માણસોનું
 ધ્યાન તેના ઉપર મથું નહિ. પણ પછી કંઈ હાલચાલ ન-
 જરે ન પડવાથી તેની ધણીઆણી તેની પાસે ગઈ ને તેને
 હલાવવા લાગી. ત્યારે તેની જીવ નીકળી ગયેલો માલમ
 પડ્યો ! તેથી તેના કુટુંબના માણસોના આકંઠનો પાર ન
 રહ્યો. મેં લાગલીજ તે ખબર ઝારને કરી. તેથી તેને ધણું
 માફ લાગ્યું. અને તાબડતોકે તેને ઘેર આવવાને તેની વિ-
 ધવા સ્ત્રીને છાની રાખી તથા તે ગૃહસ્થની લાસને સર-
 કરી ખરમથી ભુમીદાહ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. પછી તે ગ-

શીખ બિચારી વિધવાને થોડું એક પેનશન બાંધી આપ્યું. પીટર જેવા વિચારવંત અને પ્રજાની સંભાળ કરનારા બાદશાહને તેના છાંદિષ્ટપણાથી આવો દુઃખદાયક બનાવ બને એ શોભતું નથી.

ઈ. સ. ૧૭૧૪ની આખરના કેટલાએક મહિના અને ઈ. સ. ૧૭૧૫ની સરખાતના કેટલાએક મહિના પીટર રાજધાનીમાં રહ્યો હતો, ત્યારે તેની આબાદી જોઈને તે ધણી આનંદ પામ્યો હતો. એ શહેરમાં આગળ લાકડાનાં ઘરો બંધાયેલાં હતાં તે હવે પીટર જતે, તેના પ્રધાનો અને બીજા દરબારના અમીર ઉમરાવો આવી રહ્યાથી બીજાં મકાનો છોંબંધ બાંધવાનો ઠરાવ થયો. વળી ગોદી વગેરે સરકારી કામરતો બાંધવા સાથે આસરે ૪૦૦૦૦ બંધીવાનો કામ લગાડ્યા હતા. તેમાંના કેટલાએક રોગ અને કડકડતી ઠાઠને લીધે મરી ગયા. તોપણ ક્યાયેરાઈનના દયાળુપણાથી તેમને એસડ અને જડાં મોટાં વસ્ત્રો વારંવાર મળ્યાં કરતાં હતાં. વળી સેંટ હિલાયર નામે એક ફ્રેંચ વિદ્વાનને ગુરૂ નીમીને એક વિદ્યાલય સ્થાપ્યું, તેમાં બાષા, ગણિત, લાકડી પટાની રમત, અને ઘોડા કુપર બેસવું ઇત્યાદિ ઉપયોગી વિદ્યા શીખવાતી હતી. પીટરને પ્રવાસમાંથી મળેલો પૃથ્વીનો કૃત્રિમ ગોળો તેણે એ પાઠશાળાને ભેટ કર્યો.

આ વખતે દુનિઆમાં પીટરની કીર્તિ કેટલી વધી હતી તે દેખાડવા સાથે અહીં એક વાત કહું છું. ઈરાનના બાદશાહ તરફથી એક હાથીને પાંચ સિંહનો નજરાણો લઈને એક વકીલ રશિઅન દરબારમાં આવ્યો હતો; અને તાર્તાર સ્લોકોના બચમાંથી છુટવા સાથે મદદ માગવા માટે ઉજ્જવેગ સ્લોકોના સરદાર મહંમદ બહાણીથી એ એક વકીલ આવ્યો હતો. એટલા છેટેના રાજ પીટરની મહેરબાની મળવવા તથા તેની મદદ લેવાને મથતા હતા એ તેને શાબા છે.

સ્વીડનના રાજા બારમા ચાર્લસ વિષે જે પાછલા ભાગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે વાંચનારાઓના ધ્યાનમાં હશેજ, તે તુર્કી રાજ્યમાંથી નિરાશ થઈ વેષ બદલીને ઈ. સ. ૧૭૧૪ ના નવેમ્બર માસની ૧૪ મી તારીખે આલસંડમાં આવ્યો ને ત્યાં પોતાનું અરૂં સ્વરૂપ ઝાહિર કર્યું. તેથી પોતાના રાજાને ધણે દિવસે આવેલો જોઈને પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો. અને તેને ધણું આદરમાન આપ્યું. ઠીક છે. બીજા રાજાએ તેમની પરાભવ કરવાથી પોતાનો રાજા ઠળી મયો? તેને હાથે રાજ્ય બ્યવહારની જેજે બુલો થઈ હતી તે પ્રજાની જાણમાં જતા તેને એક કોરણે મૂકીને તેમણે ફરીથી ૨૫૦૦૦ સ્વારોનો ખરચ ચાલે એટલા પૈસા કરી આપ્યા.

આણી મરની એ તૈયારીની ખખર પડતાંજ પીટરે પ્રશિયા, ડેનમાર્ક, પોલાંડ, અને ઈંગ્લાંડને પોતાની તરફ કરી લઈને લડાઈની તૈયારી કરી. એ ત્રણેના એકઠાં મળેલાં લશ્કરે એકઠાં થઈને આલસંડને ઘેરો ધાધ્યો. એ ઘેરામાં ચાર્લસ ઘેરાઈ ગયો ને તેને એમ લાગ્યું કે, કેટલાક વખતલમી આપણે તુર્કી રાજ્યમાં એકાંત વાસ ભોગવતા હતા, તે હવે આપણા મુલકમાંજ કબજા થયા છીએ. વળી આલસંડ શહેર મજબૂત હતું તેથી ઘેરો ધાલનારાઓનો ઉપાય ચાલતો નહોતો. તથાપિ માંહેના લોકોએ આખરે કાયર થઈને હવે આપણે દુશ્મનને તામિે યથા વિના છુટકો નથી એમ ધાર્યું ત્યારે તેમણે પોતાના રાજાને એક હાડીમાં દશ માણસો સહિત બેસાડીને યુક્તિથી બહાર કહાડી મૂકી પોતે પ્રશિયાના રાજાને તામિે યથા.

એટલામાં પીટરે ફિનલાંડ આપ્યું જીતી લીધું, અને ત્યાંના બંદોબસ્ત સાફ ગાલિટ્ઝિનના હાથ નીચે પુરકજ ફોજ આપી. સ્કેરિમાતાફ ચૌદ પંદર હજાર લશ્કર સાથે પાય-રુનિઆ પ્રાંતમાં હતો; અને ખુસ તથા બોઆરના હાથતળે

૩૦૦૦૦ સૈન્ય આપ્યું હતું. તે પોલાંડમાં હતું. પીઠરે લિ-
લ્હેનિઆ, અને એસ્થોનીઆ પ્રાંતનો ધણો ભાગ જીતી
લીધો. એ વગર ફિનલાંડની બંને તરફનો મુલક તેની પાસે
હતો તે જુદો. સારાંશકે, તેને હવે સ્વીડનના રાજની બીક
લગારે કોઈ ઠેકાણે રહી નહિ. ત્યારે ફરીથી એકવાર યુરોપ-
ખંડની મુસાફરી કરવા સારૂ નીકળવાનો વિચાર તેના મ-
નમાં આવ્યો.

તેણે મુસાફરીની સરઆત કરી ત્યારે તેની જોડે તેની
રાણી ક્યારેઈ પણ હતી. એ વખત તેણે સ્લાવસડ,
મર્કિન બર્ગ, હામબર્ગ અને પિરમોંત જોયાં; અને પછી
સ્કયૂરિનમાં આવ્યો. ને ત્યાંથી કોપનહેગન ગયો. ત્યાં ત્રણ
મહિના રહ્યો, ત્યાં જ કાંઈ જોવાનું હતું તે ધ્યાન દઈને
જોયું. એ દેશના રાજાએ તેની સારી બરદાસ્ત કરી. ત્યાંથી
નીકળીને તે હાલાંડમાં ગયાં. એ વેળા તેની રાણી સેન્ન
કાયલી હોવાથી કેટલાક મુકામ પાછળ રહી હતી તે આવી
મળી. એ વખત તેને ત્રીજીવારના ગર્ભના દહાડા પુરા થવા
આવ્યા હતા તેથી ત્યાં પ્રસવ થયોને દોકરો અવતર્યો અને
લાગલોજ બીજો દહાડે મરણ પામ્યો. આ દેશમાં પોતાના
જીવના સહવાસવાળા કાંડામમાં દાખલ થતાજ તેને તેની જીવની
ઓળખીતી મંડળી મળી તેથી પીઠર ધણો રાજ થયો. તે
મંડળીએ તેને ઘણું માન આપ્યું અને પીઠર પણ તેની
જોડે ખુલા મનથી છેક બરોબરીઆની પેઠે વર્તવા લાગ્યો.
જેવા તે ઓગણીસ વર્ષ ઉપર હતો તેવાજ આ વખતે તે
લોકોને માલમ પડ્યો. એટલી મુદતમાં ફરક માત્ર એટલોજ
માલમ પડ્યો કે, પહેલાં તે મંડળી દીઠી કે અબરાઈ જતો
તે ખોડ જઈને હવે તે મંડળીમાં સારી પેઠે બાલવા લાગ્યો.
પહેલાં સુધાર કામ શીખવાને જ ઓરડીમાં તે રહ્યો હતો
તે ઓરડી આ વખતે તેણે ખામુખાં જઈને જોઈ. તે

ઐરડી ત્યાંના લોકોએ સારી હાલતમાં સાચવી રાખીને તેનું નામ રાજ મહેલ પાડ્યું હતું. તે ઝૂંપડી હજી સુધી જીવીને તેવીજ સાચવી રાખી છે એમ કહેવાય છે. તે ઐરડીમાં એક ટેબલ અને ત્રણ ખુરશીઓ તે વેળા હતી તે પણ હજી છે. એ ઐરડીમાં પીટર પગ મૂકતાંજ જરા સ્તબ્ધ રહ્યો. એ વખત તેના મનમાં શાશા વિચાર આવ્યા હશે, તેતો તેજ જાણે કદાચિત એ ઐરડીમાં એકાંત બેશીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતો હતો તે તેને યાદ આવ્યું હશે. અને હવે તે ફક્ત અભ્યાસના દિવસ જઈને આવા સુખના દહાડા કૃપાળુ વિશ્વંભરે આગણીસ વર્ષે દૃષ્ટાડાયા માટે આ વેળાએ તેના અંતઃકરણમાં ભક્તિ રસ ઉભરાયો હશે.

એ પછી તે ક્રાન્સની રાજધાની પારિસમાં ગયો. ત્યાંના આદ્યશહે તેને માન આપવા સાડ બારે તૈયારી કરેલી હતી. તથાપિ તેવો ઠાઠમાઠ તેને ગમતો નહોતો, તથા તે નગરમાં તે ક્યારે દાખલ થયો તે ઘણા ખરાએ તો જાણ્યુંએ નહિ. વળી તેને ઉતરવા સાડ મોટો મહેલ તૈયાર કરી રાખ્યો હતો, તેમાં ન રહેતાં શહેરના એક ખુણામાં નાનું ઘર લઇને તેમાં પોતાનો મુકામ રાખ્યો. ત્યાં ફ્રેંચ આદ્યશહે તેની તેહે નાતમાં પોતાના માણસો બરદાસ્ત રાખવાને મોકલ્યાં હતાં, તેઓ તેને ખાવા પીવાના કીમતી પદાર્થો લાવીને તેની આગળ મુકવા લાગ્યા, ત્યારે પીટર તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ બાઈઓ, હું સિપાઈ છું; મને થોડી રોટલી અને થાડો સ્નાહો દાર મળે એટલે બીજું કંઈજ જોઈએ નહિ; મને ઓટા દિવાન ખાના કરતાં નાની ઐરડી વધારે ગમે છે. જબકો અને દમામની ઈચ્છા મને બીલકુલ થતી નથી; પણ તે મને અજામણા લાગે છે; તમારા લોકોને અમથી મહેનતમાં હું કદી નાંખવાનો નથી.” પીટર જેમ બોલતો

હતો તેમજ વર્તતો હતો, એ વાત રાજા લોકોનેજ નહિ પણ નાના મોટા સર્વેને દાખલો લેવા જોગ છે.

પીટરે પારિસ શહેરમાંની જોવા જેવી હતી તેટલી બધી વસ્તુઓ જોઈ. તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેને ખુશી કરવાને બધી તજવીજ કરી રાખેલી હતી. એક ઠેકાણે તેની તથા તેની રાણીની તસવીર મોટા માન સહિત મૂકેલી તેણે દીઠી. ટુંકશાળ જોવા ગયો ત્યારે તેના સંચામાંથી એક નાણાંનો ચિફો તેના પગ આગળ આવી પડ્યો, તે જમકોને જોતાં તેના ઉપર પોતાનો એહેરો કોતરેલો નજરે પડ્યો. તે જોઈને તેને ધણો સંતોષ થયો.

એ વખતમાં પારિસમાં વાલેસ નામ એક ઇંગ્રેજ ગ્રહસ્થ નેત્ર વૈદ્ય હતો. તે છેક મએલી આંખને પણ સારી કરતો હતો. એવા એક દાખલો તેણે પીટરની રખર કરી દેખાડાવ્યો. તે જોઈને તેને ધણી નવાઈ લાગી; અને વાલેસનાં ધણાં વખાણ કર્યાં, તથા તેને એમ કહ્યું કે, અમે મુસાફરી કરીને પાછા સ્વદેશમાં ગયા પછી એક સારા હોંશિઆર જીવાન માણસને તમારી પાસે મોકલીશું; તેને એ વિદ્યા કૃપા કરીને શીખવજો. એ આરનું કહેવું વાલેસે ધણી ખુશી સાથે કબૂલ કર્યું. ઉપયોગી વિદ્યા પારકા માણસમાં જોવામાં આવે એટલે તે પોતાના લોકોને મેળવી આપવા બાબત તેને કેટલી ઉત્કંઠા હતી, તે આ વાત ઉપરથી ખુબી રીતે માલમ પડે છે. અને દરિદ્રિ, ધનલોભી માણસ સોનું મેળવવા માટે જેટલો જીવ લગાડીને મથે છે, તેના કરતાં પીટર સ્વદેશ કલ્યાણના ઉપાયો બાબત વધારે કાળજી રાખતો હતો, એમ કહ્યા વિના રહેવાનું નથી.

ફ્રાન્સદેશની ઉત્તમ અવસ્થા થવાને જે પુરૂષો કારણ બન છે. તે આમાં રેશમૂ ગણાય છે. એ ધણો ડાહ્યો

માણસ હતો. તેને ક્રૌંચો મોટો પુરૂષ માનેછે અને તેની યાદગારીમાં તેનું એક બાવલું બેસાડેલું છે, તે જોવા સાફ બાદશાહની સ્વારી મઠ હતી. તે મૂર્તિ નજરે પડતાંજ તેની મોટાઈ વિષે પુણ્યબાવ ઝારના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. અને થોડીવાર ચુપચાપ ઉભો રહ્યા પછી જશ મોડું મલકાર્યાંજી બોલ્યો, “મહારાજ, તમને ધન્ય છે ! આપે મને જો તમારી રાજનીતિ બણાવી હોત તો હું આપને માફ અરધું રાજ્ય આપત. પીટર એમ બોલે એમાં નવાઈ જેવું નથી કારણ કે રેસલૂની રાજ્યનીતિની લાયકી અરેખાત તેવીજ હતી.

પીટર જ્યારે આગળ ઇંગ્લાંડ ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના કેટલાક કારીગરો પોતાના દેશમાં આપ્યા હતા, તેમ આ વેળાએ ક્રાન્સમાંથી લીધા. વળી ત્યાંનાં ધણાં કારખાનાં તેણે જોયાં ને તેમાં જે નવું દીઠામાં આવ્યું તે તેણે ધ્યાનમાં રાખ્યું. તે જ્યારે ઇંગ્લાંડ ગયો ત્યારે ત્યાંની પાર્લિમેન્ટ જોવાની વાત પાછળ આવી ગઈછે તે વાંચનારાઓના ધ્યાનમાં હશેજ. તેમ આ વેળાએ ન બન્યું. કારણ તે વેળા પીટરમાં જે સરમાળપણું અને બીકણપણું હતું તે જવું રહીને હમણાં તો સારો હજતો મળતો બની ગયો હતો. તેથી ક્રાન્સની પાર્લિમેન્ટ સભામાં જઈને સર્વ બાબતો તપસી તથા તે મંડળી માહેના કેટલાએક મોટા પુરૂષોની મુલાકાત લીધી.

એ પ્રમાણે ખારિસ શહેર જોઈ રહ્યા પછી તે પાછો આ-મસ્ટર્ડામમાં આવ્યો. ત્યાં તેની વહાલી રાણી રહી હતી તે મળી. એ રાણીની ડચ અમલદારોએ સારી બરદાશ રાખી હતી, તોપણ તેને પીટર વિના એન પડતું નહિ, તથા વખત જતો નહિ. તેની ગમગીની દૂર કરાવવા સાફ તેને

નોકાસૈન્યની ઝટાપટી દેખડાવાને તેને ખુશી રાખવાનું કરતા હતા.

અહીંથી પોતાની પ્રિયાને સાથે લઇને પીટર ખલિન જવા નીકળ્યો. સાક્ષનીમાંથી જતાં રસ્તામાં વિટ્ટેબર્ગ ના-
મે મામ આવ્યું. અહીં જોવાલાયક શું શું છે તેની તપાસ કરતાં તેને કોઇએ એમ કહ્યું કે, ખ્રીસ્તીધર્મમાં સારો અને મોટો સુધારો કરનાર પ્રસિદ્ધ ધાર્મિક અને પવિત્ર પુરુષ લૂથરને ખેસવાની ઓરડી હજી સુધી તેવી ને તેવીજ રાખી મૂકી છે. તથા તેનું પીતળનું બાવલું પણ છે. એ સાંભળી તેને તે જોવાની ઇચ્છા થઈ. તે વખત જમવાની લગાર વાર હતી તેથી તે તરત ઉઠીને પેલું પુતળું જોવા ગયો, અને તે નજરે પડ્યું તારે બોલ્યો, “અરે, આવડા મોટા માણસને આટલુંજ માન થતે?, એ બોલીને પેલી ઓરડીમાં પેઠી, તે ઓરડીની એક ભિંત ઉપર એક મોટો શાહીનો ડાઘ હતો તે ઉપર તેની નજર ગઈ તેથી પૂછ્યું તારે તે જગા દેખડાવવા સારૂ જે માણસ ગયો હતો તેણે કહ્યું કે લૂથર ધર્મ સંબંધ વિષય ઉપર કંઈ લખતો હતો તારે સેતાન આવીને તેની આમળ નાચવા લાગ્યો, તેથી કંટાળીને તેને મારવા સારૂ તેના ઉપર છુટો શાહીનો ખડીઓ ફેંચ્યા, તેમાંથી ઉડેલી આ શાહીનો ડાઘો છે. તે કેમ કર્યો જતો નથી! એ ભાળપણની વાત પીટરને છેક ખોટા લાગી. કારણ કે લૂથર આવડો વિદ્વાન અને વિચારવંત છતાં તેના આગળ સેતાન કુદકા મારેછે એમ સ્ત્રી રીતે તેના મનમાં બેસાયું, તેનો ખુલાસો તેનાથી થઈ શક્યો નહિ. તારે પછી તે જગા જે જે જોઈ ગએલા હતા તેમણે પેતાના નામ ધુળ ઉઠીને કાળી થએલી ભિંત ઉપર

● એ પુરુષ ઇસ્લિખનમાં ઈ. સ. ૧૪૮૩માં જન્મ્યો હતો અને ત્યાંજ ઈ. સ. ૧૫૪૬માં મરણ પામ્યો હતો.

સપેતા વડે લખ્યાં હતાં, તેની નીચે પીટરે પોતાનું નામ પોતાને હાથે રૂથ લીધીમાં લખ્યું તે હજી સુધી છે, એમ કહે છે.

પછી ત્યાંથી ક્યારેરાધનને પોતાની સાવકાથ પ્રમાણે આવવાનું કહીને પોતે છડો ઘણાજ જલદીથી બહીન ગયો. ત્યાંનો રાજા ઝારને સહકુટુંબ આવવાનો જાણીને માટી તૈયારી કરીને રહા જોયા કરતો હતો. તથાપિ આમ અ-કાળ અને ગુપચુપ એક સાધારણ માણસ પ્રમાણે એવા આઓ કે તે સમજીએ ન શક્યો. તે આવવાનો હતો માટે તેના એલચીએ એક મહેલ તેને સાડ જોઈ રાખ્યો હતો તેમાં જાળને ઉતર્યો. પછી પ્રેડરિક રાજાએ પોતાનો એક મોટો અમલદાર તેના પાસે મોકલીને તેની માર્ફત અમ જણાવ્યું કે, આપના આવવાથી મને બહુ સંતોષ થયો છે. તેના જવાબમાં પીટરે રાજાને એમ કહાવ્યું કે, ‘જો આ-પની ધરછા હશે, તો આવતી કાલની બપોરે આપને હું મળીશ; એ સાંજની રાત્રીને સાડ લાગ્યું. અને બીજે દહાડે તે વખત પીટરને લેવા સાડ પોતાની ત્રણ ગાડીઓ તેના મહેલ સામી ઉભી રાખી. તે ગાડીમાં જે કેટલાક રૂથિઅન જીવાનીઆ પીટરે વિદ્યાભ્યાસ સાડ અહીં મો-કયા હતા, તેઓ બેઠા બેઠા વાટ જોતા હતા, કે હમણાં આવે છે, હમણાં આવશે, એમ કરતાં ઘણો વખત ગયો. પણ પેલીમર પીટર પાછલે બારણેથી બહાર નીકળીને રા-જમહેલમાં જઈ રાજા સાથે વાત કરવા બેઠો. એ સાંજ-નીને સર્વને નવાઈ લાગી. એમ એકાએક અને એકલો ઝારને પોતાની પાસે આવેલો જોઈને રાજા પણ અચંબામાં પડ્યો. તે વખત પીટરે તેને એમ કહ્યું કે, ‘પ્રાકમાઈની મને છેક કંટાળો છે. એ મને બીલકુલ મમતો નથી. હું આજ જેટલું આલ્યો તેના કરતાં પાંચધણું વધારે એક દિવસમાં ચાલી શકું છું.’

આર આવી પહેાંચ્યા પછી એવળુ દિવસે ક્યાથેરાઇનની સ્વારી બલ્કિનમાં આવી. ત્યાં તેનું અને પીટરનું ફેદરિકે સારી રીતે સન્માન કર્યું. અને જિયાફત વગેરેથી ઘટવું માન આપ્યું. પછી ત્યાં કેટલાએક ચમત્કારિક વસ્તુની ખરીદી કરી તથા જોવા જેવી હતી તે જોધને ત્યાંથી પાછો હાલાંડમાં આવ્યો. તે ત્યાંથી અનેક પદાર્થો તેણે વેચાતા લીધા. તેમાં શરીર રચના સંબંધી પ્રાણીઓના જે અસંખ્ય નમુના રેસ્કનાએ વિદ્વાને પચાસવર્ષ સુધી મેહેનત કરીને એકઠા કરી રાખ્યા હતા. તે બધા ૩૦૦૦૦ ફ્લારિન્સ* માટે તે બધા ખરીદ કર્યા અને પોતાના દેશમાં આવ્યા.

એ સમયે બહારથી તો ઠીક હતું, તથાપિ પીટરને કુટુંબ કલેશથી દુઃખ ભોગવવું પડ્યું, તે હજી કહેવાનું બાકી રહેલું છે. તે કહીએ છીએ. આરનો છોકરો આલેક્સિસ ધણી નઠારી ચાલનો માણસ હતો તેના સંતાપથી તેની સ્ત્રી મરણ પામી, એ વાત પાછળ આવી ગઇ છે; તે અમારા વાંચનારની જાણમાં હશેજ. એ વગર એમ હતું કે, પીટરની વિશ્વ જે જીના વિચારના લોકો દગાકટકા રમતા હતા, તેમાં એ આગેવાન હતો. તેથી આર જે જે સુધારાનાં કામો કરતો, તેની તે નિંદા કરતો એટલુંજ નહિ પણ તે બંધ પાડવા સાથે મેહેનત કરતો હતો. એ બધાની પીટરને ખબર હતી; તથા પોતાની પછવાડે જે એના હાથમાં રાજ્ય જાયતો આટલી બધી મેહેનતથી કરેલા સુધારાને ધુળ કરી નાંખશે, એમ પણ તેના મનમાં આવી ચૂક્યું હતું. માટે એને ઠેકાણે લાવવો અથવા રાજ્ય ન મળે એવો બંદોબસ્ત કરવાનો પીટરે પોતાના મનમાં ઠરાવ કર્યો હતો. એ બાબત તે હમેશાં વિચાર કરતો હતો. તેને ઠેકાણે લાવવા માટે પોતે મુસાફરીએ નીકળતા પહેલાં આલે-

* એક ફ્લારિન્સની કિંમત આશરે ત્રણ આના થાયછે.

કિસસને એક પત્ર લખ્યો હતો. એમાં એમ લખ્યું હતું કે,
 “તેં જોઈ ક્યું છે અને કરે છે તે બધું હું જાણું છું, એમ
 મિથ્યા માયાકૃત કરતો નહિ; હજી વખત છે. તું સમજ,
 એટલું ફેરવતાંએ તારી આંખો નહિજ ઉઘડે તો શરીરના
 નિરૂપયોગી કોહી ગયેલા ભાગને જોમ કાપી નાખવામાં
 આવે છે, તેમ હું તને રાજ્યાધિકાર મળવાના સંબંધમાંથી
 તોડી નાખીશ. આ મેં તને અમથું બીવડાવવાને લખ્યું
 છે, એમ સમજીશ નહિ. હું બોલું છું તે પ્રમાણે કર્યા વ-
 ગર રહેવાનો નથી. વળી તું એમ સમજીતો હોઈશ કે, હું
 વડીલ પુત્ર છું, તેથી મને રાજ્ય સેહેજ મળશે. પણ બા-
 ઘરે, એ વિશ્વાસ રાખવો ફાગટ છે. અરે. સ્વદેશના સુ-
 ધારા અને સ્વદેશી પ્રજાના હિત માટે જોણે પોતાના જીવની
 દરકાર રાખી નથી, તો તારા જેવા એ બંને બાબતોની
 પરવા ન રાખનારા માણસના જીવની કોડીબારે તે દરકાર
 રાખશે કે? માં રાજ્ય અને મારો દેશ તારા સરખા ના-
 લાયક દીકરાના હાથમાં આપવા કરતાં તે એકાદ ત્રા-
 હિત ડાહ્યા માણસના હવાલામાં સોંપીશ, મ નફી સ-
 મજાને” તેનો અલેક્સિસે એવા ઉત્તર દીધો કે, “ઠીક છે,
 મને રાજ્યની જરૂર નથી. હું પરમેશ્વરને યાદ કરીને કહું છું
 કે, મારો રાજ્ય ઉપર હક છે એમ પણ બોલવાનો નથી.
 માત્ર મારા એક આ છોકરાની આપ બરદાશ કરો, અને
 હું જીવું ત્યાં સુધી માં ભરણ પોષણ કરો, એટલું હું
 આપની પાસે માગું છું.” એ ઉપરથી એના બાપે ફરીને
 એમ લખ્યું કે, “તેં તારા કાગળમાં રાજ્યના વારસા ઉપર-
 થી માત્ર હાથ ઉઠાવ્યો છે, તથાપિ તારા આવા દૂરાચર-
 ણથી અમને જે અતિથય દુઃખ થાય છે તે અમે તને
 દેખડાવ્યા છતાં તને કંઈજ લાગતું નથી એમ જણાય છે.
 અરે, મેં તારા બાપે તને શીખામણ દીધી, તેની તને જા-
 ન

ગારે અસર થઈ નહિ ! વાંચું ઠીક, વળી એકવાર તને લખી જિલ્લું. પણ એ આખરેનું સમજાવે. તે ગયા પત્રમાં જે મને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહ્યું. તે પ્રમાણે તારાથી ચલાશે નહિ. પેલા લાંબી દાઢીવાળા લોકો તારા ઉપર આશા ખાંધીને બેઠા છે. તે તને તરેહવાર રીતે બુલાવેા ખવાડશે, ખરી ખોટી સલાહ આપશે, તારી બુદ્ધિ ફેરવી નાખશે, અને તે આપેલા વચનનો ભંગ કરાવશે, એ બધાનો તું વિચાર કર. અરે, તું તે લોકોને આટલા ચલાય છે, અને જેણે તને જન્મ આપ્યો, તેની સાથે કૃતજ્ઞ થઈ સામો થાય છે ? અરે, તું સમજાવેા થયો તારાથી આજસુધીમાં કોઈ પણ કામમાં મને મદદ કરી છે કે ? તું મારી નિંદા નથી કરતો કે ? અને હું આપણા લોકોના બલા માટે જે જે કહું છું, તેનો તું ધિક્કાર નથી કરતો કે ? તારા હાથમાં જે રાજ્યાધિકાર આવે તો મેં જે કાંઈ કહ્યું છે અને કહું છું, તે બધાનો તું જડબુજથી નાશ કરીશ, એ શું હું નથી જાણતો ? તો પણ કહું છું કે, હવે તું શુદ્ધિમાં આવ, અને તારાં આચરણ સુધારીને મારી પાછળ રાજ્ય કરવાને લાયક થા. અથવા તો જોગી થા. આ પત્રનો ઉત્તર તું જાતે મને મળીને આપ, અથવા લખી મોકલ. એમાંનું કંઈએ નહિ કરે તો, હું તને અપરાધી સમજીને તે પ્રમાણે તારી જોડે ચાલીશ.”

એનો જવાબ આલેક્સિસે એમ લખી મોકલ્યો કે, “આપના તરફથી ચાલતા માસની ઓગણીસમી તારીખનો લખેલો પત્ર મને ગઈ કાલે સવારે મળ્યો. હું માંદો છું તેથી મારાથી હમણાં વધારે લખાતું નથી. હું જોગીપણું સ્વીકારવાને તૈયાર છું, તેમાં આપની આજ્ઞા જિલ્લું, એટલું જ માંગું છું.” એ પત્ર વાંચ્યા પછી પીટર જાતે જઈને તેને મળ્યો. ત્યારે તે પથારીમાં સૂતો હતો; પણ તે ખરેખરો માંદો

હતો કે આજરોપણનો ઢાંગ કર્યો હતો, તે બરાબર સ-
મજાતું નથી. તથાપિ તેણે જ્યારે સોગંદ ખાઈને કહ્યું કે
હું અચિત્ત જોગી થઈશ, ત્યારે પીટરે તેને શીખામણ દીધી
કે, “ભાઈરે, જોગી થવામાં સુખ નથી, તે સ્થિતિ ઘણી
કઠણ છે, તેમાં અનેક દુઃખો વેઠવાં પડે છે. માટે એમાં
ઉતાવળો થઈને અવિચાર કરીશમાં. પાકે વિચાર કરજે,
અને એ વિચાર બહુ જોખમ ભરેલો છે, માટે હું તને છ
મહિનાની મુદત આપું છું, તારો કેવો નિશ્ચય થાય છે તે
મને આજથી છ માસ પછી જણાવજે.” એમ વાતચિત
થયા પછી અગાડી કહ્યા પ્રમાણે ડ્રાન્સ વગેરે દેશો જોવા
સાર મુસાફરીએ નીકળ્યો. અને તેણે શું શું જોયું અને
કીધું તેની સંક્ષેપ હકીગત પાછળ આવી ગઈ છે. તે વાં-
ચનારાઓને યાદ હશેજ. આણીમિર બાપથી છુટો પડ્યા
પછી આલેક્સિસ પાછો મોજમાં નિમગ્ન થયો તે એટલે
કે બાપે આપણને શું કહ્યું અને તે બાબત શો વિચાર
કરવો એતો એને યાદ ન રહ્યું. તથાપિ પીટરનું ચિત્ત છ
માસની મુદતમાં ફર્યું નહોતું. તે યુરોપની મુસાફરી કરતાં
જ્યારે કોપનહેગનમાં આવ્યો ત્યારે મુદત ઉપર એક મહીનો
થઈ ગયો હતો. તોય આલેક્સિસ તરફથી કશો જવાબ
આવ્યો નહિ, એમ જોઈને ઝારને મહા સંતાપ થયો. અને
લાગલોજ એક કાગળ લખી મોકલ્યો કે, “તે જવાબ મોક-
લવાને ઠીક કરી એ ઠીક નહિ. તું કાંઈએ ડેકાણે આવ્યો
કે? આ રાજ્ય મારી પાછળ તને મળે એવે રસ્તે તું આ-
વ્યો છે કે? એમ જો કાંઈ બન્યું હોય તો આઠ દિવસની
અંદર આવીને મને મળ. પણ જોગી થવાની તારી ખેલ-
લીજ હઈને હજી સુધી પકડી રહ્યો હોય તો તે પણ ખુબ્બું
લખી જણાવજે અને ક્યે દિવસે તું તે પંથની દિક્ષા લેવાયો
છે તે તેમાં લખજે.” એ પત્ર જોઈને તેનાં સોબતીઓએ

તને એવી સલાહ આપી કે, પીટર આટલો તપેલો છે ત્યારે તેની પાસે જવું નાકુરસ્ત છે. માટે તે સઘળાએ મળીને તેની જોડે એક કપટ યુક્તિ લડાવી. તે એવી કે, હું મારા બાપની આત્મા માથે ચડાવીને તેની પાસે કોપન હેગન જવાનો છું. એવું તેણે કારભાર કરનારી મંડળીને જણાવીને મુખ્ય વહોવટદાર મૅજિસ્ટ્રાટ પાસેથી વાટ ખરચી સાર પુઠકળ પૈસા લીધા ને પછી લિન્હોનિયાની સરહદ સુધી આવીને ત્યાંથી વિએના બહુ વળ્યો. ત્યાં પહોંચ્યો પછી ત્યાંના બાદશાહેને પોતાના રક્ષણ બાબત ખરજ કરી કે, મારા પીતા પીટરના મોત સુધી મારી ખરદાસ્ત કરો. તથાપિ આ શાહજદાનું માગવું કબૂલ કરીને રશિઆ દેશના બાદશાહેને દુબાવવાનું વિએનાનો શાહેને ઠીક લાગ્યું નહિ. એ જોઈ આલેક્સિસ ત્યાંથી નીકળીને નેપલ્સમાં ગયો.

એ સમાચાર પીટરને માલમ પડતાંજ તેણે રોમાંઝાઈ ને તોલસ્તાય નામે બે ગૃહસ્થો જોડે એક પત્ર આપીને આલેક્સિસ પાસે મોકલ્યાં. તે પત્ર તારીખ ૧૦મી જુન સન ૧૭૧૭નો લખેલો હતો તેની મતલબ આમ છે, ઃતોલસ્તાય અને રોમાંઝાઈને તારી બહુ મોકલ્યા છે. તે અમારો સર્વ મનોદય તને જણાવશે. તું માઈ કહેલું સાંભળવાને તૈયાર હૅઈ. તો અમે તને શિક્ષા કરીશું નહિ, એ હું પરમેશ્વર સમરીને વચન આપું છું. તેનો તું વિશ્વાસ રાખ. તું મારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલવા લાગીશ તો તને મારા જીવ કરતાંએ વહાલો ગણીશ—પણ જો તું તારી દુર્બુદ્ધિ નહિજ છોડે, અને મારી મરજ પ્રમાણે નહિજ ચાલે તો મશ્વરી સંકેતથી તારું જે પિતૃત્વ મને પ્રાપ્ત થયું છે, તેના સંબંધમાં હું તને શાપ દઉં છું કે કદી તારું બલું થવાનું નથી. તથા હું તારો રાજા છું તે સંબંધમાં તને જણાવું

હું કે, તારા ગુઠ્ઠા બદલ તને શિક્ષા કર્યાવિના રહેવાનો નથી. મારો પક્ષ ખરો હશે તો પરમેશ્વરને ગમશે અને તે મને તને શિક્ષા કરવાના કામમાં સાહ્ય થશે.”

એ પત્ર આલેક્સિસે વાંચી ગ્લેયો, તથા પેલા બંને ગૃહસ્થો-
એ તેને ઘણો સમજાવ્યો, ત્યારે તે પોતાની રાખેલી સાથે
બાપ પાસે આવવા કબૂલ થઈ સન ૧૭૧૮ ના ફેવરવારી
મહિનાની ૧૭મી તારીખે માસ્કોમાં આવી પહોંચ્યો, તેજ
દિવસે બાપ દોકરાનો મેળાપ થયો. તે વખતે શું બન્યું તે
કોઈના જાણવામાં ન આવ્યું પણ લોકો ધારવા લાગ્યા કે
તેમનો વેરભાવ જઘને સલાહ થઈ.

તથાપિ લોકોની એ ધારણા ખરી નહોતી, કેમકે એ મે-
ળાપથી ઉલટું વેર તો વધ્યું ને વાત હદપાર ગઈ. બીજે
દિવસે પીટરે માસ્કોના કિલ્લામાં સઘળા પ્રધાનો, ધર્મધિકાર-
ીઓ, અને અમીર ઉમરાવાને ખાલાવીને દરબાર બંધું,
ને તેમાં આલેક્સિસને પકડી આણ્યો, તેવારે તેણે ઝારને
દંડવત પ્રણામ કરીને તેના હાથમાં એક માફી મળવા
બાબત વિનંતી પત્ર આપ્યો. તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, “હું
સર્વથા અપરાધી છું, ને રાજ્યાધિકારને લાયક નથી, તથાપિ
મેહેરબાની કરીને મને જીવતદાન આપો એટલીજ મારી
વિનંતી છે.” એ વાંચ્યા પછી પીટર તેને પાસે તેડી હાથ
ગ્રાહીને એકાંતમાં તેડી ગયો. ત્યાં શીશી વાતચીત થઈ તે
કોઈના જાણવામાં ન આવી. તથાપિ બહાર આવીને પીટર
આણ્યો કે, “આ અમારો ફુવર આળસુ, બેવકુફ, ફુછોની
સોબત કરનારો, સુધારાનો દેશી, અને અત્યંત દુરાચારી છે;
એણે પોતાની ઘણીઆણીને એટલું દુઃખ દીધું કે, તેને
જીવવા કરતાં મરવું સાફ લાગ્યું, એણે એક નીચ સ્ત્રી
રાખી, તથા મને ન પૂછતાં જર્મનીના બાદશાહ પાસે જઘને
આસરો માગવા લાગ્યો, અને તેના આગળ કહ્યું હતું કે,

હું રશિઆમાં પાછો જાઉંતો ઝાર મને જીવવા દેશે નહિ. વળી એ મારી ધણી નિંદા કરેછે. માટે અમે ને વાંચી મંભળાવીએ છીએ તે બધાએ ધ્યાન દઇને સાંભળવું.” એમ કહીને પીટરે એક કાગળ વાંચ્યો, તેની મતલબ આ પ્રમાણે છે. “જીવો, અમારા દીકરાની વર્તણૂક એવી છે. તે પરદેશમાં નાશી ગયો, તથા તેણે અમારા ઉપર કેટલાંક કુભાંડો રચ્યાં હતાં, તે તરફ જોતાં તો એ દેહાન્ત દંડને લાયક છે. તથાપિ મમતાને લીધે, અમારાથી તેમ થઈ શકતું નથી. માટે અમે તે અપરાધ તો માફ કરીએ છીએ. તોપણ એની ચાલચલણ એવી નહારી છે કે, અમારી પાછળ રાજ્યનો માલીક થવાનું અમારાથી તેને કહેવાતું નથી. જો રાજ્ય તેના હાથમાં ગયું તો અમે મેળવેલો જશ શુભાવશે, અને અમે નવો મેળવેલો મુલક ખોશે, અને અમે અમારા પ્રજાને તેને સ્વાધિન કરીએ તો તેની એટલી દુર્દશા થાય કે, તેટલી દુર્દશા પેહેલાં કદિએ થઈ નહિ હોય. માટે આપણા દેશમાં ને એવી ચાલ છે કે, બાપ ચાહેતો પોતાના દીકરાને વારસામાંથી બાતલ કરે, તે ચાલને અનુસરીને તથા અમારા રાજ્યાધિકારને આધારે, દેશના કબ્જાણને સારું અમે જાહેર કરીએ છીએ કે, અમારે અંતકાળે બીજો કોઈ વારસ જો અમારું રાજ્ય ભાગવનાર ન હોય તોય અમારી ગાદી આ આલેક્સિસને મળવી ન જોઈએ. અમારી પાછળ આ ગાદી ઉપર અમારા બીજા દીકરા પીટરને બેસાડવો, એમ અમે ઠરાવીએ છીએ. અને અલેક્સિસ જો એ ગાદી મેળવવાને પ્રયત્ન કરે તો તે અકૂળ થાય. એ અમારા કહેવાને અમારી પ્રજા અને કામદારોએ માન આપવું જોઈએ. તેમણે સમજવું જોઈએ કે, અમારી પાછળ આ ગાદી ઉપર અમારા બીજા પુત્ર પીટરને બેસાડવાની ઇચ્છા છે. માટે આજથી ને કોઈ આલેક્સિસને

અમારા રાજ્યનો વારસ સમજશે, અથવા આ રાજ્ય તેને મેળવી આપવામાં મદદ કરશે, તેને મહાપાપી અને રાજદ્રોહી સમજીને અમે મોટી શિક્ષા કરીશું—વળી આ ઠરાવની મને ખબર નથી એમ બહાનું કાઢવાને કોઇને કારણ ન રહે માટે સઘળે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમે હકમ આપ્યો છે, તે તારીખ ૨૪ મી ફેવરવારી સને ૧૭૧૮ ને દિવસે એ ઉપર અમે જાતે સહી અને મોહોર શિકો કર્યો છે.”

એ વંચાયા પછી આલેક્સિસે પોતાની તરફની કબૂલત ખીટરને લખી આપી, તે વંચાઈ. તેની મતલબ આ પ્રમાણે હતી—“મારે હાથે અનેક અપરાધો થયા છે, અને તેથી કરીને હું ગાદીએ બેસવાને લાયક નથી, એ વાત હું ઈશ્વરને શાદ કરીને કબૂલ કરું છું. અને સોગંદ ખાધને કરું છું કે, મારા બાપે જે મારા વિષે ઠરાવ કર્યો છે, તે પ્રમાણે હું ચાલીશ, તેનાથી ઉલટો હું કદી નહિ ચાલું, એમાં પરમેશ્વર સાક્ષી છે. એ ગાદી મેળવવાનો હું કદીએ પ્રયત્ન કરીશ નહિ, તથા તેના ઉપર હું મારો દાવો પણ જણાવીશ નહિ. અને ગમે તેવી સખત આવશે તો પણ તે કબૂલ કરીશ નહિ. મારો નાનોભાઈ ખીટર મારા બાપની પછવાડે ગાદીનો ધણી થાય, તે હું સંતોષપૂર્વક માન્ય કરું છું. આ કાગળ મેં મારે હાથે લખી આપ્યો છે.”

એવી રીતે ખીટર અને આલેક્સિસ વચ્ચે ફારગતી થઈ. હીકરા સાથે એમ સખત પણે વર્તવાનો પ્રસંગ આવે એ બાપના દુર્ભાગ્યની નિશાની છે. એ બાપત જહાલતેર એમ કહે છે કે, આ પ્રકરણમાં ખીટરને સુડી વચ્ચેના સોપારી જેવું થયું હતું. એટલે આણીમર પુત્ર પ્રીતીના પાસમાં પડીને તેને આદી ઉપર બેસવા દેતો બે કરોડ માણસના સુખ ઉપર પાણી પડે, અને જો રાજ ધર્મ મનમાં લાવીને આજ પ્રજાહિત કરવા માંડે તો પોતાના છોકરાને દુઃખ દેવું ખરું,

એમ તેના મનમાં ધડભાંગ ચાલી રહી હતી. તેને આલે-
ક્સિસની ધણી દયા આવતી હતી, તથાપિ તેના સુખને
માટે પોતાની રૈયત તરફ બેઠરકાર થવાને તેનો જીવ
ચાલતો નહોતો. માટે તેને આવી રીતે તોડફાડ કરવી પડી.
તો પણ એ આપ દીકરાનો કજીઆ એટલેથી પત્યો નહિ.
તેનો ભયંકર પરિણામ તો હવે પછી આવતા બાગમાં
વર્ણવવામાં આવશે.

ભાગ છઠો.

આલેક્સિસનો કોઈ પણ રીતનો ગાદી સાથેનો સંબંધ
આપણે સંસ્કાર પૂર્વક કાયદેસરે રદ કરી નાંખેલો છે, તોપણ
તેને ધણા માણસો અનુકૂળ છે, વાસ્તે રાજ્યમાં કદાચિત્ત
માહિમાઈ લડાઈ ઉત્પન્ન થશે, તે ન થવા સાર એ પ્રતિકુળ
પ્રકરણ છેકજ નાખત કરી નાંખવું અથવા તેમ ન થઈ
થકે તો તેને નિર્બળ તો કરીજ નાંખવું, એવા હેતુથી તેની
ફરીને પીટરે તપાસ ચલાવી. તેના મનમાં એટલુંજ હતું કે,
આપણા બદકેલ દીકરાનાં કાવત્રાં કેટલાં છે, તે આપણે
જાણવાં તથા તેના આગેવાન કોણ કોણ છે તેને ઓળખવા.
તો બંદોબસ્ત કરવાનું ઠીક પડે. વાસ્તે તેણે પ્રથમ આલે-
ક્સિસને પૂછ્યું. ત્યારે તેણે સોગંદસાથે એમ કબૂલ કર્યું કે,
હું કંઈપણ છાનું ન રાખતાં બધું કહીશ. તે ઉપર વિશ્વાસ
રાખીને બાદશાહે એ તેના ઉપર કેટલાએક સવાલો લખી
મોકલ્યા. તેના જવાબો સઘળા ખોટા આપ્યા. વળી તેમાં
તેણે એક ઠેકાણે એમ કહ્યું કે, “એકિલનબર્ગનું બંડ જો
સારી રીતે મર્યું હોત તથા તેમાંના બંડખોરોએ મને બા-
લાબો હોત તો આપ જીવતા છતાં હું તેમાં દાખલ થવા
ને ચુકત નહિ.” વળી વિએનામાં હતો ત્યારે તેણે રશિઅન

અધિકારીઓ ઉપર જે કાગળો લખ્યા હતા તે જડ્યા. તેમાં એમ લખેલું હતું કે મને વારંવાર ઘણો કુંટાળો આ-વવા લાગ્યો માટે મેં સ્વદેશ ત્યાગ કર્યો છે. થોડીક ચુક થઈ નહિતો. તેણે મને મારી મા જોડે મઠમાં ગાંધીમૂર્ત્યો હોત. હાલમાં મને એક મોટા રાજની આસરો છે. તમે મને નહિ છેડો એટલે બસ.”

વળી અફાનાસીક નામ માણસે એવી જુબાની આપી કે, “બુદ્ધ ધર્મોધિકારીના કાનમાં એક વાત કહીશ, એટલે તે પોતાના હાથ તજેના લોકોને જણાવશે, અને તે સધળા લોકોના મનમાં ડસાવશે તો પછી હું નાના કહીશ તોએ મને ગાદી મળ્યાવિના રહેશે નહિ, એમ આલેક્સિસને બોલતાં મેં જાતે સાંભળ્યો હતો.” પછી આલેક્સિસની વેશ્યાની સાહેલી લીધી, તેમાં તેણે લખાવ્યું કે, એ જર્મનીમાં નાથી ગયો, તે કામમાં તેની મા તથા બેનની સલાહ હતી, એ હું સારી રીતે જાણું છું. વળી જાકેસનામે એક ધર્મોપદેશકને લગારેક ધમકાવ્યા પછી લખી આપ્યું કે, “મારો બાપ મરે તો સાંઝે થાય, એમ આલેક્સિસ એકવાર મારી આ-ગળ બોલ્યો હતો. અને તેના જવાબમાં મેં કહ્યું હતું કે હા અમે બધા એમજ ધારીએ છીએ.”

પછી આલેક્સિસને જર્મનીની હકીગત પૂછી, ત્યારે બોલ્યો કે, “હું બાદશાહને મળ્યો નથી” તથાપિ એક મા-ટા સરદારે મને એમ કહ્યું હતું કે, તમે નિરાંતે રહો. બા-દશાહ તમને છેક નકારે કરશે નહિ. તમને ગાદી મળવા સારૂ લશ્કરની મદદ આપશે. વળી બીજો ટુકાણે તેણે એમ લખી આપ્યું કે, “બાપના વલણ ઉપર હું કદી નહિ ઉતરું એવા મેં ડરાવ કીધો છે. માટે કોઈ પણ રીતે એટલે પરદેશી રાજની મદદથી પણ ગાદી મેળવવાને યત્ન કરતો હતો. તે જો સફળ થાત તો મને નફી ગાદી મળત.”

ત્યાર પછી પીટરે તેની સાથે ધણીક શરતો કરી હતી તેમાંની એક શરત એ હતી કે, આ નાશવા વગેરેની બાબતમાં કોની કોની મસલત હતી તે ખરે ખરું કહેશે તો તેના ગુન્હા માફ કરવામાં આવશે, એ સિવાય નહિ. એ શરત આલેક્સિસે પાળી નહિ. તેણે કેટલાંક નામો છુપાવેલાં પીટરને માલમ પડ્યાં, તેથી તેને ધણો સંતાપ થયો, અને તેના અંતઃકરણની દયા માયા સૌ જતી રહી, ને તેણે એવા ઠરાવ કર્યો કે, આ રાજદ્રાહી કપટી અપરાધીની એકશ તપાસ મુખ્ય ન્યાયએ કરીને તેને ધટતી શિક્ષા આપવી જોઈએ.

એ ઠરાવ ઉપરથી આલેક્સિસનો ઇનસાફ કરવાને સન્મા બરાઈ, તેમાં કેટલાએક ન્યાયાધીશ અને કેટલાએક ધર્મીધ્યક્ષો હતા. તે સભા આગળ પીટરે ધણું ચિત્તવેધક બાધાણું કર્યું તેના ઉત્તરાર્ધની મતલબ આમ હતી કે,— “મારો પુત્ર એ ઈમાન થયો તો ખુશીથી યાઓ! તથાપિ મારી ફરજ જે હું સમજું છું, તે બળબ્યા વિના રહેવાનો નથી, અરે, આ બાબતમાં તમે પુષ્તવિચાર કરો! ધ્યાન દેખને આ ખટપટની તપાસ કરો, અને વાજબી શિક્ષા તમને લાગે તે તેને કરો, તમે મારી મુરવત રાખશો નહિ. આ ગુન્હેગારને છેક થોડી શિક્ષા જોઈએ એવું જો તમારા મનને લાગે, તો થોડી શિક્ષા કરવાથી મને તમારા ઉપર ગુસ્સો આવશે એમ બીલકુલ ધારશામાં. હું ઇશ્વરને યાદ કરી સોગંદઆઈને કહું છું કે ખરો ઇનસાફ કરવામાં તમને કોઈની બીક રાખવાનું નથી. વળી આપણા રાજ-પુત્રનો ઇનસાફ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, એમ ધારીને તમારા મનમાં માફ લાવવાનું કાંઈ કારણ નથી. માણસના દરજ્જા તરફ ધ્યાન ન દેતાં માત્ર ઇનસાફ ઉપર ધ્યાન દેજો, ગેરઇનસાફ કરીને મારા અને તમારા બં-

નેના આત્માથી નાશ ન કરતા. જ્યારે સર્વશક્તિમાન પ્રભુ ઈનસાફ કરવા બેસશે ત્યારે આપણે પશ્ચતાપ કરીને ત્રીચું માયું ધાલવું ન પડે એવા ઈનસાફ કરજો. તથા દુશની હાની ન થાય તે ઉપર નજર રાખજો એટલુંજ માફક હેવાનું છે.”

એ બાપણુ થઈ રહ્યા પછી સભાએ ઈનસાફનું કામ ચલાવ્યું. તેમાં આલેક્સિસ અપરાધી ઠર્યો, અને તેને દેહાન્ત શિક્ષા આપવાનો સભાનો અભિપ્રાય પડ્યો. તે તપશીલવાર લખીને ઝારને જણાવ્યો. તેમાં કુલાણી રીતે એ શિક્ષા અમલમાં લાવવી એમ તેમણે લખ્યું નહોતું. એ ડરાવ તારીખ ૫ મી જુલાઈને રોજ પ્રસિદ્ધ થયો. તેની આલેક્સિસને અખર પડતાંજ ધાસ્તીનો માર્ગો છેક મરણુ તોલ થઈ ગયો. એમ થયું એટલે ગમે તેવા તો પણ રાજપુત્રજ કેની; તેથી આજરો પડતાંજ વૈદ્યોની દોડાદોડ અને ઓસડવેસડની ધાલમેલ ચાલી રહી. તથાપિ તેની કશી ટીકી ન જણાતાં ઘડીએ ઘડીએ વધારે જણાવા લાગ્યું. તેની જ્યારે પીટરને અખર પડી ત્યારે પ્રધાન મંડળ સહિત તેને મળવાને ગયો. તે વખતની હકીગત ખુદ ઝારે લખી મુકી છે. તે આવી રીતે—“અમે તેની પાસે જઈને બેઠા પછી પોતાનાં સઘળાં પાપ કર્મો સંભારીને તેણે મોટો નિસાસો મૂક્યો, અને આંખોમાં આંસુ આણીને તે બાબત મારી પાસે માફ માગવા લાગ્યો. મેં ધર્મશાસ્ત્ર અને પિતૃધર્મ મનમાં આણીને તેને કહ્યું, બાઈ, તારા સર્વ અપરાધ મેં માફ કર્યા છે. એ પછી તારીખ ૭ મી જુલાઈની સાંજના સાત વાગતે તેણે દેહ છોડ્યો.” અરે, અરે! જે અર્ધી પૃથ્વીની રાજ પીટર તેના ખુદ દીકરાને દેહાંત શિક્ષા ખમીને આમ મરવું પડે! તથાપિ જે બનવા સરજીત છે ત્યાં માણસનું શું ચાલે!

આલેક્સિસના મરણ વિશે જૂદા જૂદા ગ્રંથકારોનાં જૂદાં જૂદાં મત છે. કોઈ કહે છે કે, તેને પીઠરે ઝેર દીધું; કોઈ કહે છે કે, તેનું માથું કુત્રાડીથી કપાવીને પછી સંધાવ્યું હતું; અને કોઈ કહે છે કે, તે શિક્ષાની ધાસ્તીથી હબકી જમીને મરણ પામ્યો. એમાંથી છેલું મત વિશ્વાસ રાખવા જેવું છે, એમ ઘણા વિચારવંતો માને છે, અને અમને પણ તેજ અરૂં લાગે છે. કેમકે તે સ્વેચ્છાચારી બાદશાહ હતો. તેથી તેને ગમે તેવી શિક્ષા ખુલીરોતે કરવાને હરકત નહોતી, તથા સર્વ માન્ય ન્યાયાધીશાએ પુરાવા વગેરે જોઈને આલેક્સિસને મોતની શિક્ષા ઠરાવી હતી તો આમ છાની રોતે સ્વપુત્રનો જીવ લેવાને પીઠરે સરખા મોટા મનના માણસને ઘણી શરમ લાગવીજ ન્તેઈએ. એ બાબત કોઈ વિચારવંત પુરૂષને તો સંદેહ રહેશેજ નહિ. હશે, ગમે તેમ પણ એ પિતા પુત્રના ગ્રંથડાનો પરિણામ એમ આવ્યો ! તેમાં સ્વદેશ કલ્યાણની ઉત્કંઠા અને પુત્રપ્રીતીની લડાઈ પીઠરના અંગઃકરણમાં ચાલીને આખરે સ્વદેશ કલ્યાણની ઉત્કંઠાની જીત થઈ ! ફુનિઆના ઇતિહાસમાં આવા અમત્કારિક બનાવ ઘણાજ થોડા જડશે ! † પણ આપણા ગુજરાતના પ્રખ્યાત જીના કવિ પ્રેમાનંદે કુપુત્ર મરણથી પિતાને સંતોષ થયાનું દશ્મસ્કંધના પીસ્તાળીશમાં અધ્યાયમાં વર્ણન કર્યું છે કે,

રાગ ધન્યાત્રીની ચાલ.

(ઉગ્રસેનવચન)

બલે કુંસાસુર મારીઓરે, જાદવકુળ કીધું પવિત્ર;
અધર્મ સમ્મજો ઠાળિયોરે, બલે પધાર્યા દોહિત.

† એવા પોતાના ઉન્નવળ જસને રાખીને પોતાના પુત્રોનાં પણ મરણ સહન કરનારા રોમનો જીનસ અને મેવાડનો રાયમત એના જેજ જણા માત્રમ પડ્યા છે.

પુત્ર કરી નવ માનતોરે, લાગ્યો હતો કર્મ સંભોગ;
 શ્રીકૃષ્ણવૈદ પધારીયારે, ગયો કુંસ લક્ષણ રોગ.
 જે પુત્ર ચાલે ઉન્માર્ગેરે, તે પિતાને તજવા ભોગ;
 થજે વેહેલું મૃત્યું મામાપનુંરે, જે પુત્ર રહે આરોગ.
 તે પુત્રથી વાંઝીયાં બલાંરે, જે લજાવે કુળનામ;
 કાંપશે પૂર્વજ તેહનારે, આપશે અધમ ઠામ.

એવી રીતે કુપુત્રના મરણથી દરેક માણસના મનને સં-
 તોષ થવાનો કુદરતી નિયમજ છે. તથાપિ કોઈ કોઈ દુર્ભાગ્ય
 પિતાને તેનો અનુભવ હશે. તેને અમારૂં લખ્યું વધારે
 ખરું લાગશેજ.

આણીમિર એમ ચાલતું હતું તો પણ સ્વીડનના રાજ
 સાથે જે લડાઈ ચાલતી હતી તે બંધ પડી નહોતી. તથાપિ
 ઇશ્વરી સંકેતથી એક બનાવ બનીને તે લડાઈનો છેડો
 આવ્યો. તેની હકીકત એ પ્રમાણે છે:—બારમો ચાર્લસ
 પાછળ કહ્યા પ્રમાણે તુર્કિસ્તાનથી નાશી આવ્યા પછી ના-
 વેદેશ ઉપર ચડાઈ કરીને ફેડરિકસ્તાડનામે શહેરને ઘેરો
 ઘાલતો હતો. ત્યાં તેને ગોળી લાગવાથી મરણ પામ્યો.
 (ઈ. સ. ૧૭૧૮ માં). ત્યાર પછી આસરે ત્રણ વર્ષો એટલે
 ઈ. સ. ૧૭૨૧ના સપ્ટેમ્બર માસની દશમી તારીખે ન્યૅસ્ટાડમાં
 રૂશિઆ અને સ્વીડન વચ્ચે કોલકરાર થયા. તે ઉપરથી
 લિબેરિનિયા, ઈસ્થોનિયા, ઈનગ્રિયા, કાર્લિયા, અને વૅબર્ગ,
 એ બધાં પીટરને મળ્યાં, એ સિવાય ફિનલેન્ડ પણ તેના
 તાબામાં આવ્યો. આ કોલકરારથી જે લાભ થયો, તે મેળ-
 વવાને સાફ તેને વીસ વરસ સુધી બચુની મહેનત કરવી
 પડી હતી.

સ્વીડન સરખા પ્રબળ દેશ જોડે લડતાં લડતાં આખરે
 આપણી આવી કૃતેહ થમલી ભેદને પીટર તથા તેની
 સર્વ પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો, જે સ્વીડ લોકો સૈબિરીયા

મધે કેદમાં હતા, તેમને લાગલા છુટા કરીને ખુલી રીતે કહ્યું કે, તમારી મરજીમાં આવે તો તમારે દેશ જાઓ અથવા તો નિરાંતે અહીં રહેા; તમારા વાળને પણ કોઈ અડથે નહિ. વળી જે પુરૂષો બારમા ચાર્લસને માટે પોતાના જીવની દરકારે નજીબતાં લડીને પીટરને હાથે પકડાયા હતા, તેને પણ સારાં આમર પત્રો આપીને સ્વીડનના નવા રાજા તરફ રવાને કર્યા. ત્યાં તેમને સાંઝે માન મળ્યું. એવો પીટર મોટા મનનો હતો. જુવો, પાછળ કહેલા એન્ગેલેસ્ટ-સ્કિલ્ડનો આ વખત છુટકો થયો. ત્યારે તે બાદશાહની રજા લઈને નીકળતી વેળાએ ઝારે જડાવ ઓક્ટામાં મેલેલી પોતાની છાત્રી તેને બક્ષીસ આપી, તે લઈને જ્યારે સ્વીડન ગયો ત્યારે ત્યાંના રાજાએ તેને એક મોટી જગા ઉપર નિમ્નો.

આવડી મહાભારત લડાઈમાં પરમેશ્વરે આપણી જીત કરી, તથા તેથી આપણે આટલો ફાયદો થયો, એમ મનમાં લાગીને પીટરે મોટા સમારંભથી મુતિસ્તોત્રપૂર્વક તેનો મોટો આભાર માન્યો. પોતાની પ્રજાએ સારી મદદ કરી માટે તેમનો ઉપકાર પ્રદર્શિત રીતે તેમને સંતોષવા સાંઝે એવો ઠરાવ કર્યો કે, જે માણસો સરકારી પૈસાખાઈ જવાને લીધે કેદમાં પડ્યા છે. તેમને એકદમ છોડી દેવા; તેમજ જેમની પાસે સરકારની બાકી રહેલી છે, તે માગવી નહિ, તથા ચોરી અને ખૂનના ગુન્હેગારો સિવાય બીજા તમામ કેદીઓને છોડી દેવા. એ જોઈ આખી રૂશિઆન પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો. વળી પીટર મહા પરાક્રમી છે, તથા તે પોતાની પ્રજાને પોતાનાં પેટના છોકરાં કરતાંએ વધારે મમતાથી પાળીને તેને સુધારીછે, એ વાત પ્રજાના સર્વ સુખ માણસના મનમાં આવી ચુકી હતી, તેથી તેમણે સર્વાનુમે પીટરને (ધી ગ્રેટ) (પરાક્રમી) સર્વ રૂશિઆન લોકોનો બાદશાહ અને આખા દેશના માતપિતા ” એવો બહુમાનનો કિતાબ સ્વીકારવાની

વિનંતી કરી, તે તેણે કબૂલ રાખી. તે સમયે પ્રધાન સભામાં જે લોકનો મોટો મેળાવડો જમા થયો હતો, તેમણે “ પીટર ધી મેટનું નિરંતર કલ્યાણ થાઓ ” એમ તણવાર જયતાદ કર્યો. અને તે દહાડે નાના પ્રકારનાં વાજીવ વજનડાંને આખા શહેરમાં આનંદ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. એ આશ્ચર્ય આસરે પંદર દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો.

વળી ઈ. સ. ૧૭૧૮ થી જે અનેક કારખાના તેણે સર કર્યાં હતાં, તેની દેખરેખ પંડે રાખી. આખા રાજ્યના બંદોબસ્ત સારૂ પોલીસખાતું સ્થાપન કર્યું; અને તળાવો બાંધવાનો વિચાર કર્યો; તથા જે જીગારે રમશે તેને શિક્ષા કરવામાં આવશે એવો કાયદો ઠરાવ્યો. આખા રાજ્યમાં એક સરખું તોલ માપ ચાલું કીધું. દવાખાના સ્થાપન કર્યાં, તથા નિરાશ્રિત છોકરાંને સારૂ કેટલાંએક બાળ રક્ષક ગૃહ બંધાવ્યાં હતાં. તે વખતે અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધણું ઓછું હોવાથી માણસને જરૂરના સર્વ પદાર્થની કિંમતનો નીરખ ઠરાવવા સારૂ પીટરે યત્ન કર્યો હતો. તેમજ ઊંચો પોષાક આટલે સુધીની કિંમતનો હોવો જોઈએ, વધારે મુલનો કામનો નથી એવો પણ નિયમ કર્યો હતો. વળી માર્કેટને પીતસૈ-બર્ગ શહેરોના રસ્તાની ફરસબંધી કરાવી. બીખારી ધણા વધીને લોકોને પજવતા હતા તેને બંધ કર્યા અને ગંદકી વગેરે જે વાતોથી લોકોની પ્રકૃતિનો બીગાડ થાય એવી બાબતો બંધ પડવા વિષે સખત બંદોબસ્ત કર્યો. વળી સ્વદેશ બહાર જવું એ રૂશિઆના જીના લોકો મહા પાપ ગણતા હતા, પણ તે ધણું ઉપયોગી છે. એમ સમજીને પીટરે પોતાના સરદાર લોકોના છોકરાંઓને કુટુંબ સહિત પરદેશમાં મોકલીને તેમની મારફત પરદેશ માંહેની સારી રીતબાત પોતાના દેશમાં આણવાનો ચાલ પાડ્યો; અને એજ મતલબથી તે પા. રદાદેશના લોકોને પોતાના દેશમાં રાખીને તેમના ઉપર હેત

રાખતો હતો. પરદેશમાંનું જે સારૂં જણાય તે કોઈ પણ રીતે પોતાના દેશમાં આણવાની તેને અતિથય ઉત્કંઠા હતી, એમાંતો સંશય નહિ. આપણા દેશના આટલા બધા નાના મોટા રાજાઓમાંથી કોઈ પીટર જેવા રવદેશ હિતેચ્છુ થયે તોજ આપણે દહાડો વળયે.

એણે સૈન પીતર્સનર્ગમાં નાનાં નાનાં હથિઆરો બનાવવાનું એક કારખાનું કહાડ્યું હતું. તે જોવા સારૂ તે હમેશાં જતો હતો. વળી જેણે જીનનાં વસ્ત્રો વણવાનાં કારખાનાં ત્યાં કહાડ્યાં હતાં તેને ઉત્તેજન મળવા સારૂ પૈસાની પુષ્કળ મદદ કરતો. તેથી એમ થયું કે, લશ્કરના પોષાક સારૂ જે કાપડ જર્ગનીથી આણવું પડતું તે ત્યાંથીજ મળવા લાગ્યું. તેના રાજમાં સોનું, રૂપું, લોહું અને તાંબાની મોટી ગંજવર આણો હતી, તેની તપાસ કરવા સારૂ એક મંડળીની નિમણુંક કરી. તેનું કામ એટલુંજ હતું કે ધાતું કહાડતાં જે ખરચ થાય તે ધાતુની કિંમત કરતાં વધારે થાય છે કે ઓછો તે જોવું, ને તેની હકીગત પીટરને જાહેર કરવી. જમા ખરચની ખાગતમાં પીટરની નજર ઘણી તિક્ષણ હતી.

પેહેલાં યુરોપખંડના બીજા દેશોથી માલ પ્રથમ આર્જેન્ટીનામાં આવતો હતો તે હવેથી પીતર્સનર્ગમાં આવે અને વેચાય એવા ઠરાવ કર્યો. ઈરાનથી પુષ્કળ રેશમ આસ્ત્રાખાનમાં જતું; ત્યાંના વેપારીઓને તેની ઘણી મદદ હતી. સૈમરિયા અને ચીન જોડે વેપાર ઘણોખરો પોઠી વડે ચાલતો હતો. પણ તેને વચમાં *લમાણ લોકોના લુટાણપણને લીધે ચીના લોકોએ બંધ પાડ્યો હતો. પણ બનાવ એવો બન્યો કે ચીન દેશનો બાદશાહ કાંગહી માંદો પડ્યો તેને ચીના વૈદોના ઓસડથી ટીકી લાગી નહિ; એ ચીનાઓ યુરોપખંડના જોશીઓને પોતાના જોશીઓ કરતાં કુશળ ગણતા હતા.

* તુર્કીજાત છે. તે લુટવાનો ધંધો કરે છે.

તેજ પ્રમાણે ત્યાંના વૈદો પણ આપણા વૈદો કરતાં હોંશિ-
આર હશે એમ ધારીને આનાઈ બાદશાહએ રશિઆ નેડ
વેપાર જારી કરીને પીટર પાસે વૈદ માગ્યો. તે ઉપરથી તેણે
બેલનામે એક વૈદરાજને તેની બહારી રવાને કર્યો. ત્યાર પછી
પણ એકવાર ફરીને લમાણુ લોકોની બાબતમાં ઠંગો થયો.
પણ તે ઝટ પતી ગયો. તેથી હાલમાં કેટલાક રશિઆન
લોકો આનાઈ રાજધાની પેકીનમાં મેટા વેપારી થઈ બેઠા છે.

એમ પીતર્સનગર્ગનું કામ પતી ગયા પછી પીટર માર્કોમાં
આવ્યો. ત્યાં ઘણી ઘાલમેલ તેની નજરે પડી. તે બંધ
પાડવાને એક મંડળી નીમી. તેમાંથી ઘણી ખટપટો ઉત્પન્ન
થઈ. તેમાં સૈમીરિઆ પ્રાંતનો સુબેદાર ગાન્નરિન લમાણુ
લોકોને નિયોજીને ઘણા પૈસા ખાઈ ગયેલા માલમ પડ્યો.
તેને તરત કેદ કર્યો. તેની પાસે ઝારે જાતે જામને એવું
વચન આપ્યું કે, તું જો ખરેખરી વાત જાહેર કરીશ તો
તારા સર્વ અપરાધ હું માફ કરીશ, એ ઉપરથી તે કબૂલ
થયો ને પોતાના બધા ગુન્હા એક કાગળ ઉપર પોતાને હાથે
લખીને પીટરને આપ્યા. તે કાગળ ન્યાયસભા આગળ
વંચાયો ત્યારે ગાન્નરિને ત્યાં ત્યાંજ જવાબ દીધો કે “ઝારે
મારા ઉપર જુલમ કરીને એ મારી પાસે લખાવી લીધું છે,
વાસ્તવિક જોતાં એમાંનો એકે અક્ષર ખરો નથી.” એ
સાંબળીને પીટર લગારેક ગમખાઈને બોલ્યો, “ઠીક, ખરો
ઇનસાફ થાય એવી મારી મરજી છે. એના શાક્ષીપુરાવા
હો ને પછી શું થાય છે તે જુવો.” તે પ્રમાણે શાક્ષીપુરાવા
લેતાં બરપુર સાબીતી થઈ, ને ફાંસીની સજા કરી. ત્યારે
પેલો કેદી આંખમાં આંસુ આણીને બોલ્યો, “હવે મહા-
રાજા મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરે એવું મેં કંઈ ડોકાણું રાખ્યું
નથી.” આખરે તેને અદાલતની સામા તેનાં સર્વ સગાં
વહાલાં દેખતાં ફાંસીએ ચડાવ્યો.

પીટર આવડા મોટા રાજપ્રકરણમાં ગુંથાયા હતો તોએ, દેશકલ્યાણ તરફથી તેનું ધ્યાન ઓધું થયું નહોતું. તેણે કેટલાએક જીવાન માણસોને હાલાંડ અને ઇટાલીમાં ચિત્ર વિદ્યા અને શિક્ષક કામ શીખવાને મોકલ્યા હતા. તે શીખીને આવ્યા પછી તેમની પાસે દેવાજયો ઉપર તરેહ તરેહનાં ચિત્રો કઢાવ્યાં તથા રાજમહેલ વગેરે સુંદર ઇમારતો બંધાવી. વળી તેને નાટકનો ધણો શોખ હતો, તેથી તેણે ઇટાલી દેશમાંની નાટક કરવાની રીત પોતાના દેશમાં ચાલુ કરી.

વળી તેણે સાર્વજનિક જમણવારોનો સારો બંદોબસ્ત થાય તો આપણા દેશનાં સ્ત્રીપુરુષોની રીતભાત સુધરે વાસ્તે તે બાબત કેટલાએક નિયમો ઠરાવ્યા. તે નિયમની મતજમ્મ અમે અહીં લખીએ છીએ, તે ઉપરથી રશિઅન લોકોની સ્થિતિ તે વખત કેવી હતી તે ધ્યાનમાં આવશે, અને તે ઉપરથી આપણી જમણવારોના ધારામાં શું સુધારવું જોઈએ તેનો કંઈક રસ્તો જડશે. ૧૧ લું જમણવાર કરનારે જમવાની જગાએ એક જાહેર ખખર મારવી. ૨ જું લોકોએ પાંચ વાગ્યાની અંદર જમવું નહિ તથા દશ વાગા જતાં સુધી ભૂખ્યા ન રહેવું, — ૩ જું ધરધણીએ, ખુરશીઓ, રોશની, ખાવાપીવાના પદાર્થો, અને ગંજિકા વગેરે રમવાનો સામાન ઇત્યાદિ સર્વ વાતની તૈયારી રાખવી, તથાપિ તેણે જાતે પરોણાઓની સેવા કરવાની જરૂર નથી. ૪ પણ તે ફક્ત ત્યાં હાજર રહેશે એટલે બસ. ૪ થું ઠરાવેલી વખતમાં જેની મરજીમાં આવે તેણે આવવું ને જવું. ૫ થું દરેકે બેસવું, ફરવું, રમવું, ખોજવું, અથવા જેમ જેને ઠીક લાગે તેમ રહેવું. તેમાં જે કોઈ ગેરવર્તણૂંકથી વર્તેતો તેને એક મોટો લોટો બરીને દાડ પાવો, એ શિક્ષા છે, — ૬ કું સરકારના મુલકી, લશ્કરી, તથા અરમારના અમ-

લદારો, આખરે દાર વેપારીઓ, અને વહાણ બાંધનારાઓએ પોતાનાં ભૈરાંઓ કરાંસહિત જિયાદતમાં અરવું. તથા નોકર લોભને ભેગવાને જુદી જગા રાખતી.” આ નિયમથી ઘણો સુધારો થયો છે. રશિયન લોકોને દાર પીને ઝુપવાની ઘણી ટેવ હતી, તે ઘણી ખરી મઠી ગઈ એમ કહેશું તો ખોટું નહિ કહેવાય.

પીટરને જુવાનીમાં દાર પીવાનો ઘણો છંદ હતો. પણ વખત જતે તે ખોડ તેણે છેક જ મૂકી દીધી. વળી તે ક્યા-થેરાઈનને સાથે લઈને જ મવા ખેસે ત્યારે પોતાનો એક ચાકર અને રાણીની એક દાશી એવાં બેજ માણસો રાખીને બાકીનાં બે બહાર જવાનું કહેતો. તેનું કારણ એક દહાડો ઇરાનના વકીલ સાથે જ મવા ખેઠા હતો ત્યારે તે બોલ્યો તે ઉપરથી માલમ પડ્યું કે, “હજુરીઆ અને ખીદમતગારો હમેશાં પોતાના ઘણીના માં તરફ એકા નજરે જોયા કરેછે. ને ઘણી શું બોલેછે તે ધ્યાન દઈને સાંભળે છે, ને પછી તેના બોલવાનો અર્થ પોતાની મરજી મુજબ કરીને કહેછે તેથી લોકોમાં તે વિષે ખરાખોટા ગા-પાટા ફેલાય છે.” એ વાત કુંઘક ખરીછે.

પીટરના વખતમાં નાના મોટા સ્ત્રી પુરૂષ, જેની મરજીમાં આવે તે વૈરાગ લઈને મઠમાં જઈ રહેતાં, અને તેનાં ખાવા પીવાનો ખરચ સરકાર ઉપર પડતો. એ ઝારને ઠીક ન લાગ્યું. પણ તે સમજાવ્યા સમજે એવા નથી એમ જોઈને તેણે એક એવો કાયદો કર્યો કે, માણસને પચાસ વર્ષ પુરાં થયા વિના જોગી થવું કામનું નથી. એ વિશે એક વાર તે બોલ્યો કે, “મુલકી અને લશ્કરી ખાતામાં સુધારો કર્યો પણ ધર્મખાતું સુધાણું નહિ, તો પરમેશ્વર મને શું કહેશે!” મતલબ કે બધા ધર્મનું ઘણીપણું પોતાના પાસે લઈને પછી ઉપર કહેલો કાયદો અમલમાં એકદમ

આ.ણે. એ કામ તેણે બહુ સાં રૂં. એમાં સંદેહ નથી. કારણ જુવાનીમાં જોગી થવું એ માનવ સ્વભાવથી છેકજ ઉલટું છે. ને તેથીજ આપણા દેશના ઘણાએક ખાતાના મઠોનાં મંદીરો દુરાચારના ધામ ગણાયછે.

એ વખતમાં પીટરને પોતાના રાજ્ય માંહેના વેપાર વિષે વિચાર કરતાં મનમાં આવ્યું કે, જો પેહેલાં પ્રમાણે કાશિપયન સમુદ્ર ઉપર આપણો અમલ ચાલે તો ઘણું સાં થાય. એટલામાં તે સમુદ્રના કાંઠા ઉપર એક ખતાવ ખન્યો. ધરાનનો બાદશાહ હુસેન ઘણો વિષયી ને ટીલો હોવાથી તેના રાજ ઉપર અફઘાન રાજા મીરમહંમદે બારે લશ્કર સહિત સ્વારી કરી, અને લેસજિયન લોકોએ કાશિપયન ઉપરથી ઉતરને તેની સરહદનાં શહેર લઈ તેના સર્વ રહેનારાઓને કતલ કર્યા. તેમાં ત્યાં રહેનારા ત્રણસે રશિયન લોકો કપાઈ ગયા ને મીરમહંમદની મોટી જીત થઈ. તથા તેણે હુસેન પાસે પોતાનું ધણીપણું કબૂલ કરાવ્યું. એટલે બાવતું હતું ને વૈદે કહ્યું, તેમ પીટરને આ લોકોની તરફથી સ્વારી કરવાનું બહાનું જડ્યું. તેથી ત્રણસે રશિયનના જીવનું વેર લેવાને નિમિત્તે કાશિપયન સમુદ્ર ઉપર અમલ ખેસાડવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો. તેમાં પહેલવહેલો તેણે મીરમહંમદ પાસે પોતાનો એક વકીલ મોકલ્યો. તેનું અને તેના બાદશાહ (ઝાર)નું મીરમહંમદે ઘણું અપમાન કર્યું. તે એક, અને હુસેન તરફથી મદદની માગણી આવેલી તે બીજી એ ધારણો મનમાં આણીને પીટરે કાશિપયન સમુદ્ર ઉપર સ્વારી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટું લશ્કર જમાવને તે સમુદ્ર ઉપર અને સાથે સાથે ધરાન ચાલવા માંડ્યું. તથાપિ એમ કરવાથી કંઈ લાભ થયો નહિ.

પીટર એવી રીતે સ્વારીમાં બહાર ગુંથાએ હતો ત્યારે માસ્કોમાં કેટલાએક કેદીઓ ધનસાફ થવા સાં અટકાવી

રાખવામાં આવ્યા હતા. તેમાં સ્કાફિરાફ નામિ ઝારની મેદરવાની વાળો એક માણસ હતો. તેના ઉપર ઇનસાફની અદાલતમાં અનેક અપરાધોની સાબિતી થવાથી મરણ દંડની સજા ઠરાવી હતી. તે આવતી સવારે અમલમાં આણ્યે એવા ઢેરો સાંજે ફરી ચૂક્યો હતો. તેથી જોવા સાર નકાશની જગાએ હજારો તમાશગીરો હાજર થયા હતા. ઠરાવેલે વખતે સઘળી તૈયારી થઈ ચૂકી. કેદાને લામ્યા. તેને શિક્ષાપત્ર વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યું. કેદીએ ધણો ખેદ કરીને પોતાના સર્વ અપરાધ કબૂલ કર્યા. એટલે ઠરાવેલો વખત થયો ત્યારે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરીને કમનશીબ સ્કાફિરાફ પોતાનું ડોકું ઠીમચા ઉપર મૂક્યું; ને જલાદિ ધા કરવાને પોતાનો કુવાડો ઉગામ્યો એટલામાં એક હજકારો આવીને ખૂમ પાડવા લાગ્યો, “અરે જરા સખર કરો, સખર કરો, મહારાજાએ એના જીવ ઉપર દયા કરી છે! મારશો નહિ!!” તે ઉપરથી ફરીને તેને કેદમાં પૂર્યો. અને એ માણસે મોટાં મોટાં કામો કર્યા હતાં. તે મનમાં આણીને તેની માતની શિક્ષામાં ઘટાડો કરીને દેશપાર કર્યો. તથા તેની સર્વ માલમત્તા જપ્ત કરીને સરકારમાં આણી. એ ફરફાર ક્યાથેરાઇને કરાવેલો કહેવાય છે. કારણ કે તેનું તેના ઉપર ઘણું હેત હતું. અને તે જ્યારે પીટરની પછવાડે ગાદીએ બેઠો, ત્યારે તેને સૈર્બીરિયામાંથી પાછો ખેલાવ્યો હતો.

એ પછી ઈ. સ. ૧૭૨૩ ના માર્ચ મહિનામાં પીટર નવી રાજધાની સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં આવ્યો ને ત્યાં એક મોટું સર્વ શાસ્ત્રના સંગ્રહનું વિદ્યાલય સ્થાપન કર્યું. તેમાં હાલમાં ધણો સુધારો તથા વધારો થઇને ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યું છે. તેની પાસે એક વહાણો બાંધવાની ગોદી છે. તેમાં પણ મોટો સુધારો કર્યો છે.

એ પછી પીઠરે પોતાને હાથે પોતાની વહાલી રાણી ક્યા-
થેરાઈનને રાજભિષેક કર્યો. તે વખતનો સમારંભ મહા
બારત હતો. તે કરવા પહેલાં પીઠરે એક મોટી સભા બ-
રીને બાપણુ કર્યું, તેની મતલબ આવી:—“શ્રવેશી બાં-
ધવો, ગયાં વીસ વર્ષની લડાઈમાં હું મારા જીવની દરકારે
ન રાખતાં મારા દેશના કલ્યાણ સારૂ કેટલું મથ્યો છું. તે
તમે જાણોછોજ, મારે કહેવું પડે એમ નથી. તેમાં
આપણા દેશની જીત થઈ તે પરમેશ્વરની કૃપાનું ફળ છે.
અમારી વહાલી રાણી પોતાની મેળે અમારી જોડે એ સં-
કટમાં આવી હતી. અને એ સ્ત્રી જાત છતાં સારી સ-
લાહ આપીને અમને ધણી મદદ કરી એ પણ તમારા
ધ્યાનમાં હશેજ. પુત્રની લડાઈ વખત આપણી પાસે
માત્ર વીસ હજાર લશ્કરે હતું. ત્યારે આપણા દુશ્મન તુ-
ર્ક સરકારના એક લાખ વીસ હજાર લશ્કરે આપણને ઘે-
રી લીધા હતાં, તે અણીની વખતે એણે આપણુ બધા-
નો કેવો બચાવ કર્યો તે આપણે બધાંને સારી રીતે સાં-
ભરે છે. અરેખાત, એ પ્રસંગે એની ધીરજ અને ચતુ-
રાઈ જણાઈ આવ્યાં તે ધીરજ અને ચતુરાઈ સ્ત્રી જાત-
માં ક્યારેય માત્રમ પડે. વળી એણે અમારે માટે મે-
હેનત કરી છે તથા અમને ધણી ઉપયોગી પડી છે માટે
અમે એને માથે મુગટ ધાલીને એને વધારે માનવંતી કર-
વા ઇચ્છીએ છીએ. અને એમ કરવાને અમને પરમેશ્વ-
રે અધિકાર આપ્યો છે, એ મહા ખુશીની વાત છે.”

પછી તે સમારંભની તૈયારી કરાવી. રાજમેહેલો રં-
ગાબા. રસ્તા સુશોભિત કર્યા. નાના પ્રકારનાં વાજિત્રો
વાગવા લાગ્યાં, બધા લોકો સારા સારા પોશાકો પહેરોને રાજ
મેહેલમાં એકઠા થયા. મિજલસ બરાઈ, ને પીઠરની
સ્વારી રાણી સહિત આવી ત્યારે બધા લોકોએ એક મોટો

જયનાદ કર્યો. પછી રાજા રાણી અને સર્વ મંડળી પોતા પોતાની જગાએ બેઠા પછી મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષે રાણીના માથા ઉપર હાથ મૂકીને મોટે ગંભીર એહેરે કહ્યું, “હે સર્વ સાક્ષી પરમેશ્વર, તું તારા પરમ પવિત્ર આકાશી ધામથી અમારી તરફ કૃપા દૃષ્ટિએ જો. તારા પ્રિય પુત્રના રક્તપાતથી એ તારી દર્યાને પાત્ર થઈ છે. અને એ અમારા પ્રભુની રાણી થાય એવી તે ગોઠવણ કરી છે. એને શક્તિ આપ, એને રાજ્ય ચિન્હથી શોભાવ, એને શતાયુ કર, મુક્તિ પ્રાપ્તિનો દંડ એના હાથમાં આપ; એને ન્યાયામન ઉપર બેસાડ; તારી કૃપા દૃષ્ટિવડે એનું સંરક્ષણ કર, એના લશ્કરને બળ આપ, સર્વ પ્રજા એનો અધિકાર માને એ મ તું કર, એનું મન તારી બક્તિમાં પેસે એમ કર, અને તારી ઈચ્છાને અનુસરીને એને ચલાવ; એને લોકોનો યોગ્ય ન્યાય કરવો, દુઃખીના ઉપર દયા કરવી; અનાથ બાળકોનું રક્ષણ કરવું. અને આખરે તારી પાસે આવીને હમેશનું મુક્તિ મુખ ભોગવવું એમ તું કર.” એ બાષાણ થઈ રહ્યા પછી ઝારે પોતાને હાથે રાણીને પોષાક પેહેરાવ્યો, માથે મુગટ પહેરાવ્યો, તથા હાથમાં રાજદંડ આપ્યો. તેથી રાણીના અંતઃકરણમાં પ્રેમનો ઉભરો આવીને ઝારને પગે પડવા નીચી વળી. એટલામાં તેને જોયી ને જોયી ઝાલી લઈને આલિંગન કર્યું! એ પ્રસંગનું વર્ણન હવે કેટલું કરીએ? સર્વને આત્માનંદ થયો, ને પોતા પોતાને ઘેર ગયા.

પીટર શરરે સુદૃઢ હતો તથા તે ખાવા પીવામાં ધણે નિયમિત રહેતો તેથી તે સહેજ સાજ માંદો પડતો નહિ. અને જરા ઓછુંવતું જણાય તો વૈદ તેને ઓસડ આપીને સાફ કરતા. પણ તેના મૂત્રાશયમાં કંઈ વિકૃતિ થઈ તે કેટલાક વર્ષ થયાં થોડું થોડું વધતું હતું. પણ તે વાત તે.

જે કોઇને જણાવી ન હતી. તેથી તેને ઉપચાર થયો નહિ. પણ જ્યારે ઘણી વેદના થવા લાગી તે સહેવાઈ નહિ, શ્રુતિસ્તનામે નામીયા વૈદને દેખડાવ્યું તે તેને જખર લાગ્યું તારે તે વેદલૂ નામે મારજેના પ્રખ્યાત વૈદને સેટ-પીટર્સબર્ગમાંથી બોલાવી મંગાવ્યો. એ વગર બીજી એક હાનું નામે ઇંગ્રેજ શસ્ત્ર વૈદ્ય ત્યાં હતોજ. તે ત્રણે જણે વિચાર કરીને તે રોગ ઉપર ઓસડ આપ્યું. તેથી તેને ઘણો ફાયદો થયો, અને વૈદોના કહેવા પ્રમાણે તે ત્રણ મહિના સુધી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો નહિ. પણ ત્રણ મહિના ગયા પછી લગારેક સાંઝે લાગવા માંડ્યું તારે હોડામાં બેસીને સ્ક્રુસેલબર્ગ જવાનો વિચાર કર્યો. તેને એમ ઉતાવળ ન કરતાં કેટલાક દહાડા ધરમાં રહેવાનું વૈદોએ ઘણું કહ્યું, પણ તેણે પત કર્યું નહિ. તે સાથે કેટલાક વૈદોને લઇને હોડામાં બેસીને તેણીમિર ચાલ્યો તેને તે મુસાફરીમાં ઠીક લાગ્યું તથા હવા સારી હતી. તેથી ઠરાવેલે ઠેકાણે ન ઉતરતાં ફિનલેન્ડના અખાતના કાંઠા ઉપર લાકતામાં જઈ ઉતર્યા. તે બંદરમાંથી અગાડી ચાલતા હતા એટલામાં તેજ અખાતમાં એક નાની હોડીમાં કેટલાક સિપાઈ તથા ખલાશી બેઠા હતા. તે એક ખડક સાથે જઇને અચડાતી પીટરની નજરે પડી. તેથી તેમની તેને દયા આવી માટે તેમની મદદ સારૂ પાસેની એક બીજી નકામી હોડી ઉતાવળી આણવા વિષે તેણે પાસેના માણસને કહ્યું. તે નકામી હોડી ઘણા પાણીમાં નહોતી તો પણ માણસોએ જોઈએ તેટલી ઉતાવળ કરી નહિ. તે જોઈ પીટર જતે ધુટણ સુધીના પાણીમાં ઉતરીને પોતે હોડી તાણવા લાગ્યો. તે જોઈને બધા લોકો દોડ્યા. અને તે હોડીની મદદથી કાળના ઝાડામાં પેઠેલા સિપાઈએ અને ખારવા બચ્યા. એ સાંઝે થયું. પણ તે પાણીની

સરદીના જિરથી રાતે પીટરને અતિથય તાવ આબ્યો. અને
આવાનું બંધ થયું. તે વખતથી ને તેની પ્રકૃતિ બગડતી
ચાલી, તે પછી કદી સુધરી નહિ. ને આખરે બાવન વર્ષની
ઉમરે ન ગભરાતા શાંત ચિત્તથી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરીને
ઈ. સ. ૧૭૨૫ ના જાનનેવારી મહિનાની અઠાવીસમી તારીખે
મરણ પામ્યો.

હવે આપણે અચિત્ત વેહેલા મરીશું, એવું જ્યારે પીટ-
રને માલમ પડ્યું, ત્યારે કંઈ લખી મુકવું એમ તેને ઇ-
ચ્છા થઈ પણ હાથ ઉચકાયો નહિ. માટે પોતાના કહેવા
પ્રમાણે લખવા સાર પોતાની વહાલી દીકરી આનને પો-
તાની પથારી પાસે બોલાવી. તે પ્રમાણે તે આવીને બેઠી
એટલામાં તેની જીભ એવાઈ ગઈ. એટલે એની જોજો
મનની વાત મનમાં રહી. કોઈ ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે
પોતાની પાછળ આનને સિંહાસન ઉપર બેસાડવાની બા-
દશાહની મરજી હતી. અને એજ બાબત તેની પાસે તે
લખાવવાનો હતો. પછી એમાં ખર તો ને હોય તે ખરું,
તથાપિ પોતાની પાછળ પોતાના રાજ્ય તથા પ્રજાનું હિત
જેને હાથે યાય એવા ઉત્તમ પુરૂષને ગાદીએ બેસાડવાનો
તેનો મુખ્ય હેતુ હતો. એમાં તો સંશય નહિજ, ને આ
ઉપરથી સાબીત થાય છે કે જ્યારે પ્રુથ નદી ઉપર તે
મહા સંકટમાં પડ્યો હતો. ત્યારે તેણે પોતાના પ્રધાન ઉ-
પર એક કાગળ લખ્યો હતો તેની આખરે એમ લખ્યું હતું
કે, “અરે, જો હું અહીં મરું એવાજ ઇશ્વરી સંકેત હોય
તો, તે કેમ કર્યો મટવાનો નથી. તથાપિ મારું તમને એટ-
લુંજ કહેવાનું છે કે, મારા મોતની ખરી ખબર તમને મળે
ત્યારે, તમારામાંથી ને કોઈ ધણેજ ડાહ્યો અને લાયક
હોય તેણે મારી ગાદી ઉપર બેશીને રાજ્યનું કામ ચલા-

વયું.” આ પત્ર ઉપરથી તે પોતાના દેશના કેટલી ફિકર રાખતો હતો, એ ખુલ્લું માલમ પડે છે.

પીટરનું ચરિત્ર હવે સમાપ્ત થયું, માટે તેના એકંદર સ્વભાવ વિષે થોડું કહી આ બાબત પુરી કરીએ છીએ. તેના સ્વભાવમાં એક બીજાથી ઉલટી ઘણી વાતો હતી. તે પાછળ વર્ણન કરેલા ઇતિહાસ ઉપરથી સહેજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે. તેના દેશના લોકો ઘણા અજ્ઞાન ને બ-ણા જંગલી હતા. તેવા લોકોને સુધારવાનું કામ તેણે હાથમાં લીધું હતું, તેથી તેને વખત આવે વિચાર ફરવીને પોતાનું કામ સાધવું પડ્યું. કોઇને નઠારો કહેતાં ઘણા વિચાર કરેલા પડતો નથી, પણ પોતાની યોગ્યતા સંભાળીને કોઇની ધમકીથી ન ધમરાતાં પ્રતિપક્ષીઓના કપટના મનસુખા નિષ્ક્રુણ કરવામાં ઘણા ડહાપણની જરૂર પડે છે. તો આને સ્વદેશી પ્રજાનો સુધારો કરવા સાથે તેમની લાંબી દાઢીઓ ધડાધડ કપાવી નાંખી અને તેના અંગરખાની લાંબી ચાળો કપાવી ત્યારે તેના અગણિત નિંદા કરનારા નીકળી પડ્યા હતા. તથાપિ—

“ગમે તો વંદો કે નિંદો

અમારે સ્વહિતનો ધંધો”

— એજ તેનો નિયમ હતો માટે આખરે પાર પડ્યો. તેની જગા ઉપર આછી હિંમત વાળો પુરૂષ લોકોથી કંટાળીને એ ફાયદેમંદ ઉદ્યોગ છોડી દેત. બીજા દેશના લોકો પીટર વિષે ગમે તે બાલ તેના ઉપર મન ન લગાડતાં, માત્ર જે રશિયન લોકો તેની મજકરી કરતા હતા, તેમનોજ પરિવાર હવે કેવો માને છે તે જોવાથી તેની ખરી યોગ્યતાવિષે લગારે શંકા રહેશે નહિ. તે તેને ઘણા મોટો સમજે છે, દેવ પ્રમાણે તેને માન આપે છે, વાર તેહેવારે તેનું સ્મરણ કરે છે, અને એવા તે પરાક્રમી થઈ ગયો માટેજ અમારો દેશ

આટલી યોગ્યતાએ સ્વયં એમ જુલો રીતે કહે છે. તો હવે બીજી પુરાવા શા માટે જોઈએ? જે જુના લોકો પીટરને નિંદતા અને અદેખાઈ કરતા હતા, તે કોઈ ધર્મચરી અમત્કારથી પોતાની કબરમાંથી ઉઠીને હાલની સ્થિતિ જોય, તથા તે શી રીતે મળી તેની તપાસ કરે તો આપણે પીટરનો દ્વેષ અને નિંદા નાહક કરી, એમ કબૂલ કરીને અતિશય દલગર થયાવિના રહે નહિ. હાલમાં રૂશિઅન લોકો પીટર નામને મોટું માન આપે છે. તેની ટોપી, તેનો ડગલો, તથા તેના પગના ગોળ, તેનાં કામ કરવાનાં હથોડીઓ, તેને હાથે બનાવેલી કારીગરીના નમુના, ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ તેણે સ્થાપેલી પાઠશાળામાં ધણા જતનથી રાખી મૂકી છે. તેની તરફ જોઈને પીટરવિષે લોકોની પૂજ્ય શ્રદ્ધિ વધે છે. વળી તેનાં પુતળાં પણ તેમણે કરીને મુકેલાં છે. સારાંશ, જેણે કરીને પીટરનું નામ ધણા કાળ સુધી રહીને તેની કીર્તિ આ દુનિયામાં વધારે વધારે ફેલાય એવું કોઈ પણ કામ કરવાનું તેમણે બાકી રાખ્યું નથી.

મેજર જનરલ ગાર્ડન નામે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર પીટરના લશ્કરમાં ધણી મુદતસુધી આકરીમાં હતો, તથા તેને પીટર જોડે સાંઝે જોળાયાં હતાં, તેણે પીટરના સ્વભાવનું વર્ણન એક ઠેકાણે કર્યું છે, તે અહીં અને ચિત્તવેધક છે. તેની મતજગ આમ છે કે, “અરે અરી મોટાઈ મેજવનારા જે પુરૂષો આજસુધીમાં થઈ ગયા છે, તેમાં પીટર ગણાય છે. તેણે અતિ ઉત્તમરીતે પોતાના રાજ્યનો સુધારો કર્યો; તથા પોતે જાતે લશ્કરનાં તમામ નાના મોટાં કામો કરીને સ્વઉદ્યોગથી કેમ વધવું તે પોતાના લોકોને તેણે શીખવ્યું, ને યુદ્ધવિદ્યાની મીઠાશ અપાડી; વળી પરદેશમાં જાતે જાહેર તેમના લોકોની સારી રીતબાત જોઈને મોટી મહેનતે સ્વદેશના લોકોમાં તે દાખલ કરી. વળી લશ્કર તથા અર-

મારે વધારીને નવા રૂપમાં આણ્યું, અને તેના ખર્ચનો બંદોબસ્ત કર્યો. નાના પ્રકારના પદાર્થો બનાવવાનાં કારખાનાં સ્થાપ્યાં અને પોતાના લોકોને સર્વ પ્રકારની કારીગરીનું કામ શીખવ્યું. તથા જળમાર્ગે વેપાર વધારીને, કદી કોઈના સ્વપ્નામાં પણ નહોતું, એવી સહેલાઈથી સુખની વસ્તુઓ પોતાની પ્રજાને એળવી આપી. નાના પ્રકારની તદખીરે શત્રુને હઠાવ્યા. મતલબકે ત્રીસ વર્ષની મુદતમાં મુલકી લશ્કરી અને ધર્મ સંબંધી ખાતામાં આટલો ફેરફાર કરી, પોતાની પ્રજાને પુષ્કળ સુધારીને સન્માર્ગે લાવ્યો. એવા બીજા રાજા મૃદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારથી આજ સુધીમાં કોઈ થયો નથી, એમ વગર બીકે કહી શકાશે. તેણે બેહદ અમ કોષો માટેજ એટલો વહેલો મુવો. તે કુર નહોતો; પણ સખત હતો. તેણે પોતાના કુટુંબના અને બીજા કેટલા એક તેની મેહેરબાની વાળા માણસ વગર કોઈ અપરાધીને માફ કર્યું નથી. વળી કેટલાએક દેશોમાં લાંચ લેવી એ મુશ્કેલ ગણાતો નથી; પણ પીટર તેને મોટો અપરાધ ગણીને તેને માટે બારે સજા કરતો હતો. તેણે ક્યાથેરાઈન સરખી નીચકુળમાં ઉપજેલી સ્ત્રીના હાથમાં પોતાનું રાજ્ય સોંપ્યું એટલી વાત બાદ કરતાં બાકીના બીજાં તેનાં અદભુત કાર્યોવડે માત્ર રશિયનોનેજ શું, પણ આખી દુનિયાને અચ્ચંબામાં નાંખી. પણ તેની તેના ઉપર અતિશય પ્રીતિ હતી, તેના જેટલો બરોસો બીજા કોઈ ઉપર રાખતો નહિ; તેણીએ તેનાં મોટાં મોટાં કામો કર્યાં હતાં, અને તે તેના અપ્રતિમ સુખનું કારણ થઈ પડી હતી; એ વાતનો વિચાર કરતાં તેણે પોતાનું રાજ્ય તેને હવાલે કર્યું, તે કંઈ બધારે નથી અથવા તેમાં તેની બૂલે નથી. એમ સહેજ સમજાશે. જો તે એમ ન કરત અને પોતાના દીકરા પીટરને માદીનો માલિક ઠરાવી દેતો બિચારી ક્યાથેરાઈનને

તેના છોકરાં સાથે સૈન્યારિયામાં વનવાસ ભાગવવા જવું પડત. અને તે દુઃખથી ત્યાં તત્કાળ મરીજત. એમાં શંક નથી. તો તેણે જે રાજપદ ઉપર તેને બેસાડી તે તેના જીવનું જોખમ ન થવા સારૂ જ બેસાડી; બીજી કશી મતલબ નહોતી. તેની જાતનો તેને કશો ખરચ નહોતો. રાજલોકો જેમ પોતાના દરબારનો વૈભવ કરેછે. તેવા તેને ગમતો નહોતો. તેનું ખાવું પીવું એક સાધારણ માણસના જેવું હતું. અને તેને મંડળીમાં હોય ત્યારે તેની સાથે વિનોદ અને સમયોચિત ચમત્કારી ભાષણ કરવામાં ધણી મીઠાસ લાગતી. તેને મંડળીમાં બેસવા ઉઠવાનું ઘણું ગમતું હતું. તે જાતે મોટો રસિક હતો. વળી જેમ આપણે ખાધ પીને આનંદમાં રહીએ છીએ તેમ પાસેનાં માણસો રહે એવી તેની ધારણા હતી. તે પોતાની સાથે હથિઆરબંધ સિપાઈઓ કદી રાખતો નહિ, અને બીજાં પણ પાંચ છ માણસોથી વધારે પાસે નહોતો રાખતો. વળી અમથોજ કોઈ મોટી અદબથી અને સંભાળથી તેની નેડે બોલવા લાગેતો તેને તે ધિક્કારતો હતો. તે પરથી લાગેછેકે, પોતાની નેડે બધાએ ખુદ્દા દીલથી બોલે એવી તેની ઇચ્છા હતી. મતલબકે, તેણે રાજમુખ જેવું કદીએ ભાગવ્યું નથી. ને એના જેવા પુરૂષ હવે પછી કોઈ યશ કે નહિ, તેને માટે મને મોટી શંકા છે.

વળી કોર્ટસ નામે એક ગ્રંથકારક થઈ ગયોછે, તેણે પીટર વિષે લખ્યુંછેકે, “મેં પીટર ધિ ગ્રેટની કબર જોઈ, ત્યારે મારા મનમાં તેના વિષે પૂજ્યબુદ્ધિ અને ધાક એકદમ ઉત્પન્ન થયાં. તેને ફલાણા માણસ અપરાધીછે, એમ એકવારે લાગ્યું એટલે બસ, પછી તે પુરૂષ હો કે સ્ત્રી હો, નાનો હો કે ઘરડો હો, સગો હો કે પારકો હો, તેને ઘટતી શિક્ષા કરવાને તે કદી ચૂક્યો નથી. એ ઉપરથી તે નિર્દય હતો

એમ કોઇએ સમજવું નહિ; પણ ખરો જ્યાય થવાની તેની ધણી ઇચ્છા હતી. ચુસ્તાના આવેશમાં એકાદી ખોટી વાત તેનાથી બની જતી તો ધણે પસ્તાઈને ખુદ્દી રીતે એમ ખાલતો હતો કે, ‘હું મારી પ્રજાનો સુધારો કરું છું, પણ ખુદ મારા પોતાથી સુધારાતું નથી ! શું કરું ? એક મોટા વિદ્વાનનું કહેવું એમ છે કે, પીટરમાં ફરપણું હતું ખરું, તથાપિ ધણા ઉત્તમ કાયદા કરતો હતો, તેથી કોઇને ધણું મારું લાગતું નહોતું. તેણે પોતાની પ્રજાને ધણી સુધારી, નવીરીત મુજબ પોતાનું લશ્કર અને અરમાર બનાવ્યું, કળા કૌશલ્યને આશરો આપ્યો; ખેતી અને વેપાર ધણે વધાર્યો; મતલબ કે, તેણે રૂથ દેશની મોટાઈનો પાયો નાંખ્યો, એમ કહેવાને ચિંતા નથી.” એક કવિ કહેછે કે, “હું વિદ્વા ! પીટર આવડો મોટો પુરુષ થઈ ગયો, તેથી તું કુલાઈશ નહિ; કારણ કે એમાં તારું કામ કાંઈએ નથી ! હું વિધ્વસના ! પીટરની મોટાઈનો સર્વ જથ્થો માત્ર તારો છે ! તારો સદા જય થાઓ !”

વિચાર કરી જોતાં માલમ પડે છે કે પીટર સરખા રાજા આ પૃથ્વીની પીઠ ઉપર ધણા થોડા થઈ ગયા હશે. રાજાથી રંકસૂધી, નાનાથી મોટાસૂધી, અને છેકજ અજ્ઞાનથી તે મોટા પંડિતસૂધી માણસનો બધો ઉદ્યોગ સ્વહિતાર્થે ચાલેલો હોય છે. તેમાં હિત બાબતની સમજણ જાદી જાદી હોવાથી દુનિયામાં ઉદ્યોગનો ક્રમ તરેહવાર થયો છે. પીટર સ્વદેશના કાયદાને સાર જો આટલો મમ કરતો હતો, તેને કીર્તિ અને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ આ બેમાંથી એક અથવા બગારે બગારે બંને કારણે હશે, એમ અનુમાન થાય છે. આપણી પ્રજાનું હિત કરવાની આપણી ફરજ છે, એમ એકલો પીટરજ જાણતો હતો એમ નહિ. પણ એ વાત છે કે જંગલી લોકોના રાજાથી તે છેક ધણાજ સુધરેલા

લોકોના બાદશાહ સુધાં જાણે છે. પણ તે પ્રમાણે ચાલવાની વાત છેક જુદી છે. તે રાજાના સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. સિંહાસન ઉપર બેઠેલા માણસને શુદ્ધ, દાન, સ્વ-દેશહિત, પરીપકાર, દયા ઇત્યાદિ અનેક સાધનોથી કીર્તિ મળવા જેવું છે. તેમાં જેની જેવી રૂચી હોય તે પ્રમાણે તે આચરણ આદરે છે. પીટરને સ્વદેશહિત સરખો બીજો પદાર્થ જણાયો નહિ માટે તેની વૃત્તિ તેણીમર ગઈ. અ-રેખરૂં જોતાં રાજામાં એજ સદ્ગુણ ધણો જરૂરનો છે. જુવો, પીટરપણુ એક માણસ હતો, અને તે રાજા હતો, તેણે કરીને તેની મરજી પ્રમાણે સુધારો કરવાનું બન્યું, એટલે માણસના હાથથી દેશના સુધારા સરખાં મોટાં કામો પાર પાડનારામાં તેની ઈચ્છા ઉદ્યોગ અને બળ એ ત્રણ જો-ઈએ, ફક્ત એકથી ફક્ત હોય તો નથી.

પીટરધિગ્રેટે ક્યાં ક્યાં કામો કર્યા તેનું વર્ણન અમાડી કરવામાં આવ્યું છે, તે બધાં કામમાં પીટર્સબર્ગ શહેર સૌથી પહેલું ગણાય છે. જે ટેકાણે આ રાજધાની શહેર વશ્યું છે, ત્યાં પીટર શિવાય બીજા કોઈ બાદશાહથી એ શહેર બંધાત નહિજ. તે શહેર એવે નઠારે ટેકાણે બાંધેલું જતાં હાલમાં તેની બરોબરી કરનારા બીજાં યોડાંજ થ-હેરો આ પૃથ્વી ઉપર મળી આવશે. તેની લંબાઈ અને પોહોળાઈ આસરે ૭૭ મૈલની છે. તેમાંની હમારતો બણી માટી અને મુંદર છે. તેમાં વસ્તી આસરે એકલાખ સીતેર હજારની છે. તેના સાધારણ રસ્તાની પોહોળાઈ ૬૦ ફુટ અને માટી સડક ૧૨૦ ફુટ પોહોળી છે. તેમાં પાંચીસ માટાં બજનાલય અને કેટલાક માટા રાજમેહેલો છે. ત્યાંની ધરિપતાલોમાંની એકતો ખાસ બેરાંખોને સાફ બાંધેલી છે; એમાં મરજીમાં આવે તે સ્ત્રીથી શુભ રીતે પ્રસૂત થઈને સુવાવડમાંથી પરવાર્ષી પછી છોકરાંને ત્યાંના સરકારી અ-

મહાદારને સોંપીને ચાલ્યા જવાય, એવી ગોઠવણ રાખી છે. તે હોકરાંની ખરદાસ્ત સરકાર રાખે છે. એ શહેરમાં બારે આવ જ છે. ફક્ત એક ઘોડાની આસરે ત્રણહજાર ગાડીઓ ફરતી ફરે છે. ત્યાંના લોકો સુખી છે. તથા તેમનું ધ્યાન વેપાર તરફ વધારે છે. પીટરે જે બીજાં કામ કર્યાં છે તે ઉપરથી તેનું નામ ધણા દિવસ સુધી રહેશે, એ ખરું, તથાપિ તે શહેરથી જેટલા દિવસ તેનું નામ ગાજશે તેટલા દિવસ બીજી કોઈ વાતથી સાંભરવાનું નથી.

દેશમાં સારો રાજ ઉત્પન્ન થાય એ તેના સુભાગ્યની વાત છે. શરીરમાં જેમ જીવ, તેમ પ્રજામાં રાજ છે, એમ કહીશું તો ખોટું નથી. જીવે, જીવની સ્થિતિ બરાબર ન હોય અથવા એકાદ ખોટી ચટ પેઠીતો જેમ શરીરની ક્ષિણતા થાય છે. તેજ પ્રમાણે રાજની મૂર્ખાઈથી પ્રજા દુર્દશા પામે છે. હવે જીવને સુવૃત્તિ મળવાને જેમ ઇશ્વરની કૃપા જોઈએ, તેમ દેશમાં સારો રાજ ઉત્પન્ન થવાને પણ પરમેશ્વરની મહેરબાની જોઈએ. કેટલાએક માણસોને નાનપણથી સંસ્કાર મળવા છતાં નહારા નીકળે છે; તેમજ કેટલાકો નાનપણથી કશુંએ શિક્ષણ ન છતાં સારા નીકળે છે. એવા બંને પ્રકારનાં ઉદાહરણો ઇતિહાસમાંથી જોઈએ. તે ઉપરથી જાણીએ છીએ કે, રાજ સારો નીકળવો એ પ્રજાના સુભાગ્યનું વિશેષ કારણ છે. પીટર સરખા સારા રાજ ઉત્પન્ન થયા અને સ્વદેશના સુધારાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા એટલે તેની પ્રજામાંથી કેટલાકને ત્રાસ ભાગવવો પડે. એ ખરું છે. તથાપિ તેણીનર ધ્યાન દોડાવવું ઉપયોગનું નથી. રોગ મટાડવા સારું કડવું ઔષડ જરૂરનું છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

મહાન પીટરે સ્વદેશ હિત માટે જે પરિશ્રમ કર્યો, તેની હકીકત સાંભળીને, આજશુ, વિષયી, અને મુર્ખ રાજાએ ખરેખરાત શરમાવું જોઈએ. આ રાજ નાનપણથી ડાહ્યો

નહોતો. તથાપિ આપણે તથા આપણી પ્રજા બધા જંગલી
 છીએ, એવુંજ તેના મનમાં છેક પેહેલું આવ્યું, તેજ તેના
 ડાહ્યાપણનો મૂળ પાયો છે. હું શાહાણોહું, અને મારી પ્રજા
 સુધરેલી છે, એવું જો તેને લાગ્યું હોત તો જ્ઞાન મેળવવાને
 જાત નહિ, ને ત્યાં જીવત નહિ, તો જ્ઞાન ક્યાંથી આવત
 ને તેને જ્ઞાન ન મળત તો પોતાની પ્રજા શી રીતે સુધારત ?
 ખરેખાત, પીટર આવો ઉદ્યોગી, શૂરો, અને પરાક્રમી જો
 ન નીકળત તો રશિયા દેશનું રાજ્ય સ્વીડન દેશના ખારમા
 ચાર્લ્સે તે વેળાનુંજ જીતી લીધું હોત, એ વાત પાછળ કહેલા
 ઇતિહાસ ઉપરથી સેહેજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે !
 પીટર મહા ઉદ્યોગી હતો. ઉદ્યોગની ખાખતમાં તેનો ધાખલા
 લવાને રાજાએને કઠણ પડ્યે એમાં નવાઈ નથી. પણ
 તેના જેટલા ઉદ્યોગ કરવાને ધાખડધોંગા એકાદ ગરીબને
 પણ મોટી પંચાયત પડ્યે, એમાં શક નથી. તેના વિષે
 અંથોમાં જે લખેલું છે, તેનો વિચાર કરતાં તે રાજા છતાં
 તેણે એકાદ મધ્યમ પ્રતીના સરકારી અમલદારના જેટલું
 પણ સુખ ભોગવ્યું નથી, એમ જણાઈ આવશે. સાધારણ
 રીતે જોતાં માણસનું સખજું વલણ પોતાના સુખ તરફ
 હોય છે, તેને એક બાજુએ મુકીને પીટરે સ્વદેશ સુખને
 સાર પરિશ્રમ કર્યો, એ વાત તેને અત્યંત શાભા આપનારી
 છે. સ્વહિત તરફ નજર ન રાખતાં માત્ર પરહિત માટે જે
 સાધુઓ મહેનત કરેછે, તેના કરતાં પીટરની યોગ્યતા વધારે
 સમજવી જોઈએ. કેમકે આપણા પરિશ્રમનું ફળ જે નિ-
 રંતરનું સુખ તે આપણને મરણ પછી સ્વર્ગ સોકમાં નક્કી
 મળશે, એવી આશા રાખીને તે મહેનત કરેછે; તેવા કોઈ
 પ્રકારે પીટરની વાતમાં જીવામાં આવતો નથી, ત્યારે તે
 પરહિત સંબંધમાં સાધુ કરતાંએ મોટો એમ સખજાએ
 કબૂલ કરેવુંજ જોઈએ.

